ISSN 2522-9303 (Print)
ISSN 2522-9478 (Online)

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

ECONOMY OF UKRAINE

2023
11
(744)

Головний редактор:
В.М. ГЕЄЦЬ (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України)

Заступник головного редактора:
І.В. КОРНІЄНКО

Редакційна колегія:
О.І. Амоша (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *О.Г. Білорус* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *І.К. Бистряков* (д-р екон. наук, проф.), *І.М. Бобух* (д-р екон. наук), *О.О. Борзенко* (д-р екон. наук, проф.), *О.М. Бородіна* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.П. Вишневський* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Б.М. Данилишин* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Т.І. Єфименко* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *М.І. Зверяков* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.В. Зимовець* (д-р екон. наук), *Т.А. Заяць* (д-р екон. наук, проф.), *А.І. Ігнатюк* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.В. Кіндзерський* (д-р екон. наук), *Гж.В. Колодко* (проф., Польща), *С.О. Кораблін* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *В.С. Кравців* (д-р екон. наук, проф.), *В.П. Кудряшов* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.О. Лупенко* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *А.А. Мазаракі* (д-р екон. наук, проф., акад. НАПН України), *І.Г. Манцуров* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *Г. Мінасян* (д-р екон. наук, проф., Болгарія), *Л.В. Молдаван* (д-р екон. наук, проф.), *О.І. Никифорук* (д-р екон. наук), *Є.Г. Панченко* (д-р екон. наук, проф.), *В. Папава* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН Грузії), *В.Р. Сіденко* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *М.І. Скрипниченко* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.М. Тарасевич* (д-р екон. наук, проф.), *В.А. Устименко* (д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України, чл.-кор. НАПрН України), *М.А. Хвесик* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *Хаунг Сяоюн* (проф., Китай), *С.С. Шумська* (д-р екон. наук)

Реєстраційне свідоцтво: Серія КВ № 23636-13476 ПР від 20 грудня 2018 р.

Editor-in-Chief:
Valeriy HEYETS (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief:
Iryna KORNIIENKO

Editorial Board:
O. Amosha (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *O. Bilorus* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *I. Bystryakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *I. Bobukh* (Dr. Sci. (Econ.)), *O. Borzenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Borodina* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Vyshnevskyi* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *B. Danylyshyn* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *T. Iefymenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *M. Zveryakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Zymovets* (Dr. Sci. (Econ.)), *T. Zaiats* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *A. Ignatyuk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Kindzerskyi* (Dr. Sci. (Econ.)), *G. Kolodko* (Prof., Poland), *S. Korablin* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Kravtsiv* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Kudryashov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Lupenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *A. Mazaraki* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine), *I. Mantsurov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *G. Minassian* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Bulgaria), *L. Moldavan* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Nykyforuk* (Dr. Sci. (Econ.)), *Ye. Panchenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Papava* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Georgia), *V. Sidenko* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *M. Skrypnychenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Tarasevych* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Ustymenko* (Doctor of Jurid. Sci., Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine, Corresp. Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine), *M. Khvesyk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *Huang Xiaoyong* (Prof., Beijing), *S. Shumska* (Dr. Sci. (Econ.))

Registration certificate: Seria KB № 23636-13476 ПР of December 20, 2018

Журнал входить до Переліку наукових фахових видань України з економічних наук (Наказ МОН України від 02.07.2020 р. № 886, спеціальності: 051, 071, 072, 073, 281, 292)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ»

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ ЩОМІСЯЦЯ
ЗАСНОВАНИЙ
У ВЕРЕСНІ 1958 р.
КИЇВ

2023 11 (744)

ЗМІСТ

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ ТА ЇЇ ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

РАДІОНОВ Ю.Д. Напрями реформ і соціально-економічного розвитку України в період післявоєнного відновлення 3

ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. КРЕДИТ

ГАРКАВЕНКО В.І., ЄРШОВА Г.В. Процентна політика Національного банку України та її вплив на економіку країни 27

ЕКОНОМІКА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

РЕЗНІКОВА Н.В., ГРОД М.І. Формування інституційної підтримки розвитку циркулярної економіки та її сталого фінансування в Європейському Союзі 52

ЕКОНОМІКА АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ І РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

ЗІНЧУК Т.О., КУЦМУС Н.М. Спільна аграрна політика ЄС на 2023—2027 рр.: амбіції і релевантність Цілям сталого розвитку 76

Редакційна політика та етика 97

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
INSTITUTE FOR ECONOMICS
AND FORECASTING OF THE NAS OF UKRAINE

ECONOMY OF UKRAINE

SCIENTIFIC JOURNAL
PUBLISHED MONTHLY
FOUNDED
IN SEPTEMBER 1958
KYIV

2023 11 (744)

CONTENTS

MANAGEMENT AND INSTITUTIONAL SUPPORT OF ECONOMY

RADIONOV Yurii. Directions of reforms and socio-economic development of Ukraine in post-war recovery period 3

FINANCE. TAXES. CREDIT

HARKAVENKO Valentyna, YERSHOVA Galyna. Interest rate policy of the National Bank of Ukraine and its impact on the country's economy 27

ECONOMY OF FOREIGN COUNTRIES

REZNIKOVA Nataliia, GROD Mykhailo. Formation of institutional support for the development of circular economy and its sustainable financing in the European Union 52

AGRICULTURE ECONOMY AND DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

ZINCHUK Tetyana, KUTSMUS Nataliia. EU Common Agricultural Policy for 2023–2027: ambitions and relevance to the Sustainable Development Goals 76

Editorial policy and ethics 97

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2023

https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.11.003
УДК 336.131
JEL: H12, H50, H51, H55, H61, H62, H63, D74, D78, O10, O15

Ю.Д. РАДІОНОВ, д-р екон. наук,
начальник відділу адаптації та імплементації міжнародних стандартів
Рахункова палата України
вул. М. Коцюбинського, 7, 01601, Київ, Україна
e-mail: radud@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1691-1090

НАПРЯМИ РЕФОРМ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Показано, що російсько-українська війна не тільки змінила формат міжнародних відносин між країнами у сфері безпеки, а й суттєво вплинула на Україну, функціонування її економіки в умовах воєнного стану і можливості розвитку в період післявоєнного відновлення. Вказано на недоліки, які стримували динаміку соціально-економічного розвитку України до війни, окреслено напрями майбутніх реформ у повоєнний період. Наголошено, що принесені війною страждання населенню, руйнування інфраструктури, промисловості — це шанс трансформувати суспільні відносини, державні інституції, здійснити перетворення, переорієнтувати їх на вирішення екзистенціальних обмежень, підвищити ефективність фінансово-бюджетної системи, посилити гнучкість, дієвість і ефективність економічної політики в нових реаліях.

***Ключові слова**: державні фінанси; бюджет; реформи; видатки бюджету; дефіцит; державний борг; відновлення; соціально-економічний розвиток.*

Широкомасштабне вторгнення РФ в Україну змінило життя пересічних українців, частина яких раптово перетворилася на біженців, а інша, яка залишилася в Україні, змушена жити і працювати в умовах війни. Водночас війна як глобальний виклик вплинула не лише на життя українців, а й

Цитування: Радіонов Ю.Д. Напрями реформ і соціально-економічного розвитку України в період післявоєнного відновлення. *Економіка України*. 2023. № 11. С. 03—26. https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.11.003

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

на роботу бізнес- і держструктур, похитнула основи стабільності (наприклад, формування і виконання бюджетів), змінила пріоритети державної політики в різних галузях, показала дійсних друзів України і тих, які надають перевагу іншим цінностям. Уже сьогодні можна стверджувати, що війна може стати тим шансом, який суттєво змінить нас, а отже, необхідно напрацьовувати чіткий алгоритм дій і формувати власні місію й візію розвитку в контексті майбутньої європейської цивілізаційної суб'єктності нашої держави. На жаль, Україна після здобуття незалежності в 1991 р. не могла визначитись і дрейфувала у фарватері російських інтересів. І ось настав час докорінно змінити вектор політичного і соціально-економічного руху. Україні потрібно знайти власні місце і роль у міжнародному суспільному поділі праці, новому світовому порядку, який формуватиметься після перемоги, тому тема майбутнього розвитку України є надзвичайно актуальною не лише для політиків, експертів, а й для науковців. Цим визначається актуальність даного дослідження.

Питанням розвитку України в період і після війни присвячено праці багатьох учених, зокрема А.І. Даниленка, В.В. Венгера, В.П. Онищенка, В.М. Гейця, В.В. Близнюк, О.І. Никифорук [1—9] та інших. Нова реальність потребує нових підходів, способів і механізмів розв'язання сучасних проблем, тому необхідно не гаяти часу і проводити реформи, удосконалювати існуючі суспільно-політичні, фінансово-економічні механізми, урешті-решт, навчитись ефективно використовувати наявний потенціал, природні, у тому числі фінансові, ресурси для досягнення стратегічних цілей суспільного розвитку. Як зазначають А.І. Даниленко і В.В. Венгер, через війну втрачено істотну частку промислового, інфраструктурного, фінансового і людського потенціалів. Відповідно, точиться дуже багато дискусій про те, як відбудовувати економіку країни [1, с. 17]. У цьому контексті важливо на старті визначити правильний вектор розвитку, зосередити ресурси, зокрема фінансові, на точках економічного зростання для якнайшвидшого досягнення стратегічних цілей майбутнього.

Отже, **мета статті** — розкрити зумовлені сучасними проблемами екзистенціальні недоліки і обмеження й напрацювати напрями післявоєнного відновлення країни.

Російсько-українська війна показала, що безпека України сьогодні залежить від згуртованості нації, підтримки країн-партнерів, зокрема сусідніх нам Польщі й країн Балтії, спроможностей Збройних сил України (далі — ЗСУ), а в майбутньому також від НАТО (після нашого вступу до альянсу) і стратегічної підтримки США, інших країн, зокрема Великої Британії, Німеччини, Франції тощо. Варто зазначити, що безпека країн ЄС, передусім наших сусідів, також залежить від загального внеску об'єднаного потенціалу міжнародної спільноти і можливостей ЗСУ давати відсіч ворогу й звільняти окуповані РФ території.

Війна — це не просто виклик для України, міжнародної спільноти, це випробування для всіх громадян, які несуть на собі тягар фізичних,

морально-психологічних, матеріальних і нематеріальних втрат. Адже деякі українці змушені починати життя фактично спочатку через втрату, руйнування роками нажитого майна або через інші пережиті й важко вистраждані життєві ситуації. Що стосується держави, то Україні, на наш погляд, також доведеться діяти з чистого аркуша або, інакше кажучи, за новим планом трансформації, переорієнтації аграрного сектору, відновлення промисловості, критичної інфраструктури, відбудови сіл, міст, таких як Волноваха, Попасна, Маріуполь, Мар'їнка, Бахмут та ін.

Як зазначають деякі дослідники, економічне зростання і успішна соціальна політика країни тісно взаємопов'язані й поєднані зі сприятливим інвестиційним кліматом, міцними зовнішньоекономічними зв'язками, кон'юнктурою ринку, забезпеченням економічної безпеки, формуванням і збереженням людського капіталу. Крім того, неготовність нашої держави до війни поглибила соціально-економічну кризу, яка проявляється у відпливі фінансового і людського капіталу, фізичному знищенні українського населення, руйнуванні інфраструктури, що унеможливлює економічне зростання країни і нівелює позитивні кроки й результати соціально-економічних реформ [2, с. 70]. Проте, незважаючи на низку проблем, сьогодні необхідно зорієнтуватися на післявоєнне відновлення України, яке потребуватиме підтримки міжнародних організацій і країн-партнерів, оскільки масштаб завданих збитків оцінюється мільярдами доларів, отже, без глобальної міжнародної допомоги не обійтися. Так, проведені міжнародні конференції, як то конференція в Лондоні (21—22 червня 2023 р.) і Лугано (4—5 липня 2022 р.), а також план «Маршала XXI століття» (Берлін, 24 жовтня 2022 р.), і прийняті на них рішення вселяють певний оптимізм щодо відновлення країни.

Проте Україна сама по собі не відбудується, якщо всі українці не усвідомлять необхідність змін, передусім у самій державі. Адже війна не вирішила, а навпаки, загострила ті анахронізми, які й раніше заважали нам бути успішною країною з високим рівнем і якістю життя. Після завершення війни Україна фактично потребуватиме громадян нової формації, готових так само, як на полі бою, боротися й жертвувати заради щасливого майбутнього не лише своїх дітей та онуків, а також заради гідного життя самих себе. Уся система державної служби потребує оновлення, тому вже сьогодні необхідно формувати нову генерацію професійних, високо мотивованих громадян, які усвідомлюватимуть майбутні очікування суспільства і братимуть на себе відповідальність за долю держави. Міжнародна спільнота не буде роками допомагати, якщо бачитиме, що рівень корупції у країні не знижується і кошти використовуються неефективно, функціонують кримінальні схеми розкрадання державного майна й відсутнє верховенство права, судова система не працює належним чином. Якщо такий стан речей залишиться і після війни, це означатиме, що, здобувши перемогу у війні, ми програємо мир, оскільки не зможемо змінитися самі й не проведемо необхідних реформ, які докорінно змінять нашу країну і суспільство.

Ми погоджуємося з пропозицією О.О. Молдован щодо необхідності запровадження нової моделі управління в Україні з комплексом різних інструментів і механізмів підвищення ефективності державного апарату на основі кращих методів, що застосовуються в ринковій економіці. На думку автора, саме цілісність і завершеність реформ є умовою ефективності функціонування нової моделі публічного управління [3, с. 35]. На зміну пасивним чиновникам мають прийти активні й ініціативні менеджери, здатні брати відповідальність за роботу всієї державної структури на себе і демонструвати спроможність виконувати поставлені завдання [3, с. 38]. Для відбудови держави потрібна вмотивована цілеспрямованість суспільства, ефективна система державного управління, зорієнтована на оновлення країни.

Щоб ефективно трансформувати економіку, в першу чергу необхідно оцінити завдані війною збитки і втрати. На нашу думку, ***воєнні збитки*** — це матеріальна і нематеріальна, пряма і непряма шкода, заподіяна країною-агресоркою та її військовими формуваннями, що охоплює: знищення рухомого й нерухомого майна; завдавання істотних втрат активам, національному доходу і багатству країни; знищення її культурної, історичної спадщини, військових і цивільних громадян, із заподіянням значних тілесних і моральних ушкоджень, котрі підривають як фізичне, так і психологічне здоров'я людей, принижують честь, гідність і свободу людини як найвищої цінності держави; заподіяння непоправної шкоди навколишньому природному середовищу, галузям економіки, соціальній інфраструктурі та ін., що має важкі соціально-економічні, екологічні наслідки для нинішнього і майбутнього розвитку країни, індивідів і суспільства в цілому [4, с. 44].

Як зазначив Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль на конференції з відновлення України (Ukraine Recovery Conference) у Лондоні (21—22 червня 2023 р.), готуються справедливі механізми, які дозволять конфіскувати до 500 млрд дол. російських активів, заморожених у експлуатації [1]. Проте ми не впевнені, що цієї суми вистачить, щоб покрити всі спричинені війною збитки і втрати, оскільки бойові дії тривають, а отже, обсяги шкоди лише зростатимуть. Проте вже нині цивілізованим світом зроблено певні кроки для того, щоб справедливість і міжнародне право не були знищені, а країна-агресорка сплатила Україні репарації за завдану шкоду. Так, у Рейк'явіку 16—17 травня 2023 р. на саміті глав держав і урядів Ради Європи оголошено про створення Міжнародного реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України [2]. Це перший крок до відновлення справедливості, міжна-

[1] Богданьок О., Мельник Х. Шмигаль: Україна розглядає 10 ключових аспектів відновлення України. *Суспільні новини*. 2023. 21 чер. URL: https://suspilne.media/512285-smigal-ukraina-rozgladae-10-klucovih-aspektiv-vidnovlenna-ukraini/ (дата звернення: 22.06.2023).

[2] Міжнародний реєстр збитків, завданих РФ проти України, — Створено. *Міністерство юстиції*. 2023. 17 трав. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/mijnarodniy-reestr-zbitkiv-zavdanih-agresieyu-rf-proti-ukraini-stvoreno (дата звернення: 24.07.2023)

родного права і пошуку механізму відбудови зруйнованого за рахунок агресора. Станом на 30 серпня 2023 р. до Реєстру приєдналися або висловили намір долучитися понад 40 країн і ЄС[3].

Незважаючи на бойові дії, що велися протягом 2022 р., за 10 місяців минулого року уряду вдалося стабілізувати соціально-економічну ситуацію, бізнесу більш-менш адаптуватися до умов воєнного стану. Підтвердженням цьому є рівень інфляції, який, за прогнозами деяких експертів, передбачався у 2022 р. на рівні 30 %. Проте фактично, за даними Державної служби статистики України, інфляція у 2022 р. становила 26,6 %[4]. За прогнозом Національного банку України, у 2023 р. вона дещо сповільниться — до 14,8 %, а реальний ВВП зросте на 2 %[5]. Ми погоджуємося з цим прогнозом і сподіваємося, що й надалі позитивна динаміка збережеться, але все залежатиме від ситуації на полі бою і результатів контрнаступу.

На наш погляд, щоб не втрачати дорогоцінний час, уряду вже сьогодні необхідно об'єктивно оцінити соціально-економічну ситуацію, переглянути підходи до державного управління економікою, визначити напрями структурних економічних реформ, розробити складові механізму соціально-економічної трансформації в країні. Неможливо реалізовувати вдалу економічну, соціальну, бюджетну політику без упровадження середньострокового бюджетного планування, яке є основою економічної діяльності будь-якого підприємства, установи, у тому числі й держави. Як відомо, з 10 січня 2019 р. з внесенням змін до Бюджетного кодексу України, згідно з відповідним Законом України[6], запроваджено середньострокове бюджетне планування. Замість однорічних Основних напрямів було введено середньострокову Бюджетну декларацію як документ стратегічного планування, що визначає бюджетну політику на наступні три роки. У Бюджетній декларації трансформовано основні напрями бюджетної політики, що включає середньостроковий бюджетний прогноз. За результатами оцінки

---

[3] Швейцарія приєдналася до Реєстру збитків України, завданих внаслідок агресії РФ. *Укрінформ*. 2023. 30 сер. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3754919-svejcaria-priednalasa-do-reestru-zbitkiv-ukraini-zavdanih-vnaslidok-agresii-rf.html (дата звернення: 30.08.2023).

[4] Павлиш О. Інфляція в Україні в 2022 році становила 26,6% — Держстат. *Економічна правда*. 2023. 10 січ. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2023/01/10/695830/#:~:text=%D0%A3%20%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BD%D1%96%202022%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%20%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%8F%D1%86%D1%96%D1%8F,%D1%86%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D1%83%20%2D%2022%2C6%25 (дата звернення: 22.06.2023).

[5] Національний банк прогнозує значне зниження інфляції та повернення економіки до відновлення в цьому році — Інфляційний звіт. *Національний банк України*. 2023. 04 трав. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-prognozuye-znachne-znijennya-inflyatsiyi-ta-povernennya-ekonomiki-do-vidnovlennya-v-tsomu-rotsi--inflyatsiyniy-zvit (дата звернення: 07.08.2023).

[6] Про затвердження середньострокового бюджетного планування в Україні. Закон України № 2646-VII від 06.12.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2646-19#Text

стану управління державними фінансами відповідно до міжнародно визнаної методології Public Expenditure and Financial Accountability (PEFA) [7], яка проведена експертами Світового банку за підтримки ЄС та інших міжнародних партнерів у 2019 р., відзначено поступовий прогрес України в такому компоненті системи управління державними фінансами, як запровадження середньострокового бюджетного планування. Проте під час упровадження виникли суттєві проблеми. Оскільки у 2019 р. уряд не вносив до Верховної Ради України проєкту Бюджетної декларації на 2020—2022 рр., а у 2020 р. через пандемію COVID-19 узагалі призупинив розробку Бюджетної декларації на 2021—2023 рр., тільки 31 травня 2021 р. вперше було ухвалено Бюджетну декларацію на 2022—2024 рр. Однак після широкомасштабного вторгнення РФ в Україну виникла нова перешкода, яка, на наш погляд, негативно вплинула як на повноту впровадження, формування і застосування дієвих методів середньострокового бюджетного планування, так і на ефективність виконання бюджету і реалізації бюджетної політики. Оскільки набрали чинності норми Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [8], у 2022 р. Кабінет Міністрів України не ухвалив Бюджетної декларації на 2023—2025 рр. і не подав її до Верховної Ради України, відтак, не було надано відповідних рекомендацій щодо пріоритетів бюджетної політики. Уже у 2023 р. Верховна Рада України схвалила відповідний Закон України [9], яким визначено відновлення складання Бюджетної декларації як важливого документа середньострокового бюджетного планування з 1 січня 2024 р. Оцінюючи ситуацію, що склалася, вважаємо за доцільне, незважаючи на об'єктивні перешкоди, посилити заходи щодо повноцінного впровадження середньострокового бюджетного планування в бюджетний процес.

Від початку війни уряд застосовує надзвичайні механізми формування і використання державних фінансів, у тому числі із застосуванням розширеного боргового інструменту. Так, макроекономічне припущення Стратегії управління державним боргом передбачало суттєве зниження дефіциту державного бюджету, зокрема у 2023 р. — до 3,0 % ВВП, а у 2024 р. — до 2,7 % ВВП (табл.). Однак у 2022 р. дефіцит державного бюдже-

---

[7] PEFA — це програма державних видатків і фінансової звітності, яка була започаткована у 2001 р. сімома державними партнерами з розвитку — Європейською комісією, Міжнародним валютним фондом, Світовим банком і урядами Франції, Норвегії, Швейцарії і Великої Британії. Програма розпочалась як засіб узгодження оцінки управління державними фінансами в партнерських організаціях. Програма визначає 94 характеристики (виміри) у 31 ключовій складовій показників управління державними фінансами в семи широких сферах діяльності. У 2019 р. міністри фінансів Словацької Республіки і Великого Герцогства Люксембург стали новими партнерами програми.

[8] Про правовий режим воєнного стану. Закон України № 389-VIII від 12.05.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19

[9] Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо забезпечення передбачуваності бюджетної політики та посилення боргової стійкості. Закон України № 3278-IX від 27.07.2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3278-20#Text

Макроекономічні й фіскальні припущення на 2022—2024 рр.

Припущення	2022	2023	2024
Дефіцит державного бюджету, % до ВВП	3,5	3,0	2,7
Державний внутрішній борг			
млрд грн	1287,6	1420,4	1665,2
млрд дол.	44,9	49,1	56,6
% до ВВП	24,0	23,7	25,0
Державний зовнішній борг			
млрд грн	1441,6	1487,9	1458,4
млрд дол.	50,2	51,5	49,6
% до ВВП	26,8	24,8	21,9
Державний борг			
млрд грн	2729,3	2908,3	3123,6
млрд дол.	95,1	100,6	106,2
% до ВВП	50,8	48,5	47,0

Джерело: побудовано автором за: Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2021—2024 роки. Постанова Кабінету Міністрів України № 1291 від 09.12.2021 р. С. 20. URL: https://mof.gov.ua/uk/osnovna-informacija

ту України становив 26,6 % ВВП, тобто був майже у 7,6 разу більшим, ніж передбачалося середньостроковою Стратегією. За прогнозом Національного банку України, у 2023 р. дефіцит бюджету становитиме понад 26 % ВВП [10], що у 8,6 разу перевищує показник, зазначений у Середньостроковій стратегії управління державним боргом на 2021—2024 рр. Таким чином, війна загострила труднощі в управлінні й позбавила уряд можливостей певним чином впливати на регулювання і обслуговування боргу.

Війна в Україні призвела до появи нових викликів, які обов'язково повинні бути відображені в новій редакції середньострокової Стратегії управління державним боргом, оскільки чинна стратегія не відповідає реальному стану. Ми поділяємо думку В.П. Кудряшова, який наголошує, що нагальним завданням є розроблення і прийняття нової стратегії управління державним боргом, яка повинна враховувати проблеми боргового фінансування в період війни і відновлення стабільного поступального розвитку України після її завершення [5, с. 73—74].

Верховна Рада України прийняла відповідний Закон України [11], яким передбачено розробку Стратегії управління державним боргом на се-

[10] Жирій К. Дефіцит держбюджету-2023 перевищить 26 % ВВП: в НБУ пояснили причини. *УНІАН*. 2023. 05 трав. URL: https://www.unian.ua/economics/finance/deficit-derzhbyudzhetu-2023-perevishchit-26-vvp-v-nbu-poyasnili-prichini-12245307.html (дата звернення: 09.08.2023).

[11] Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо забезпечення передбачуваності бюджетної політики та посилення боргової стійкості. Закон України № 3278-IX від 27.07.2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3278-20#Text

редньостроковий період і встановлено вимоги щодо граничного обсягу надання державних гарантій у 2023 р. Отже, органи влади адекватно реагують на ситуацію і налаштовані на перегляд раніше прийнятих стратегій, програм, проєктів тощо.

У цих обставинах настав час удосконалити фінансову термінологію і виокремити публічні фінанси як основу ефективного забезпечення функціонування всього суспільного сектору економіки країни. Публічні фінанси допомагають сучасній державі в реалізації її функцій у соціальній, екологічній, економічній політиці, вони є частиною суспільних відносин і проявом суспільних функцій держави. Тільки сучасна, демократична держава з її відкритою державною політикою, чітко сформованими пріоритетами у сфері економіки, екології, соціальному забезпеченні визначає межі споживання і ступінь задоволення особистісних (індивідуальних) і загальних інтересів суспільства. Цим публічні фінанси відрізняються від державних (деперсоніфікованих), де основна увага приділяється саме інтересам держави, а не суспільства. Суспільні функції обґрунтовують необхідність державного втручання в економічні процеси для виправлення недоліків ринкової економіки, усунення різного роду дисбалансів, перекосів тощо. Публічні фінанси — сукупні суспільні, економічні відносини, пов'язані з формуванням певного обсягу фінансів, тобто доходів для виконання функцій загальнодержавного управління суспільним сектором, їх розподілом (перерозподілом) на центральному, регіональному і місцевому рівнях, а також використання суб'єктами фінансової діяльності, здійснення контролю за видатками коштів держави, місцевого самоврядування, загальнодержавних фондів, фондів суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності, які спрямовані на задоволення всіх видів публічного інтересу і загальних суспільних потреб [6, с. 121]. Чим краще працює ринок при зростанні економіки, тим менше потрібно державі втручатися в неї, і навпаки, чим далі суспільство від економічної стабільності, тим ширшим і масштабнішим має бути державне регулювання ринкових відносин [1, с. 12]. Завдання цивілізованої, демократичної держави — якісно координувати і управляти публічними фінансами для сприяння дієвому, ефективному функціонуванню всього суспільного сектору економіки. Як зазначав свого часу міністр фінансів США М. Блюменталь, «ефективна координація економічної політики може бути найважчою і найважливішою організаційною проблемою, з якою стикається не лише уряд США, але і уряд будь-якої індустріальної країни» [7, p. 9]. Неможливо уявити ефективно діючі суспільний сектор і публічні фінанси без проведення економічних перетворень, здійснення важливих реформ у фінансово-бюджетній сфері, які допоможуть Україні позбутися вад радянського минулого, сформувати демократичне, відповідальне громадянське суспільство, удосконалити систему управління фінансами, щоб посісти належне місце серед цивілізованих, розвинутих економік світу.

Крім економічних труднощів на Україну чекають значні соціальні, демографічні й екологічні проблеми. Так, знищення 6 червня 2023 р. Каховської ГЕС позначиться на розвитку такої важливої галузі, як сільське господарство, адже вплине на весь агропромисловий комплекс (у тому числі хімічну і переробну промисловість), а також загострить соціальні питання щодо зайнятості населення Херсонської та суміжних областей.

В умовах війни змінилися пріоритети держави і не лише в плані соціально-економічного розвитку. Наприклад, питання інвестиційної привабливості, які є важливими в мирний час, стають другорядними. Натомість видатки держбюджету виступають одним з вагомих чинників впливу на забезпечення обороноздатності країни, підтримки населення, надання гуманітарної допомоги, а після підриву Каховської ГЕС, переконані, стануть ще й засобом вирішення наслідків екологічної катастрофи і в майбутніх бюджетних періодах. Так, незважаючи на певні дискусії, які з'явилися в пресі щодо доцільності відбудови дамби Каховської ГЕС, Кабінет Міністрів України прийняв відповідну постанову [12], якою визначено, що метою даного проєкту є відбудова гідроспоруд Каховського гідровузла і наповнення Каховського водосховища для забезпечення надійної експлуатації водозабору Запорізької АЕС, а також інших водозаборів комунального і промислового водопостачання, відбудова Каховської ГЕС і вжиття інших заходів для забезпечення сталої роботи енергосистеми України. Таким чином, уряд в умовах тимчасової окупації лівобережної частини Херсонської області все ж намагається знизити майбутні ризики, які несе в собі руйнування Каховської ГЕС.

Відомо, що з початком широкомасштабного вторгнення РФ значна частка населення (переважно жінки і діти) емігрувала за кордон. Так, за інформацією Міністерства закордонних справ України, станом на 21 червня 2023 р. за кордоном перебувають 8 млн 177 тис. українських громадян — близько 20 % наявного до 24 лютого 2022 р. населення України. Майже половина українців перебувають лише в трьох країнах: Польщі — 22 %, Німеччині — 15 % і США — 11 %. Тільки 6 % українців за кордоном стоять на консульському обліку [13]. Такий стан свідчить, що чим довше триватиме війна і наші громадяни перебуватимуть за кордоном, тим більша впевненість у тому, що не всі біженці повернуться до України. З огляду на це, у подальшому демографічні проблеми впливатимуть на розвиток соціально-економічних відносин, темпи відновлення зруйнованого,

[12] Про реалізацію експериментального проекту «Будівництво Каховського гідровузла на р. Дніпро. Відбудова після руйнування Каховської ГЕС та забезпечення сталої роботи Дніпровської ГЕС у період відбудови». Постанова Кабінету Міністрів України № 730 від 18.07.2023 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/520021___755714

[13] Кількість українців та їх міграція за кордон через війну. *Укрінформ*. 2023. 06 лип. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon-cerez-vijnu.html (дата звернення: 07.08.2023).

стабілізації соціально-економічного розвитку, забезпечення економічного зростання. Демографічні проблеми, які матиме Україна після війни, вже тривалий час турбують країни ЄС, оскільки Європа старішає швидше за Україну. Водночас в Україні скорочення населення ще до повномасштабного російського вторгнення становило, за даними Державної служби статистики, понад 420 тис. осіб [14]. У даній ситуації Європа зацікавлена в наших громадянах як трудових ресурсах. Висококваліфіковані фахівці (і не тільки), які вимушено виїхали за кордон і за цей час знайшли там собі роботу, навряд чи повернуться додому, особливо молодь, яка має за кордоном кращі можливості для навчання і самореалізації. Неповернення ж українців з вимушеної еміграції вплине на перспективи розвитку України, спричинить загострення соціально-економічних проблем, а то й занурення в бідність. На думку В.П. Онищенка, якщо ця хвиля вимушених мігрантів пробуде в Європі більше року, є ризик, що значна їх частина не повернеться додому, а це приблизно 15 %, або близько 1 млн осіб [8, с. 7], і цей показник тільки зростатиме.

Щоб повернути українців додому, необхідно розробляти відповідні державні програми, економічні механізми, стимули. Ми поділяємо думку відомих учених, що в нинішніх реаліях зусилля держави мають бути спрямовані на оптимальну житлову політику, розвиток ринку праці, справедливу політику оподаткування доходів, боротьбу з бідністю й диференційованістю соціальних стандартів, психологічну допомогу населенню в постконфліктних умовах. Від успішності цих важливих складових політики соціальної якості залежатиме відновлення демографічного потенціалу країни, який зазнає руйнування через міграційні хвилі [9, с. 19]. Щоб уникнути песимістичного сценарію розвитку подій, необхідно вже сьогодні проводити реформи, створювати і впроваджувати засади нової економічної, у тому числі соціальної і бюджетної, політики, націленої на повернення українців додому, пропонувати біженцям нові можливості для самореалізації, шукати резерви та інші джерела підвищення рівня заробітної плати в країні, закладати міцну основу для формування і динамічного розвитку економіки нової України в період післявоєнного відновлення. Звісно, досягти бажаних цілей — надзвичайно складне завдання, але нічого не робити ще гірше. Старе китайське прислів'я говорить: «Людина, яка пересунула гору, почала з того, що виносила маленькі камінці». На наш погляд, уряду необхідно вже нині думати над тим, як повернути наших громадян, особливо тих, у яких немає можливості повернутися (через знищене житло тощо). Водночас ті громадяни, які твердо вирішили залишитися в іншій країні, фактично втрачені для України, тому боротися варто за тих, хто ще вагається. Першочергово необхідно залучити потужний фінансовий капітал, для цього розробити ефективні механізми стимулювання західних інвесторів до інвестування в українську економіку. Передусім, слід розробити і впровадити ефективну піар-

[14] Там само.

кампанію, яка доноситиме до іноземного інвестора чіткі меседжі, що Україна після нашої перемоги — це країна, де розпочнеться формування засад потужного економічного зростання і піднесення, реалізації нових ідей, можливостей розвитку людини XXI ст. Аби досягти належного ефекту, необхідно переконати інвестора в реальних перспективах. Слід наголошувати на наших сильних сторонах, акцентуючи увагу міжнародної спільноти на тому, що українці є талановитою, освіченою, працелюбною нацією, яка ламає нав'язані нам іншими країнами міфи і стереотипи. Так само, як наші воїни дивують світ на полі бою, необхідно наголошувати, що українці ще здивують цивілізований світ і на економічному фронті після перемоги. Щоб не бути голослівним, необхідно впровадити якісні економічні стимули для мотивації і заохочення, знизити фіскальне навантаження на бізнес, активно використовувати переваги державно-приватного партнерства, особливо в реалізації тих інвестиційних проєктів, які потребують значних капіталовкладень для розбудови соціально значимих інфраструктурних об'єктів, створювати сучасні високотехнологічні виробництва з високою часткою доданої вартості. Усі ми спостерігаємо за історією із зерновою угодою і добре знаємо, що Україна є потужним гравцем на міжнародному ринку продовольства, оскільки займає значну частку в експорті зерна. Проте необхідно змінити існуючий стан речей, створити потужності для переробки продукції сільського господарства (тобто нові робочі місця і збільшений фінансовий простір), розробити нову лінійку продуктів харчування, розширити мережу асортименту і виходити з готовим продуктом із значною часткою доданої вартості на світові ринки. У нових реаліях економіка України повинна формуватися на засадах кардинальної перебудови суспільного життя, яке докорінно відрізнятиметься від економіки минулого. Необхідно, щоб у новій економічній політиці людина як головна продуктивна сила і рушій економічного прогресу була в центрі оновлення й розвитку країни європейського і міжнародного цивілізаційного простору.

В умовах воєнного стану питання соціального забезпечення населення є не менш важливими і актуальними, ніж оборона країни, тому потребують формування оптимального рівня видатків бюджету для задоволення суспільних потреб. Звісно, передбачені на фінансування соціальних програм бюджетні видатки не повинні розпорошуватися, навпаки, їх слід ефективно використовувати за цільовим призначенням. За істотного дефіциту держбюджету є неприпустимим, скажімо, неефективне або нецільове використання бюджетних коштів [10, с. 19].

Турбота про людину, створення комфортних умов для життя і праці формуватимуть нову цивілізаційну культуру суспільства майбутнього України. Війна це не лише горе і страждання, це й нові можливості для трансформації. Пережите показало, що українці можуть згуртуватися навколо вирішення екзистенціальних проблем, а отже, є надія та шанс і найголовніше їх не втратити.

Широкомасштабне вторгнення РФ довело необхідність зміни підходів до формування державного оборонного замовлення, яке існувало до війни. І це стосується не лише термінів і якості виконання раніше укладених контрактів, а й обсягів фінансування. Необхідно змінювати підходи до формування оборонного бюджету з урахуванням комплексу потреб Міністерства оборони України, дотримання правил і строків подання бюджетних запитів з метою вчасної їх реєстрації органами Державної казначейської служби, що допоможе краще аналізувати бюджетні видатки і використовувати фінансовий ресурс. Концепція змін повинна полягати в чіткому визначенні загроз, їх градації і регламентації тих завдань, які необхідно виконати на відповідному етапі розвитку країни, щоб насамперед суттєво посилити обороноздатність держави. Таким чином, якщо ЗСУ потребують ракет середнього і далекого радіуса дії, то при формуванні оборонного бюджету у відповідному бюджетному періоді на цей напрям має виділятися найбільший обсяг фінансового ресурсу, оскільки це питання є першочерговим. Натомість, скажімо, виробництво артилерійських снарядів до ракетних систем залпового вогню або будівництво корветів для військово-морських сил є другорядним завданням, тобто орієнтованим на перспективу. Регламентація бюджетних видатків за трирівневою системою потреб — першочергові, актуальні, перспективні — надасть можливість ефективніше використовувати обмежені фінансові ресурси й досягати важливих результатів у технологічному прориві, переозброєнні українського війська, формуванні засад потужного військового потенціалу як у нинішніх умовах, так й у майбутньому. Такий підхід дозволить не розпорошувати, а навпаки, ефективно і раціонально розподіляти й використовувати бюджетні ресурси.

Державне оборонне замовлення повинно бути пріоритетним напрямом бюджетних видатків на середньо- і довгострокову перспективу й після перемоги, оскільки сусідство з країною-агресоркою і надалі вимагатиме від України значних фінансових зусиль для забезпечення потреб безпеки, захисту територіальної цілісності, бути надійною опорою східних кордонів Європейського Союзу.

Як зазначив на Ukraine Recovery Conference у Лондоні Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль, після війни в Україні очікується бум розвитку воєнно-промислового комплексу, великий потенціал є в енергетичному секторі, видобутку і зберіганні газу, IT, гідроенергетиці. За його словами, європейські глобальні компанії уже нині розглядають можливість будівництва виробничих потужностей в Україні [15]. Виявлений інтерес іноземних компаній до українського ринку, особливо у сфері воєнно-промислового комплексу, свідчить, незважаючи на війну і пов'язані з нею ризики, про зміцнення впевненості західних інвесторів у безумовній перемозі

[15] Шмигаль прогнозує бум розвитку ВПК в Україні після війни. *uaprom.info.* 2023. 22 чер. URL: https://uaprom.info/news/189214-shmigal-prognozuye-bum-rozvitku-vpk-ukrayini-pislya-vijni.html (дата звернення: 22.06.2023).

України, а також про їх достатньо високі очікування від перспектив розвитку бізнесу в нашій країні.

Україна вже сьогодні потребує значних інвестицій у відбудову зруйнованої економіки, а після війни не менш важливою буде відбудова промисловості й не лише для відновлення потужностей, які функціонували до війни, а і для зведення нових високотехнологічних виробництв з високою часткою доданої вартості, розширення фіскального простору економіки і нарощування обсягів державних фінансів. Ураховуючи нові економічні реалії, для України важливо відновити такі галузі, як нафто- і газодобувна, нафтопереробка, хімічна і фармацевтична, машинобудування (особливо виробництво сучасного обладнання для випуску нових видів і зразків озброєнь, зокрема дронів, ракет середнього і далекого радіусів дії; транспортне машинобудування), паливно-енергетичний комплекс, металургійна і залізорудна промисловість.

Реалізація такої амбітної справи, як створення після закінчення війни драйверів для інноваційного розвитку промисловості, певною мірою залежить від активної розбудови нових технологічно сучасних підприємств, готових експортувати конкурентоспроможну продукцію, вироблену насамперед з вітчизняної сировини. Унікальні можливості для України відкриваються за умови поєднання інноваційних технологій і наявних корисних копалин, які цінуються у світі (наприклад, титанових руд) [1, с. 26].

Завдані війною руйнування роблять економічно і соціально недоцільним відновлення тих об'єктів, які є технологічно застарілими. Натомість, усі наявні ресурси слід спрямувати на розвиток нових, прогресивних, інноваційних галузей та інвестиційних проєктів, здатних забезпечити високотехнологічне соціально-економічне зростання значно більш високими темпами, ніж традиційні галузі економіки. Навколо цих новітніх «точок зростання» набиратимуть розвитку суміжні й допоміжні галузі, які з часом сформують нову, інноваційно активну структуру економіки, спроможну змінити місце країни в міжнародному поділі праці на основі забезпечення високотехнологічної міжнародної конкурентоспроможності [11, с. 72].

За даними Державної служби статистики України, у 2022 р. падіння реального ВВП становило 29,1 %, у тому числі в сільському господарстві — 28,4 %. За минулий рік номінальний ВВП оцінювався в 5191 млрд грн, зміна дефлятора ВВП — 34,3 % [16]. З огляду на швидке відновлення енергетичної системи, а також м'яку фіскальну політику, Національний банк України поліпшив прогноз економічного зростання у 2023 р. з 0,3 до 2 % [17]. Як вагомий

[16] Білоус О. Держстат дав оцінку падіння економіки України за 2022 рік. *РБК-Україна*. 2023. 12 квіт. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/derzhstat-dav-otsinku-padinnya-ekonomiki-1681302631.html (дата звернення: 26.06.2023).

[17] Краще, ніж очікувалось: Нацбанк розповів, як зросте економіка України 2023 року. *Апостроф*. 2023. 07 чер. URL: https://apostrophe.ua/ua/news/economy/macroeconomy/2023-06-07/luchshe-chem-ojidalos-natsbank-rasskazal-kak-vyirastet-ekonomika-ukrainyi-v-2023-godu/298542 (дата звернення: 07.08.2023).

інструмент регулювання системи національної економіки бюджетна політика спиратиметься на довгострокову програму соціально-економічного розвитку України, що, сподіваємось, передбачатиме відбудову країни після війни з урахуванням завданих фінансово-економічних збитків і втрат.

Російсько-українська війна засвідчила, що без міжнародної фінансової, гуманітарної, воєнної допомоги Україні було б важко боротися з ворогом, який переважає за різними, у тому числі військовим, потенціалами в декілька разів. Відтак, маємо бути вдячні за іноземну підтримку UNISEF, USAID тощо і готуватимемося до плідної співпраці з міжнародними партнерами після війни. Отже, перефразовуючи цитату Г. Форда, пам'ятаємо, що для відновлення України «об'єднатися означає почати роботу, бути разом — прогресивно діяти, а працювати разом — досягти бажаного успіху». Для злагодженої діяльності необхідно забезпечити верховенство права, захист інвестицій, запровадити дієвий механізм боротьби з корупцією, шахрайством, знизити рівень бюджетних порушень.

Як зазначав відомий американський фахівець з аналітичної методології Е. Квейд, «…ми повсюдно бачимо свідчення неефективних програм, витрачених даремно коштів і невирішених проблем при прийнятті рішень у державному секторі» [12, p. VII]. На жаль, це відбувається і в умовах воєнного стану. Водночас функція контролю полягає в сприянні органам влади приймати якісні управлінські рішення на основі об'єктивної інформації, бачити загальну картину, оцінювати реальний стан справ у підпорядкованих установах, організаціях, аналізувати виявлені недоліки, розкривати дисбаланси і тим самим покращувати ефективність державного управління й використання бюджетних коштів, що є важливим елементом системи управління економічними процесами і об'єктами. Ослаблення системи контролю у сфері бюджету, фінансової системи, нестабільність її організаційно-правового регулювання становлять загрозу не тільки економіці, соціальній сфері, а й національним інтересам держави. Варто зазначити, що до повномасштабного вторгнення в системі управління державними фінансами і так було багато проблем, які демонстрували її недостатню ефективність, що відображалося в різного роду корупційних, тіньових схемах відпливу бюджетних коштів, недосягненні важливих, суспільно значимих пріоритетів. За воєнного стану ці проблеми не зникли, а навпаки, загострилися й водночас з'явилися нові виклики, пов'язані із зупиненням підприємств, їх релокацією, падінням курсу гривні, дефіцитом бюджету тощо. Будь-яка держава не може повноцінно функціонувати й розвиватися без дієвої системи контролю, оскільки контроль є інструментом, який допомагає владі бачити об'єктивну реальність, вчасно приймати управлінські рішення, коригувати соціально-економічні процеси, виправляти системні вади і помилки. На наш погляд, усі аудити, що проводяться в країні, повинні забезпечувати ефективність державного управління. Якщо ж цього не відбувається, це означає, що аудити проведено марно і, відповідно, кошти використано неефективно. Особливістю

державного фінансового контролю (аудиту) в Україні є те, що він не повною мірою відповідає екзистенціальним вимогам суспільства, оскільки в його діях втрачається головне — регуляторна функція контролю. Так, аудитори при проведенні контрольного заходу встановлюють факт бюджетного порушення, яке часто неможливо виправити. Це стосується різних фінансових операцій або, наприклад, використання коштів на закупівлю дороговартісного медичного обладнання, яке, як потім з'ясовується, ніде розмістити, оскільки приміщення чи блок для його встановлення відсутні або недобудовані, або перебувають на стадії проєктування. Як наслідок, медичне обладнання зберігається в не пристосованому для цього приміщенні (або під відкритим небом) і через декілька років (після створення відповідних умов) велика ймовірність, що воно вийде з ладу. Оскільки, іноземна компанія, яка продала обладнання не візьметься за його встановлення, хто відповідатиме за ухвалені неефективні управлінські рішення і завдані державі збитки й шкоду? І таких фактів, на жаль, достатньо. Отже, на нашу думку, настав час змінювати парадигму контролю (аудиту) шляхом проведення відповідної реформи всієї системи державного фінансового контролю (аудиту). Контроль (аудит) має не констатувати, а вчасно попереджати й запобігати бюджетним порушенням, а для цього необхідно застосовувати сучасні ресурси та інструменти із сфери діджиталізації. У нинішніх умовах ефективність діяльності контролюючого органу оцінюється не кількістю проведених перевірок (аудитів), виявлених порушень, сум повернених державі незаконно використаних коштів тощо (хоча це теж актуально), тут важливе інше — щоб ефективний контроль викорінював причину, а не констатував лише наслідки. Адже, відповідно до основних положень Лімської декларації керівних принципів контролю (ст. 1), контроль не самоціль, а невід'ємна частина системи регулювання, метою якої є вчасне виявлення бюджетних порушень і вжиття превентивних заходів недопущення або скорочення таких порушень у майбутньому [18]. Основні положення Лімської декларації і механізм її застосування повинні бути задекларовані в новій редакції закону «Про Рахункову палату» і закону «Про систему державного фінансового контролю (аудиту) в Україні» (також мають бути впорядковані діяльність і статус державних органів контролю). Завдання контролю (аудиту) — виявляти причину і запобігати порушенням, сприяти ефективності функціонування всієї системи державного управління, до того ж він обов'язково повинен бути дієвим і ефективним. Забігаючи наперед, зазначимо, що серйозне випробування на міцність, дієвість і ефективність системи державного фінансового контролю (аудиту) матиме місце тоді, коли в Україну надходитимуть фінансові ресурси з різних джерел (зокрема, репарації), у тому числі кошти прямої бюджетної підтримки уряду США. Тут головне не втратити довіри

[18] The Lima Declaration (1977). URL: https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/documents/open_access/INT_P_1_u_P_10/INTOSAI_P_1_en_2019.pdf

донорів і якісно відстежувати фінансові потоки на предмет цільового і ефективного використання фінансових ресурсів. З огляду на це, органи контролю в особі їх керівників, які ставлять на меті відігравати проактивну (а не просто пасивну) роль у суспільстві, повинні якісно виконувати свою місію, ефективно й своєчасно готуватися до різноманітних (політичного, економічного, соціального характеру) викликів оточуючого середовища, що швидко змінюється, і адаптуватися до цих завдань.

Чинний механізм управління державними фінансами потребує трансформаційних змін, удосконалення існуючих підходів до його регламентації. Зокрема, необхідно підвищити транспарентність усієї бюджетної системи, забезпечити прозорий рух коштів державного бюджету від головного розпорядника бюджетних коштів до одержувача або виконавця бюджетної програми. Важливо, щоб усі учасники бюджетного процесу посилили взаємодію, дотримувались основних положень бюджетного законодавства, не допускали бюджетних порушень, наслідували основним принципам бюджетної системи, зокрема, ефективності й результативності використання бюджетних коштів. Актуальними також є врегулювання питання дублювання функцій, операцій, обробки даних, що актуалізує створення інтегрованої системи управління процесами, впровадження інформаційних технологій, які ув'язують бюджетні асигнування з їх використанням і отриманим (фактичним) результатом, запуск електронного документообігу і надання державних послуг у системі державних фінансів у електронній формі.

Відбудова України після війни й впровадження оновленої економічної політики неможливі без проведення реформ, застосування нових методів і способів управління державними фінансами, концентрації зусиль на розширенні відтворення економічних відносин і економіки європейських і міжнародних стандартів. Україна повинна не тільки відбудувати зруйновану енергетичну, соціальну, житлово-комунальну та інші критичні інфраструктури, промислове виробництво, аграрний сектор, а й перейти на новий рівень соціально-економічного розвитку, забезпечити сталу динаміку економічного зростання.

Повномасштабне російське вторгнення також завдало шкоди і збитків таким галузям, як охорона здоров'я, освіта, соціальний захист населення, тому нині необхідно якнайшвидше все відновити з використанням сучасних технологій і досягнень науково-технічного прогресу. Звісно, відновлення зруйнованого не дасть того ефекту і не забезпечить повноти очікувань суспільства без трансформації функціонування системи цих галузей. Адже, українське суспільство вже сьогодні вимагає нових, якісних стандартів у сферах охорони здоров'я, підготовки кадрів, надання соціальних послуг, суспільних благ. Отже, упровадження соціальної політики необхідно розглядати крізь призму поєднання інтересів держави і задоволення суспільних потреб індивідуальних і соціальних груп населення. В умовах війни і під час післявоєнної реконструкції мають від-

буватися мінімізація негативних наслідків руйнувань критичної і соціальної інфраструктур, надання допомоги безпритульним і внутрішньо переміщеним особам тощо.

На наш погляд, і після закінчення війни соціальні видатки не повинні знижуватися в розмірах, оскільки варто враховувати майбутній соціальний пресинг у вигляді кількості воїнів-інвалідів, цивільних з різними видами і ступенем травм, каліцтв, необхідність проходження соціально-психологічної реабілітації для значної частини населення. До того ж на загальному тлі прогресуючого старіння населення, процес якого розпочався задовго до війни, і зменшення кількості працездатного населення, у тому числі через бойові дії і виїзд жінок з дітьми за кордон, посилиться навантаження на державний і місцеві бюджети [10, с. 20].

Вважаємо, що в соціальній сфері державна політика повинна спрямовуватися на формування комплексного підходу до розбудови життєвого середовища, орієнтованого на задоволення потреб сучасної людини. У цьому зв'язку завдання держави — створювати умови для якнайповнішої зайнятості населення в кожному населеному пункті з ефективним використанням природно-економічного і рекреаційного потенціалів регіонів, сучасних можливостей мобільних застосунків, додатків, порталів через мережу Інтернет, формування умов для розвитку ІТ-індустрії, фріланса, інших сучасних професій для галузей економіки.

Досягнення гідних умов життя посилить спроможність держави повернути на Батьківщину мільйони українців — і тих, хто і до 24 лютого 2022 р. шукали кращої долі за кордоном, і тих, хто після цієї дати змушені були покинути країну через війну. Для цього необхідно розробити і впровадити нову стратегію соціальної політики, яка відповідатиме суспільним запитам. Адже, вдала соціальна політика повинна відображатися в посиленні ролі соціально орієнтованого механізму господарювання, підвищенні продуктивності праці, зростанні ВВП. Загальновідомо, що здорові, розумні й головне — задоволені своїм життям і працею люди примножують національне багатство країни, зокрема потенціал державних фінансів, зміцнюють її фінансову і економічну могутність.

Суспільству і уряду слід усвідомити, що всі ці зміни — в наших руках, і якщо ми хочемо підняти рівень і якість життя в країні, то це залежить лише від нашої наполегливості, цілеспрямованості кожного громадянина рухатися вперед, змінюватися самим і змінювати світ навколо нас. Одного бажання недостатньо, оскільки бажання — це короткий імпульс, який спонукає до дії, натомість, необхідно мати мету, підкріплену відповідною мотивацією, стимулами, з чітким баченням кінцевого результату, якого прагнемо досягти, з детальним операційним планом покрокового руху до визначеної цілі.

Розраховувати на міжнародну підтримку, не докладаючи максимуму власних зусиль, — марна справа. Навіть ухвалюючи як кандидат у члени ЄС на його вимогу різні закони та інші важливі договірні, норма-

тивно-правові документи і не розробляючи при цьому реальних, дієвих механізмів їх імплементації, не здійснюючи інших конкретних кроків чи дії, Україні не вдасться досягти бажаного результату, а отже, мрії залишаться нездійсненними, тобто всього лише документами чи планами на папері. Отже, уже сьогодні уряд має розробляти концепцію докорінної інституційної перебудови держави в напрямі європейської і євроатлантичної інтеграції. Він повинен запропонувати суспільству конструктивні ідеї щодо нашого майбутнього, які стосуватимуться національної ментальності, її глибини і значення в плані перспектив розвитку. На нашу думку, кожен українець як особистість і духовна субстанція повинен стати основою стратегії України, суб'єктом соціально-економічного, політичного, культурного розвитку держави. Доцільно вже нині почати формувати сприятливе соціальне, економічне, культурне середовище, яке показуватиме самобутність української нації, її особливість і неповторність, демонструватиме світові ті цінності, які розкривають наш генетичний код і відповідають або й перевершують задекларовані цінності ЄС і всього вільного, демократичного, цивілізованого світу.

Як зазначає відомий американський фундатор стратегічного менеджменту І. Ансофф, по-перше, ключовим у стратегії є визнання того, що коли організація функціонує, то вона є частиною навколишнього середовища; по-друге, коли менеджер розуміє навколишнє середовище і визнає, що воно постійно змінюється, він може приймати правильні рішення стосовно управління організацією, котрі спрямовують її в майбутнє [13]. З цього випливає, що топ-менеджмент організації або державні службовці, які часто є егоїстами й орієнтуються лише на користь і власний інтерес, у кінцевому підсумку ведуть до занепаду компанії або статусу (авторитету) державного органу. Натомість, у довгостроковій перспективі виграють і досягають значних результатів у прибутковості та інших показниках стратегічного розвитку лише ті керівники, які глибоко розуміють політичну, економічну, соціальну структуру суспільства, що змінюється з плином часу.

Для розбудови економіки сучасного типу необхідно змінювати систему державного управління, зміцнювати місцеве самоврядування, а для цього варто завершити бюджетну децентралізацію, яка триває в Україні з 2015 р., створити нові структури, які відповідатимуть екзистенціальним запитам суспільства, подвоїти синергію для успішного подолання проблем, застосовуючи сучасні способи і методи їх вирішення.

Виклики, які постійно поставали перед державою як до війни, так і нині в різних сферах і галузях (соціальні, економічні, екологічні, політичні), давно вимагають переосмислення ролі й значення фінансів у вирішенні сучасних, екзистенціальних, суспільних проблем шляхом переформатування взаємовідносин влади і суспільства, реформування застарілої, неефективної управлінської вертикалі й застосування нових, удосконалених способів і підходів в управлінні й використанні фінансових ресурсів.

У цьому зв'язку зазначимо, що в сучасних умовах не можна оперувати старими організаційними формами, методологічними підходами, які вже нині не відповідають вимогам ринкових відносин, у тому числі щодо забезпечення ефективності управління і використання бюджетних коштів. Старі підходи є чинником небезпеки, деформації виконання завдань усієї системи державного управління. Застарілі методи, підходи управління бюджетними видатками не дають бажаного результату в реалізації бюджетної політики, тому в нових українських реаліях настав час реформувати систему, застосовувати дієвіші методи, принципи, способи, підходи методолого-організаційного забезпечення діяльності. Адже, коли ми говоримо про ефективність використання фінансових ресурсів і підвищення результативності бюджетної політики, то маємо на увазі зміну інституційного підходу. Передусім ідеться про інституції, їх нове наповнення і розуміння учасниками бюджетного процесу їх сутності й ролі на сучасному етапі. Це стосується як головного розпорядника бюджетних коштів, так і розпорядника нижчого рівня, одержувачів бюджетних коштів, тобто від міністерства до будь-якої іншої установи (організації), з метою проєктування нової організаційної системи управління на основі системного підходу управління й використання видатків бюджету. Механізм управління організацією і підприємством повинен орієнтуватися на досягнення цілей і результативних показників.

Нові підходи у формуванні дієвих організаційних структур нового типу вимагають уникнення механічного перенесення старих організаційних форм з надмірним нормативним характером, недопущення використання гіпертрофованих типових рішень, які апріорі не можуть бути ефективними в сучасних умовах. Натомість, необхідно формувати організаційні структури, які виявляють системність підходу. Під останнім маємо на увазі таке: гармонічне поєднання вертикалі й горизонталі системи управління державними фінансами в межах організації, де існує оптимальне співвідношення централізації / децентралізації в управлінні; узгодження і організаційне оформлення всіх горизонтальних зв'язків щодо виконання поточних завдань і перспективних планів і програм; встановлення і взаємоув'язування в межах завдань системи функцій, відповідальності, прав по всій вертикалі управління від міністра до спеціаліста; урахування всіх можливих управлінських завдань, орієнтованих на підвищення рівня успішного досягнення поставленої мети (детальніше див. [14]).

Погоджуємося, що єдино правильним шляхом є реформування всієї системи державного управління і створення нового механізму у вигляді ефективних, сучасних, зрілих фінансових і соціальних інститутів, які гарантуватимуть суспільству не лише фінансову, а й соціальну стабільність і безпеку. І війна, на нашу думку, не є перешкодою для реформ [10, с. 19].

З початком російського вторгнення Верховна Рада України прийняла ряд законів, які лібералізували податкову систему України, знизили фіскальне навантаження на бізнес. Однак при ухваленні цих рішень не

ставилося завдання збільшити обсяг бюджетних надходжень (хоча це надзвичайно важливо в умовах дефіциту бюджету), так само як внесені зміни до законів не містили належного фінансово-економічного обґрунтування, що впливає на застосований регулюючий ефект. Тому вже сьогодні необхідно провести ревізію ухвалених законів і прийнятих управлінських рішень, аби запобігти зниженню фіскальної функції податків і можливим шахрайським схемам уникнення від їх стягнення з паралельним запровадженням стандартів, прописаних у директивах ЄС.

Ураховуючи набуття Україною статусу кандидата в члени Європейського Союзу, вбачається доцільним привести у відповідність усю статистику державних фінансів, щоб вона відповідала стандартам і основним положенням законодавства ЄС. Адже статус кандидата — це новий імпульс у відносинах з ЄС щодо реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [19], потужний сигнал до здійснення поглиблених економічних реформ.

Уже на нинішньому етапі Україна потребує не лише відновлення зруйнованого, а й оновлення як суспільний інститут, який дбає про потреби своїх громадян, піклується про їх безпеку, створює комфортні умови для життя і праці. Саме піклування держави, усіх органів, що діють від її імені, про людину, її роль і значення в розвитку економіки є тим мотивувальним фактором, що посилює імпульс інноваційно-інвестиційного розвитку країни. Необхідно докорінно змінити існуючий наратив щодо України як корупційної держави. Як народ України в особі ЗСУ змінив думку про російську армію, як другу у світі, так сьогодні необхідно доводити, що Україна — найбільш вдале місце для інвестицій і самореалізації. Звісно, крім бажання, мрій і заяв потрібні конкретні кроки і дії, які переконають світ (і перш за все самих українців), що ми можемо змінюватися заради щасливого майбутнього. Думки, ідеї і найбільшою мірою реальні механізми втілення планів здатні надихати інших людей на реалізацію найпотаємніших мрій, які, до того ж, розширюватимуть потенційний життєвий, соціально-економічний і фінансовий простір країни.

У нових умовах українці повинні стати взірцем для інших народів, інакше постає риторичне запитання, для чого було проходити через тяжкі випробування, оплачені кров'ю, якщо все залишиться по-старому? Здолавши такого підступного ворога, наш народ заслуговує на краще майбутнє, і віримо, що воно обов'язково буде.

[19] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

ВИСНОВКИ

Російсько-українська війна — це глобальний виклик для всього демократичного, цивілізованого світу. Україна як держава, на території якої тривають найжорстокіші бойові дії, яка зазнала і продовжує зазнавати найбільших втрат і збитків з часів Другої світової війни, повинна вже нині дбати про відновлення економічного потенціалу, нарощування обсягів виробництва, соціально-економічного розвитку.

Дослідження показало всю глибину, складність, багатоаспектність, різноплановість питань, які потребують негайного вирішення, і водночас розкрило вади й недоліки, які існували і до війни, зокрема неповноцінне впровадження середньострокового бюджетного планування і складання бюджетної декларації; проблеми неефективного використання бюджетних коштів. Для вирішення назрілих проблем доцільними, на нашу думку, є: перегляд законодавчих, нормативно-правових рішень, які приймались органами влади в період війни без належного фінансово-економічного обґрунтування; осучаснення концептуальних підходів до формування оборонного замовлення; розробка нової редакції середньострокової стратегії управління державним боргом; удосконалення фінансової термінології з виокремленням публічних фінансів як основи ефективного забезпечення функціонування всього суспільного сектору економіки країни. Необхідно працювати в напрямі формування нової соціальної політики, де людина з її інтересами і потребами стане основою розвитку майбутньої економічної політики, а сама політика інтегруватиметься в європейський і євроатлантичний економічний простір. Невідкладними завданнями також є завершення реформи бюджетної децентралізації, оновлення системи державного фінансового контролю (аудиту) з метою зміни парадигми контролю, реформування освіти, системи соціального забезпечення, охорони здоров'я з переорієнтацією на відповідність інтересам суспільства.

Для зміни сучасного становища необхідно об'єктивно оцінити масштаб завданої шкоди і збитків, затвердити стратегію відновлення, розробити нові вектори реформ щодо інституційної трансформації, щоб чітко сформувати місію і візію майбутнього розвитку України з урахуванням її ролі в міжнародному поділі праці. Уряд має не лише розробляти напрями реформ, а й проводити трансформаційні зміни, брати до уваги запити суспільства, а це означає суттєві зміни в методах і способах роботи, передусім державних інституцій, надання населенню гарантованих державою якісних соціальних послуг, суспільних благ. Старі підходи в управлінні й методах роботи показали свою неефективність, а тому апріорі не відповідають сучасним вимогам.

Війна крім принесених страждань народу показала єдність нації перед загрозою і надала унікальну можливість українському суспільству змінитися, об'єднатися задля здійснення економічних перетворень заради досягнення спільної мети з відновлення країни після перемоги, виправити помилки і стати взірцем соціально-економічного розвитку для решти світу, підвищити рівень і якість життя населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Даниленко А.І., Венгер В.В. Розвиток реального сектору економіки України у повоєнному відновленні. *Фінанси України*. 2022. № 6. С. 7—32. https://doi.org/10.33763/finukr2022.06.007
2. Літинська В.А. Особливості соціальної політики України в умовах воєнного стану. *Економіка України*. 2023. № 1. С. 61—73. https://doi.org/10.15407/economyukr2023.01.061
3. Молдован О.О., Постула М. Модернізація системи публічних фінансів та запровадження нової моделі управління. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 2. С. 35—42.
4. Радіонов Ю.Д. Державні фінанси в умовах воєнного стану. *Фінанси України.* 2022. № 8. С. 27—51. https://doi.org/10.33763/finukr2022.08.027
5. Кудряшов В.П. Стратегічні засади управління державним боргом. *Економіка України*. 2022. № 9. С. 58—76. https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.09.058
6. Радіонов Ю.Д. Генезис публічних фінансів та їх розвиток в Україні. *Фінанси України*. 2023. № 4. С. 105—128. https://doi.org/10.33763/finukr2023.04.105
7. Statement by the Honorable M. Blumental. Washington, Department of Treasure News, 1977.
8. Онищенко В.П. Людський і соціальний капітал України в період її післявоєнного відновлення. *Економіка України*. 2023. № 1. С. 3—19 https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.003
9. Геєць В.М., Близнюк В.В., Никифорук О.І. Актуальні аспекти політики соціальної якості в постконфліктній економіці України. *Економіка України.* 2022. № 6. С. 3—22. https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003
10. Лупенко Ю.О., Радіонов Ю.Д., Забуранна Л.В. Формування соціальних видатків в умовах воєнного стану. *Фінанси України*. 2023. № 3. С. 7—26. https://doi.org/10.33763/finukr2023.03.007
11. Сіденко С.В. Пріоритети й чинники інноваційної політики: досвід окремих країн Східної Азії і стратегічні імперативи для післявоєнної відбудови України. *Економіка України*. 2022. № 11. С. 47—75. https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.11.047
12. Quade E.S, Carter G.M. Analysis for Public Decisions, 1989. 409 p. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Analysis_for_Public_Decisions/TWhFAAAAYAAJ?hl=ru&gbpv=0&bsq=inauthor:%22Edward%20S.%20Quade%22
13. Igor Ansoff, the father of strategic management. *Strategic Change*. 2002. Vol. 11. Iss. 8. P. 437-438. https://doi.org/10.1002/jsc.614
14. Радіонов Ю.Д. Методолого-організаційні підходи до забезпечення ефективності управління та використання бюджетних видатків. *Фінанси України.* 2022. № 5. С. 7—28. https://doi.org/10.33763/finukr2022.05.007

Надійшла 11.08.2023
Прорецензована 28.08.2023
Доопрацьована 07.09.2023
Підписана до друку 15.09.2023

REFERENCES

1. Danylenko A., Venger V. Development of real sector of Ukrainian economy in the framework of the post-war recovery. *Finance of Ukraine*, 2022, No. 6, pp. 7-32. https://doi.org/10.33763/finukr2022.06.007 [in Ukrainian].
2. Litynska V. Features of Ukraine's social policy under martial law. *Economy of Ukraine*, 2023, No. 1, pp. 61-73. https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.061 [in Ukrainian].
3. Moldovan O.O., Postula M. Modernization of the public finance system and introduction of a new management model. *Strategic priorities*, 2014, No. 2, pp. 35-42 [in Ukrainian].
4. Radionov Yu. Public finances under martial law. *Finance of Ukraine*, 2022, No. 8, pp. 27-51. https://doi.org/10.33763/finukr2022.08.027 [in Ukrainian].
5. Kudryashov V. Strategic principles of public debt management. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 9, pp. 58-76. https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.09.058 [in Ukrainian].
6. Radionov Yu. Genesis of public finances and their development in Ukraine. *Finance of Ukraine*, 2023, No. 4, pp. 105-128. https://doi.org/10.33763/finukr2023.04.105 [in Ukrainian].
7. Statement by the Honorable M. Blumental. Washington, Department of Treasure News, 1977.
8. Onyshchenko V. Human and social capital of Ukraine in the period of its post-war reconstruction. *Economy of Ukraine*, 2023, No. 1, pp. 3-19. https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.003 [in Ukrainian].
9. Heyets V., Blyzniuk V., Nykyforuk O. Topical aspects of social quality policy in the post-conflict economy of Ukraine. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 6, pp. 3-22. https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003 [in Ukrainian].
10. Lupenko Yu., Radionov Yu., Zaburanna L. The formation of social expenditures under martial law. *Finance of Ukraine*, 2023, No. 3, pp. 7-26. https://doi.org/10.33763/finukr2023.03.007 [in Ukrainian].
11. Sidenko S. Priorities and factors of innovation policy: experience of some East Asian countries and strategic imperatives for the post-war reconstruction of Ukraine. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 11, pp. 47-75. https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.11.047 [in Ukrainian].
12. Quade E.S, Carter G.M. Analysis for Public Decisions, 1989. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Analysis_for_Public_Decisions/TWhFAAAAYAAJ?hl=ru&gbpv=0&bsq=inauthor:%22Edward%20S.%20Quade%22
13. Igor Ansoff, the father of strategic management. *Strategic Change*, 2002, Vol. 11, Iss. 8, pp. 437-438. https://doi.org/10.1002/jsc.614
14. Radionov Yu. Methodological and organizational approaches to ensure the efficiency of management and use of budget expenditures. *Finance of Ukraine,* 2022, No. 5, pp. 7-28. https://doi.org/10.33763/finukr2022.05.007 [in Ukrainian].

Received on August 11, 2023
Reviewed on August 28, 2023
Revised on September 7, 2023
Signed for printing on September 15, 2023

Yurii Radionov, Dr. Sci. (Econ.),
Head of the International Standards Adaptation and Implementation Unit
Accounting Chamber of Ukraine
7, M. Kotsyubynskoho St., Kyiv, 01601, Ukraine

DIRECTIONS OF REFORMS AND SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE IN POST-WAR RECOVERY PERIOD

The large-scale invasion of Ukraine's territory by the Russian Federation affected the lives of ordinary Ukrainians, suddenly turning them into refugees. The rest of the citizens are forced to live in the conditions of war and bear the burden of severe trials and suffering caused by the war. The war is also a global challenge that shook the foundations of the financial and economic stability of the state, changed the priorities of state policy in various fields, and reshaped international relations. At the same time, the war is a chance for society to change the current, insufficiently efficient system of socio-political and economic life in the country. Today, when hostilities continue at the front, it is already necessary to work out a clear algorithm of actions and form own mission and vision for the development of Ukraine, implementing structural reforms in the context of the future European civilizational subjectivity of the state.

It is substantiated that after the war, in the new economic policy, man as the main productive force and economic progress driver should be at the center of the renewal and development of the country, which should become an integral part of the formation of the European and international civilizational space. Naturally, this requires changes in approaches to the formation and implementation of the country's budgetary, social, and environmental policies.

The chronic shortcomings that restrained the dynamics of the socio-economic development of the country both before the war and now, under martial law, are highlighted. Emphasis is placed on the need for the participants of the budget process to observe the basic principles of the budget system, namely the efficient and effective use of budget funds.

The directions of reforms and prospects of socio-economic development of the country, which are to change the system of state management of the economy, improve regulatory mechanisms in various sectors, and increase the efficiency of the use of resources, including financial ones, are determined.

***Keywords**: public finance; budget; reforms; budget expenditures; deficit; government debt; recovery; socio-economic development.*

https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.11.027
УДК 336.781.5: 336.027
JEL: G28, G24

В.І. ГАРКАВЕНКО,
науковий співробітник відділу грошово-кредитних відносин
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: gvi1953@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-6869-6144
Г.В. ЄРШОВА, канд. екон. наук,
старший науковий співробітник відділу грошово-кредитних відносин
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: galina_yershova@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8807-130X

ПРОЦЕНТНА ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІКУ КРАЇНИ

Проаналізовано основні тенденції у політиці процентних ставок розвинутих країн, зроблено висновок, що підходи до процентної політики, які виявляються ефективними в одному макроекономічному середовищі, можуть мати непередбачені наслідки в іншому. Досліджено процентну політику НБУ протягом 2013—2023 рр., охарактеризовано основні етапи її змін. На основі аналізу значного масиву як статистичної, так і аналітичної інформації зроблено висновки щодо ефективності процентної політики НБУ на різних етапах економічного розвитку України, визначено її вплив на стабільність державних фінансів і загальну макроекономічну ситуацію в країні.

***Ключові слова**: процентна політика; облікова ставка; депозитні сертифікати; ОВДП.*

Ц и т у в а н н я: Гаркавенко В.І., Єршова Г.В. Процентна політика Національного банку України та її вплив на економіку країни. *Економіка України.* 2023. № 11. С. 27—51. https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.11.027

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Процентна політика центрального банку (ЦБ) є одним з класичних інструментів монетарного регулювання економіки, який безпосередньо впливає на її стан. Вона регулює попит і пропозицію на гроші завдяки визначенню облікової ставки НБУ та інших процентних ставок за його операціями [1]. За рахунок коригування процентної політики (зокрема, встановлення рівня облікової ставки) НБУ впливає на процентні ставки на фінансовому ринку, тим самим формуючи передумови для перерозподілу капіталу між різними сегментами ринку, підігріваючи або знижуючи сукупний попит на гроші.

Так, політика ЦБ, спрямована на утримання низьких процентних ставок, яка в науковій літературі дістала назву «політика дешевих грошей» [1], підтримує насичення ринку дешевим фінансовим ресурсом, який завдяки доступності стимулює ділову активність у країні, сприяє підвищенню її інвестиційного розвитку. Водночас така політика при неузгодженості з іншими макроекономічними тенденціями може призвести до зростання цін і «перегріву» економіки, що спричинить зниження її ефективності й створить передумови для кризових явищ у її окремих сегментах.

У свою чергу, політика центрального банку, спрямована на утримання високих процентних ставок («політика дорогих грошей»), по-перше, слугує індикатором високого рівня інфляції і економічної нестабільності в країні, по-друге, має на меті скорочення пропозиції грошей, уповільнення темпів зростання грошової маси в обороті, а також стримування зростання інфляції у країні. Подорожчання ресурсів призводить до зниження ділової та інвестиційної активності суб'єктів господарювання, що в підсумку спричиняє уповільнення економічного розвитку країни [2]. Процентну політику ЦБ обумовлено як впливом загальноекономічних тенденцій у економіці, так і тенденціями на фінансовому ринку, необхідністю його регулювання [3].

Про ефективність застосування процентної політики говорить досвід високорозвинутих країн, регулятори яких активно використовували її для досягнення бажаних цільових орієнтирів. Утім у світовій практиці є і непоодинокі приклади, коли саме процентна політика ЦБ призводила до вкрай негативних тенденцій у економіці країни. Таким чином, пошук балансу в проведенні процентної політиці є актуальним для всіх центральних банків світу і наукової спільноти. Про це говорить і велика кількість наукових праць, присвячених питанню процентної політики як центрального, так і комерційних банків, тим більше, що воно є надзвичайно складним і багатогранним. Вплив процентної політики на розвиток економіки країни був предметом дослідження багатьох дослідників, зокрема, таких видатних економістів, як Дж.М. Кейнс [4], Б. Едвардс [5], П. Роуз [6] та інші. Дослідженню питання процентної політики як центрального, так і комерційних

[1] Про затвердження Положення про процентну політику НБУ. Постанова правління НБУ № 277 від 21.04.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0277500-16#Text

банків присвячено низку праць вітчизняних авторів — В. Лагутіна [7], О. Дзюблюка [8], А. Сомика [9], С. Савлука [2], Н. Заболотної [10] та інших. Не оминули увагою це питання й офіційні публікації Міжнародного валютного фонду[2, 3] і Європейського центрального банку[4] тощо.

Отже, **мета статті** — проаналізувати процентну політику Національного банку України і визначити її вплив на економіку України.

Монетарна політика інфляційного таргетування, що застосовується багатьма країнами світу, показала, що вона не завжди дозволяє контролювати інфляцію. Особливо це виявляється в умовах інфляції, спричиненої зростанням витрат і ніяким чином не пов'язаної з підвищеним попитом. На наш погляд, така політика доцільна для контролю сукупного попиту. Більше того, як зазначають окремі фахівці МВФ у своїх наукових працях[5], підвищення процентних ставок для боротьби з інфляцією загрожує дестабілізацією фінансових ринків, адже неспроможність реагувати на шоки пропозиції шляхом ужиття заходів щодо скорочення попиту може дестабілізувати фіксацію інфляційних очікувань і завадити центральному банку досягти його цілей у майбутньому. Саме тому ЦБ необхідно порівнювати користь від стримування інфляції з втратами від пригнічування економічного зростання.

Варто зазначити, що характерною особливістю сучасної грошово-кредитної політики провідних країн світу є політика від'ємних процентних ставок, яку після кризи 2008 р. запровадили центральні банки багатьох країн (держави єврозони, а також Данія, Швеція, Швейцарія, Японія) за залученими ними депозитами комерційних банків. Основна відмінність цього інструменту від класичної процентної ставки полягає в тому, що остання, яка таргетується ЦБ, встановлюється за обов'язковими резервами, а не добровільними операціями банків з центральним банком (у випадку України це форма депозитних сертифікатів НБУ). Феномен від'ємних процентних ставок, які встановлюються центральними банками за залученими ними депозитами комерційних банків, з'явився внаслідок дефляційних тенденцій у економіках з метою забезпечення достатніх стимулів для зростання економіки і підвищення низької інфляції.

---

[2] Brunnermeier M. Rethinking monetary policy in a changing world. *International Monetary Fund.* March 2023. URL: https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2023/03/rethinking-monetary-policy-in-a-changing-world-brunnermeier (дата звернення: 28.08.2023).

[3] Gelos G. The Evidence Is in on Negative Interest Rate Policies. *IMF Blog*. 2021. Mar 03. URL: https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2021/03/03/blog-the-evidence-is-in-on-negative-interest-rate-policies (дата звернення: 28.08.2023).

[4] Monetary Policy. *European Central Bank*. URL: https://www.ecb.europa.eu/mopo/html/index.en.html (дата звернення: 28.08.2023).

[5] Brunnermeier M. Rethinking monetary policy in a changing world. *International Monetary Fund.* March 2023. URL: https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2023/03/rethinking-monetary-policy-in-a-changing-world-brunnermeier (дата звернення: 28.08.2023).

Як зазначає М.К. Бруннермайєр [6], півтора десятиріччя тому подвійні цілі центральних банків із стимулювання економічної активності й забезпечення фінансової стабільності шляхом нетрадиційних інструментів політики збіглися.

Попри те, що при таргетуванні процентної ставки за коштами обов'язкових резервів центральні банки мають обмежені можливості впливу на процентні ставки за кредитами комерційних банків, політика від'ємних процентних ставок, яку проводили ЦБ окремих країн, спричинила зростання грошової пропозиції у їх економіках і, відповідно, збільшення кредитування корпоративного сектору і домогосподарств. Проте така політика має і зворотний бік: ресурси можуть перетікати в інші валюти і країни з вищою дохідністю капіталів, а надмірне споживання здатне призвести не тільки до інфляції, але й до зростання імпорту із знеціненням національної валюти.

Наразі поточні умови у світовій економіці суттєво відрізняються від тих, які склалися після глобальної фінансової кризи. Після тривалого періоду низьких процентних ставок і низької інфляції світова економіка вступає у фазу, що характеризується високою інфляцією і високим рівнем як державного, так і приватного боргу. Хоча фінансова стабільність, як і раніше, викликає занепокоєність, швидке зростання інфляції після пандемії COVID-19 змушує ЦБ підвищувати ставки для боротьби з нею. Отже, цілі інфляційної та фінансової стабільності суперечать одна одній, оскільки підвищення процентних ставок для боротьби з інфляцією може призвести до потрясінь на фінансових ринках і погіршення економічної ситуації. Усе це дає підстави зробити висновок, що ***підходи до процентної політики, які виявляються ефективними в одному макроекономічному середовищі, можуть мати непередбачені наслідки в іншому***. Саме тому ця політика повинна враховувати макроекономічне середовище і проводитися в узгодженості не лише з іншими складовими монетарної політики, а й із загальною економічною політикою країни.

Процентна політика Національного банку України останнього десятиріччя є неоднозначною і викликає істотні сумніви щодо правильності використання монетарних інструментів. Передусім, варто зазначити, що монетарна політика завжди повинна мати певну основну ціль, досягнення якої можна чітко виміряти. До того ж, ця політика — це фактично мета або основна функція центрального банку. Основною функцією Національного банку України, відповідно до Конституції України, було визначено забезпечення стабільності грошової одиниці. Проте зміни 2010 р. до Закону України «Про Національний банк України» [7] (далі — Закон

[6] Там само.

[7] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Національного банку України. Закон України № 2478-VI від 09.07.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2478-17#Text

№ 2478-VI) призвели до того, що пріоритетна мета (визначена як основна функція) стабілізації гривні була підмінена стабілізацією цін, тобто із сфери відповідальності НБУ було виведено курсову стабільність [8]. Хоча з 2012 р.[9] в Основних засадах грошово-кредитної політики (єдиний і основний документ до 2015 р., що зафіксував цілі й завдання НБУ на наступний рік і середньострокову перспективу) пріоритетною метою визначалася стабілізація цін, до 2014 р. Україна фактично використовувала політику таргетування обмінного курсу. Ефективність цієї політики, досягнення, помилки — це окреме питання, яке вартує ґрунтовного дослідження, певні аспекти якого висвітлено раніше [11]. Трансформація у 2010 р. законодавчої бази дала можливість НБУ, незважаючи на ймовірні негативні наслідки для економіки і соціальної сфери, оголосити у 2014 р. про запровадження режиму вільного плаваючого курсу гривні й перехід до режиму інфляційного таргетування, а також зняти з себе відповідальність за виконання стабілізаційних завдань на валютному і грошово-кредитному ринках.

Визначення цінової стабільності пріоритетною метою грошово-кредитної політики Національного банку у 2014—2021 рр. і застосування ним процентної ставки виключно як інструменту антиінфляційного регулювання в умовах експорто- й імпортозалежної економіки, монополізму і постійного підвищення цін на енергоносії та комунальні послуги, високого рівня тінізації і доларизації економіки, непрацюючого фінансового ринку, погіршення купівельної спроможності населення, на наш погляд, є малоефективним і вкрай суперечливим. Режим таргетування інфляції, взятий за основу грошово-кредитної політики НБУ, виходячи із сучасних тенденцій використання ЦБ багатьох провідних країн світу показника інфляції як генеральної цілі, є неприйнятним для економіки України на сучасному етапі. Адже причини високого рівня інфляції в Україні зумовлені не надлишковою пропозицією грошей, а стрімким підвищенням цін на енергоносії і комунальні послуги, девальвацією і спадом виробництва.

Природно, що при подальшому коригуванні законодавства було змінено визначення процентної політики НБУ та її мети. Так, якщо протягом 2004—2015 рр. кінцевою метою використання НБУ процентної політики за своїми операціями було визначено вплив на процентні ставки

---

[8] Відповідно до змін до Закону України «Про Національний банк України», основна функція Нацбанку — забезпечення стабільності грошової одиниці України, а пріоритетна ціль — підтримка цінової стабільності в державі. Доцільно наголосити, що навіть за такої редакції НБУ має нести відповідальність за забезпечення стабільності національної валюти, адже валютний курс у імпортозалежній українській економіці — це одна з ключових цін у економіці, і його стабільність є надважливим фактором загальної цінової стабільності. Отже, відповідальність за цінову стабільність автоматично передбачає необхідність забезпечення стабільності курсу національної валюти.

[9] Основні засади грошово-кредитної політики на 2011 р. не були опубліковані, оскільки Рада НБУ не здійснювала засідань і проєкт документа не набув офіційного статусу.

в усіх сегментах економічних процесів [10], то з квітня 2016 р. — забезпечення цінової стабільності в середньостроковій перспективі [11]. Ураховуючи, що змінами до цього Положення передбачено, що операційна ціль процентної політики НБУ полягає в утриманні гривневих короткострокових міжбанківських ставок на рівні, близькому до рівня облікової (ключової) ставки, у межах коридору процентних ставок за інструментами постійного доступу, можна трактувати, що саме від ставки на міжбанківському кредитному ринку залежатиме цінова стабільність. Таким чином, ключова роль у процентній політиці відводиться обліковій ставці — як до змін, так і після них вона залишається базовою ставкою щодо інших процентних ставок НБУ, орієнтиром вартості залучених і розміщених коштів для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку.

Проте слід визнати, що трактування сутності облікової ставки істотно змінилося. Так, відповідно до Закону України «Про Національний банк України», що діяв до прийняття змін Законом № 2478-VI, «облікова ставка Національного банку України — виражена у відсотках плата, що береться НБУ за рефінансування комерційних банків шляхом купівлі векселів до настання строку платежу по них і утримується з номінальної суми векселя. Облікова ставка є найнижчою серед ставок рефінансування і є орієнтиром ціни на гроші». Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Національного банку України», «облікова ставка Національного банку України — один із монетарних інструментів, за допомогою якого НБУ встановлює для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових коштів». Крім того, якщо до змін облікова ставка вважалася одним з чинників, що характеризують основні напрями змін грошово-кредитного регулювання [12], то після змін — основним індикатором змін у грошово-кредитній політиці та основним інструментом грошово-кредитної політики, за допомогою якого Національний банк досягає її цілей [13].

Слід зазначити, що до облікової ставки, яку НБУ регулярно змінює в межах стратегії інфляційного таргетування, прив'язано всі процентні ставки за його пасивними і активними операціями. Ці ставки встановлюють орієнтири для вартості грошових ресурсів на ринку і з певним часо-

---

[10] Про затвердження Положення про процентну політику Національного банку України. Постанова Правління НБУ № 389 від 18.08.2004 р. (втратила чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1092-04#Text

[11] Про затвердження Положення про процентну політику Національного банку України. Постанова Правління НБУ № 277 від 21.04.2016 р. (із змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0277500-16#Text

[12] Про затвердження Положення про процентну політику Національного банку України. Постанова Правління НБУ № 389 від 18.08.2004 р. (втратила чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1092-04#Text

[13] Про затвердження Положення про процентну політику Національного банку України. Постанова Правління НБУ № 277 від 21.04.2016 р. (із змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0277500-16#Text

вим інтервалом впливають на рівень ставок за депозитами і кредитами банків. Починаючи з 2014 р. динаміка облікової ставки НБУ має різновекторний характер (табл. 1). Доречно зазначити, що процентна політика вважається «політикою дорогих грошей» у разі, коли облікова ставка перевищує рівень інфляції. Попри те, що облікова ставка НБУ була нижчою від рівня інфляції у 2014—2015 і 2021—2022 рр., його процентну політику як напередодні масштабної фінансової кризи 2014—2016 рр. в Україні, так і в кризовий і посткризовий періоди, на наш погляд, можна охарактеризувати як «політику дорогих грошей».

Наведені в табл. 1 дані свідчать, по-перше, про переважно різкі зміни облікової ставки; по-друге, про відсутність синхронності в динаміці індексу інфляції і облікової ставки, тобто про відсутність кореляції між цими показниками — натомість у окремі періоди спостерігається синхронність у динаміці інфляції і змінах курсу національної валюти; потретє, про синхронність у динаміці облікової ставки і ставок за активними й пасивними операціями НБУ, за кредитами комерційних банків, а до 2022 р. також дохідності ОВДП.

Процентна політика, яку проводив НБУ з 2014 р. і до повномасштабного вторгнення РФ в Україну, мала істотні дестабілізуючі наслідки. Зокрема, в умовах системного профіциту ліквідності банківського сектору України висока ставка за депозитними сертифікатами НБУ стимулювала банки до вкладання коштів у них і зумовила суттєве зростання мобілізаційних операцій НБУ [14], обсяги яких збільшилися за 2021 р. у 50 разів порівняно з 2013 р. Завдяки обсягам мобілізаційних операцій НБУ і дохідності депозитних сертифікатів операції банків з його депозитними сертифікатами стали одним з основних джерел доходів багатьох комерційних банків. Доречно зазначити, що, навіть незважаючи на суттєве зниження у 2020—2021 рр. облікової ставки НБУ і, відповідно, дохідності його депозитних сертифікатів, обсяги мобілізаційних операцій зросли. Надмірно великі обсяги мобілізаційних операцій і високі ставки за ними призвели до:

• втрати стимулів банківського сектору до кредитування нефінансових корпорацій і, як наслідок, «вимивання» гривневих ресурсів з реального сектору економіки;

• надмірного витрачання державних коштів (лише за 2014—2021 рр. процентні витрати НБУ за операціями з депозитними сертифікатами становили понад 63 млрд грн [15]);

---

[14] Через депозитні сертифікати НБУ було мобілізовано (за оборотами) у 2014 р. 1,456 трлн грн, у 2015 р. — 2,8 трлн грн, у 2016 р. — 2,9 трлн грн, 2017 р. — 2,7 трлн грн, у 2018 р. — 2,9 трлн грн, у 2019 р. — 5,1 трлн грн, у 2020 р. — 10,8 трлн грн, у 2021 р. — 13,6 трлн грн (у 2013 р. — 0,3 трлн грн).

[15] За даними річних звітів НБУ за 2014—2021 рр., його процентні витрати за депозитними сертифікатами склали у 2014 р. 696 млн грн, у 2015 р. — 8163 млн грн, у 2016 р. — 9648 млн грн, у 2017 р. — 6366 млн грн, у 2018 р. — 7473 млн грн, у 2019 р. — 9606 млн грн, у 2020 р. — 10 525 млн грн, у 2021 р. — 10 656 млн грн.

Таблиця 1. **Динаміка окремих показників фінансового ринку України у 2013—2022 рр., %**

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022 червень	2022
Облікова ставка НБУ (на кінець періоду)	6,5	14,0	22,0	14,0	14,5	18,0	13,5	6,0	9,0	25	25
Середньозважена ставка за всіма інструментами рефінансування за рік	7,2	15,6	25,2	17,4	16,1	19,2	18,4	7,9	9,9	27	27
Дохідність номінованих у гривні ОВДП, розміщених на первинному ринку (середньозважена) *	13,0	15,2	17,0	14,9	15,0	17,8	16,9	10, 2	11,3	9,7	17,3
Середньозважена дохідність депозитних сертифікатів НБУ, розміщених протягом року **	2,1	5,7	18,5	16,2	12,1	15,6	15,2	7,2	8,0	23	23
Процентні ставки за кредитами в національній валюті, наданими банками резидентам	16,6	17,6	21,8	18,5	16,4	19,1	19,8	14,1	14,3	18,9	22
Індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року)	0,5	24,9	43,3	12,4	13,7	9,8	4,1	5,0	10,0	—	26,6
Зміна валютного курсу	0	–97	–52	–13	–3	1	14	–19	4	—	–35

Примітка: * за коштами, залученими до бюджету; ** у 2021—2023 рр. процентна ставка за депозитами овернайт на кінець періоду.
Джерело: складено авторками за даними НБУ: Річні звіти НБУ; Статистика фінансового сектору; Статистика зовнішнього сектору; Макроекономічні показники. URL: https://bank.gov.ua/

• фактичного руйнування міжбанківського кредитного ринку [16].

Це дає підстави стверджувати, що процентна політика НБУ використовувалася не для регулювання, а для підтримки прибутковості банків з допомогою його депозитних сертифікатів і легких заробітків за рахунок державних коштів, адже витрати НБУ за депозитними сертифікатами зменшують його прибуток. Протягом 2014—2021 рр. спостерігалася тісна кореляція динаміки облікової ставки і дохідності гривневих ОВДП (за винятком окремих періодів), оскільки облікова ставка НБУ впливає не лише на процентні ставки за активними і пасивними операціями Національного банку, а й на дохідність гривневих ОВДП. У свою чергу, висока дохідність ОВДП, номінованих у гривні:

• спричиняла зростання обсягів випуску ОВДП, адже істотна частина нових запозичень направлялася на погашення попередніх випусків облігацій [17];

• стимулювала комерційні банки зосередити свою діяльність на операціях з ними на тлі їх практичної безризиковості. Як наслідок, обсяг гривневих ОВДП у портфелі банків, з урахуванням випущених для капіталізації і націоналізації банків (табл. 2), зріс, відповідно, із 41 млрд грн на кінець 2013 р. до 455,6 млрд грн на кінець 2021 р., або майже на 415 млрд грн; у власності банків на початок 2022 р. було сконцентровано 49 % загального обсягу гривневих ОВДП (з урахуванням цільових, які становили 211 млрд грн, або понад 46 % сукупного портфеля ОВДП банківського сектору [18]), що перебували в обігу (проти 20 % на початок 2014 р.); вкладення банків у гривневі ОВДП на початок 2022 р. перевищили чистий сукупний кредитний портфель банківського сектору юридичним особам у національній валюті на 116 млрд грн, а частка ОВДП у чистих активах банків у національній валюті становила 31 %, тоді як частка кредитів — 23 %;

• сприяла припливу спекулятивного іноземного капіталу на валютний ринок (з відпливом в окремі місяці 2020—2021 рр.) і до можливості нерезидентів впливати на нього (через канал ОВДП) [12], про що свідчить безпосередній прямий зв'язок між припливом-відпливом коштів нерезидентів на ринок гривневих ОВДП і змінами курсу національної валюти у 2019—2021 рр. Обсяг гривневих ОВДП у власності нерезидентів зріс з 2,6 млрд грн на початок 2014 р. до 114 млрд грн на початок 2020 р. (що є еквівалентним 4,8 млрд дол.), а питома вага в загальному обсязі гривневих ОВДП, що перебували в обігу, — з 1,3 до 15,9 % (максимальний обсяг

[16] У 2014 р. середньоденний обсяг кредитів дорівнював 6,3 млрд грн, у 2015 р. — 4,5 млрд грн, у 2016 р. — 1,3 млрд грн, у 2017 р. — 1,3 млрд грн, у 2018 р. — 2,7 млрд грн, у 2019 р. — 2,2 млрд грн, у 2020 р. — 0,8 млрд грн, у 2021 р. — 1,2 млрд грн.

[17] Так, стрімке зростання обсягів випуску ОВДП, номінованих у гривні, спостерігалось у 2019—2021 рр., що пов'язано передусім з аномально високою дохідністю ОВДП у попередні періоди, яка значно перевищувала процентні ставки за депозитами в національній валюті як юридичних, так і фізичних осіб.

[18] Станом на початок 2022 р. у портфелі державних банків були ОВДП, випущені для їх капіталізації та націоналізації, на загальну суму понад 211 млрд грн.

Таблиця 2. **Структура номінованих у гривні ОВДП у обігу у 2014—2023 рр., млрд грн**

Показники	2013	2014	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023 30 червня
ОВДП, з урахуванням випущених для докапіталізації і націоналізації банків	202,0	390,5	561,9	627,5	618,1	717,4	854,2	937,0	1268,3	1320,4
у тому числі у власності										
НБУ	147,1	316,6	381,9	360,6	348,1	337,1	324,6	312,6	704,5	691,8
банків	40,9	48,5	160,8	244,1	248,4	242,1	404,8	455,6	396,8	456,4
нерезидентів	2,6	4,6	1,0	5,1	6,1	114,2	83,8	90,4	56,5	49,3
юридичних і фізичних осіб і територіальних громад	11,4	20,9	18,2	17,6	15,5	24,0	41,0	78,5	110,5	122,9
Довідково										
ОВДП у обігу, випущені для докапіталізації і націоналізації банків	37,8	54,4	162,1	223,4	218,8	206,8	211,3	211,3	211,3	211,3

Джерело: побудовано авторками за даними НБУ за відповідні роки.

ОВДП у власності нерезидентів було зафіксовано 14 лютого 2020 р. — 126 млрд грн, що є еквівалентним 5,1 млрд дол., або 17,5 % загального обсягу ОВДП). З урахуванням цього, а також в умовах надлишкової ліквідності банківського сектору, залучення коштів нерезидентів для фінансування дефіциту державного бюджету шляхом їх допуску до ринку внутрішніх запозичень не можна вважати доцільним.

Цілком природно, що вигодонабувачами від операцій з ОВДП стали комерційні банки і нерезиденти. Проте найбільшим вигодонабувачем від операцій з ОВДП за період 2014—2021 рр. виявився Національний банк України, адже загальна сума його процентних доходів за цінними паперами України за цей період склала 55 % (310 млрд грн) від витрат державного бюджету на обслуговування внутрішнього боргу (559 млрд грн). Процентні надходження НБУ за державними цінними паперами протягом 2014—2021 рр. були його основним джерелом доходів.

Водночас зниження ставки за кредитами рефінансування банків та їх рефінансування у 2020—2021 рр. вказують на нераціональність як процентної політики, так і політики рефінансування, адже рефінансування банків стало каналом емісійного фінансування державного бюджету за участю окремих банків і одночасно механізмом обходу заборони Нацбанку прямого кредитування дефіциту бюджету країни.

Аналіз звітності, що оприлюднюється НБУ, показав таке. У травні 2020 р. для підтримки банківського сектору і уряду в період пандемії COVID-19 було запущено Програму довгострокового рефінансування банків, яка передбачала видачу НБУ кредитів банкам з максимальним терміном до п'яти років під заставу ОВДП, муніципальних і корпоративних облігацій, у тому числі облігацій «Укравтодору», і під зобов'язання, випущені під державні гарантії. За 2020—2021 рр. НБУ видав кредитів з терміном погашення понад 30 днів на загальну суму 137 млрд грн. Такі обсяги рефінансування на тлі стрімко зростаючої надлишкової ліквідності підтверджують нераціональність наданого рефінансування.

Найбільші обсяги кредитів рефінансування від НБУ отримали два державних банки для надання ними кредитів під державні гарантії на інфраструктурні проєкти (будівництво доріг і погашення боргів на енергоринку), а саме: Укрексімбанк [19] — 27,9 млрд грн і Ощадбанк [20] —

[19] Зокрема, у березні 2020 р. уряд видав за облігаціями «Укравтодору» державні гарантії на суму 19,3 млрд грн, які придбав Укрексімбанк і віддав частину з них під заставу кредиту рефінансування; видав на будівництво доріг ще 1 млрд грн кредиту; видав у 2020 р. «Укренерго» 4 млрд грн кредиту для погашення боргів перед ДП «Гарантований покупець» у рамках виконання механізму Покладання спеціальних обов'язків (ПСО) із забезпечення населення електроенергією і компенсації «зеленого» тарифу.

[20] Ощадбанк видав 5 млрд грн кредиту «Укренерго» для розрахунків з ДП «Гарантований покупець», яке перерахувало ці кошти як погашення частини боргу за електроенергію «Енергоатому» і альтернативній генерації. Крім того, Ощадбанк — активний учасник програми доступних кредитів «5-7-9» для малого і середнього бізнесу.

21,4 млрд грн. Якщо близько 50 млрд грн емісійних коштів були направлені на інфраструктурні проєкти, то майже всі інші (а це приблизно 90 млрд грн) — на їх вкладання в ОВДП, тобто емісійні кошти використовувалися для фінансування дефіциту бюджету й отримання прибутку окремими банками. Банки брали кредити рефінансування під 8 %, а потім під 6 %, за рахунок яких купували ОВДП з дохідністю 10—11 % і віддавали ці самі ОВДП НБУ під заставу кредитів рефінансування. Таким чином, банки без ризику, гарантовано отримували 2—4 % доходу за рахунок емісійних коштів. Саме кредити рефінансування стали основним джерелом збільшення ОВДП у портфелі банків у 2020 р. на 163 млрд грн і ще на 51 млрд грн у 2021 р. Найбільшими отримувачами кредитів рефінансування від НБУ у 2020—2021 рр., які ввійшли до першої десятки, стали такі банки[21]: Альфа-Банк — 9,915 млрд грн, Акордбанк — 8,7 млрд грн, Перший український міжнародний банк — 5,7 млрд грн, Банк «Січ» — 4,31 млрд грн, Банк «Кредит Дніпро» — 3,95 млрд грн, Комерційний індустріальний банк — 3,89 млрд грн, Банк «Авангард» — 3,8 млрд грн. У деяких з цих банків залучені в НБУ кошти в декілька разів перевищують їх кредитний портфель, що свідчить про одержання кредитів не для цілей кредитування. Зокрема, співвідношення коштів НБУ і кредитного портфеля на 1 січня 2022 р. (в дужках — на 1 січня 2021 р.) становило: у Банку «Авангард» — 1625 % (1578 %), Акордбанку — 271 % (133 %), Банку «Січ» — 225 % (177 %); «РВС Банк» — 704 % (185 %). Як результат, головним джерелом доходів багатьох таких банків є процентні доходи від операцій з цінними паперами, які, наприклад, за 2021 р. склали у Банку «Авангард» — 91 % усіх процентних доходів, у Акордбанку — 66 %. Усе це викликає запитання щодо підходів і процедур надання НБУ кредитів рефінансування і контролю за їх цільовим використанням.

Завдяки процентній і валютній політиці НБУ і політиці Уряду України щодо державних запозичень на внутрішньому ринку банківський сектор протягом 2018—2021 рр. демонстрував у цілому прибуткову діяльність, оскільки основними джерелами доходів багатьох банків стали операції з депозитними сертифікатами НБУ[22], ОВДП, валютні спекулятивні операції. Саме ця політика унеможливила використання потенціалу банківської системи для фінансування реального сектору економіки і стимулювання структурних зрушень, оскільки вона призвела до того, що в останні роки в Україні головна функція банківського сектору — кредитування економіки — у багатьох банків фактично стала другорядною. Підтвердженнями цього є структура активів банків і перевищення вкладень банківського сектору в ОВДП і депозитні сертифікати над обсягом

[21] Не вказано Універсалбанк, який отримав 4,8 млрд грн кредитів рефінансування від НБУ, оскільки ці кошти, ймовірно, направляються на фондування Монобанку.

[22] Так, питома вага у фінансовому результаті (до оподаткування) банківського сектору доходу лише від операцій з депозитними сертифікатами становила у 2018 р. 33,8 %, у 2019 р. — 14,9 %, у 2020 р. — 23,5 %, у 2021 р. — 12,7 %.

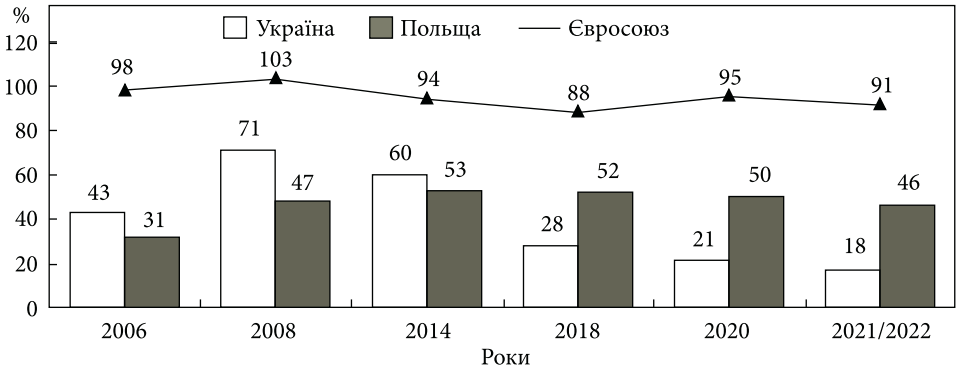

Кредитування приватного сектору фінансовим сектором (дані по ЄС і Польщі наведено за 2021 р.), % до ВВП

Джерело: побудовано авторками за: *The World Bank.* URL: https://data.worldbank.org/indicator/FM.AST.PRVT.GD.ZS?end=2022&locations=UA-EU-DE-PL&start=2001&view=chart (дата звернення: 25.08.2023).

заборгованості за наданими резидентам кредитами. Разом з тим це спричинило у 2019—2021 рр. декредитування реального сектору економіки, яке підтверджується динамікою заборгованості за кредитами в національній валюті, наданими банками нефінансовим корпораціям (зменшення обсягів у цей період і незначне зростання наприкінці 2021 р., що пояснюється наданням суб'єктам господарювання кредитів за державною програмою «5-7-9» і кредитуванням «Великого будівництва», що здійснювалося переважно за рахунок коштів рефінансування).

На в цілому несуттєву роль банківського сектору в розвитку економіки вказує один з головних її індикаторів — відношення кредитного портфеля банків до ВВП, який протягом 2015—2021 рр. мав тенденцію до зниження і на кінець 2021 р. становив 19,1 %. Зазначимо, що на противагу більшості європейських країн, де роль банківського сектору в кредитуванні нефінансових корпорацій є істотною, в Україні починаючи з 2014 р. спостерігається стабільна тенденція до зниження обсягів банківського кредитування приватного сектору (рис.).

Узагальнюючи проведене дослідження, можна констатувати, що невиважена у 2014—2021 рр. процентна політика НБУ призвела до значного зростання спекулятивних операцій на фінансовому ринку, неефективного витрачання державних коштів (через істотне зростання операцій з ОВДП і депозитними сертифікатами) і руйнування стимулів банківського сектору для кредитування реальної економіки. Водночас, незважаючи на те, що політика Національного банку була спрямована виключно на досягнення інфляційних цілей, інфляція перебувала за межами цільового коридору переважну більшість років цього періоду.

Після початку повномасштабної війни НБУ тимчасово, на період воєнного стану, прийняв рішення не використовувати ринкові монетарні інструменти, зокрема ключову (облікову) ставку, як основний інстру-

мент грошово-кредитної (монетарної) політики, тобто відійшов від режиму інфляційного таргетування [23]. Варто визнати заслугу НБУ в оперативному і своєчасному прийнятті в період запровадження воєнного стану [24] комплексу заходів з підтримки стійкості фінансового сектору [25], які надали змогу банкам не допустити кризи на банківському ринку і забезпечити фінансову стабільність у перші місяці війни, незважаючи на панічні настрої населення й вилучення ним коштів з банків, стрімке зниження економічної активності та доходів населення, рекордне зростання дефіциту бюджету. Зазначені заходи здійснювалися в унісон з прийняттям Верховною Радою України і Кабінетом Міністрів України інших важливих для стабілізації економіки рішень [26].

Після деокупації північних областей грошово-кредитна політика НБУ почала змінюватися порівняно з політикою перших місяців війни за окремими складовими. Передусім це стосується процентної політики. Так, на початку червня 2022 р. НБУ вирішив змінити підходи до монетарної політики і прийняв рішення з 3 червня 2022 р. підвищити облікову ставку з 10 до 25 % річних і розширити коридор процентних ставок за монетарними операціями з банками [27]. Мета такого підвищення облікової ставки (за визначенням Правління НБУ) передбачає: захист гривневих доходів і заощаджень громадян; збільшення привабливості гривневих активів; зниження тиску на валютному ринку і в результаті посилення спроможності Національного банку забезпечувати курсову стабільність і стримувати інфляційні процеси під час війни. Водночас ана-

---

[23] Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану. *Національний банк України*. 2022. 18 квіт. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/osnovni-zasadi-groshovo-kreditnoyi-politiki-na-period-voyennogo-stanu (дата звернення: 27.08. 2023).

[24] Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану. Постанова Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text); Про деякі питання діяльності банків України та банківських груп. Постанова Правління НБУ № 23 від 25.02.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0023500-22#Text

[25] Підтримка ліквідності банків шляхом бланкового рефінансування Національним банком без обмежень по сумі терміном до одного року; встановлення лімітів на зняття населенням гривневих коштів; фіксація обмінного курсу і запровадження валютних обмежень; встановлення обмежень операцій банків з пов'язаними з ними особами; регуляторні послаблення для банків; спрощення низки вимог до операційної діяльності банків; підтримка ініціативи великих мережевих магазинів видавати готівку з карток тощо.

[26] Зміни до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2180-20#Text), передусім щодо повної гарантії на банківські вклади населення на період дії воєнного стану і три місяці після нього; розширення урядом програм державної кредитної підтримки і схвалення основних напрямів діяльності державних банків на період воєнного стану; тощо.

[27] Ставка для кредитів рефінансування встановлена плюс 2 п. п. від облікової ставки, а для депозитних сертифікатів — мінус 2 п. п. від облікової ставки (раніше було 1 п. п.).

ліз діяльності банківського сектору за 2022 р. — червень 2023 р. свідчить, що очікуваного НБУ ефекту досягнуто не було:

• підвищення облікової ставки слабо трансформувалось у підвищення ставок за депозитами (про це свідчать ставки за новими депозитами домогосподарств у національній валюті за термінами), а залишки коштів за депозитами понад один рік мали сталу тенденцію до зменшення протягом червня — грудня 2022 р. і січня — квітня 2023 р. Натомість обсяги коштів домогосподарств у національній валюті до одного року на рахунках банків у серпні — грудні 2022 р. і лютому — червні 2023 р. (крім квітня), передусім за рахунок коштів на вимогу, постійно зростали. Як наслідок, строкова структура депозитів домогосподарств мала тенденцію до погіршення;

• попит населення на купівлю іноземної валюти не лише не зменшився, а різко зріс і з липня 2022 р. по липень 2023 р. постійно перевищував пропозицію [28];

• тиск на міжнародні резерви посилився. Якщо за лютий — травень 2022 р. чисті інтервенції НБУ в середньому на місяць становили 1,9 млрд дол., то за червень — грудень 2022 р. — 2,3 млрд дол., за січень — липень 2023 р. — 2 млрд дол. Чисті інтервенції НБУ на продаж валюти становили майже 25 млрд дол. за 2022 р. і понад 14 млрд дол. за січень — липень 2023 р.

Підвищення ставки за кредитами рефінансування банків з 11 до 27% річних відбувалось одночасно з певними змінами в політиці рефінансування. Так, з 4 травня 2022 р. змінено умови надання кредитів рефінансування банкам: доступ до бланкового рефінансування залишився лише для тих банків, які вичерпали можливості отримати забезпечене рефінансування і з 23 лютого 2022 р. мають відплив коштів фізичних осіб у розмірі 5 % і більше; пом'якшено підходи до оцінки вартості ОВДП, що надаються в заставу при отриманні кредитів рефінансування. З листопада 2022 р. НБУ припинив операції з бланкового рефінансування взагалі.

У цілому, обсяги наданих у 2022 р. НБУ кредитів рефінансування банкам є безпрецедентними за всі роки незалежності (як через постійно діючу лінію рефінансування, так і шляхом проведення тендера з підтримання ліквідності банків) — майже 377 млрд грн [29], з яких понад 92 млрд грн, або 25 %, надано в перші п'ять днів дії воєнного стану. Якщо масштабні обсяги рефінансування банків у перші дні дії воєнного стану є цілком зрозумілими й логічними (підтримка ліквідності банків шляхом бланкового рефінансування НБУ без обмежень за сумою строком до одного року і

[28] За II півріччя 2022 р. обсяги купівлі валюти населенням становили 8,005 млрд дол., а продажу — 6,956 млрд дол., унаслідок чого сальдо між купівлею і продажем сягнуло 1,049 млрд дол., водночас за I півріччя 2022 р. купівля валюти населенням дорівнювала 4,219 млрд дол., а продаж — 4,259 млрд дол.; за січень — липень 2023 р. обсяги купівлі валюти населенням зросли до 10,2 млрд дол., продажу — 8,7 млрд дол.

[29] Через постійно діючу лінію рефінансування — 229 млрд грн, шляхом проведення тендера з підтримання ліквідності банків — 148 млрд грн.

встановлення лімітів на зняття гривневих коштів населенням надали змогу банкам запобігти паніці й забезпечити потребу населення в готівці), то надані в серпні 2022 р. практично такі самі обсяги (94 млрд грн) у поєднанні з тим, що такі кредити залучались одним-двома банками, можуть свідчити про проблеми в одного-двох великих банків. З огляду на те, що обсяги рефінансування за три місяці після підвищення ставки (липень — вересень 2022 р.) перевищували обсяги за три місяці до цього (квітень — травень 2022 р.), можна стверджувати, що підвищення облікової ставки НБУ і, відповідно, ставки рефінансування в червні 2022 р. не стало для банків стримувальним фактором для залучення більших обсягів кредитів рефінансування. Проте зменшення заборгованості банків за кредитами рефінансування у 2022 р. на 57 млрд грн (з 95 млрд грн на кінець 2021 р. до 38 млрд грн [30] на кінець 2022 р.) вказує на те, що підвищення ставки сприяло цьому. І це єдиний позитивний наслідок підвищення ставки, адже в умовах надлишкової ліквідності кошти рефінансування банків у 2020—2021 рр. використовувалися переважно для фінансування дефіциту бюджету й отримання прибутку окремими банками. У січні — липні 2023 р. НБУ практично не надавав банкам кредитів рефінансування.

Натомість, з червня 2022 р. посилилася деструктивна роль процентної ставки за депозитними сертифікатами НБУ. Внаслідок більш як дворазового підвищення в червні 2022 р. ставки за депозитними сертифікатами НБУ [31] вони стали для банків найбільш привабливим активом. У результаті відбулося зростання мобілізаційних операцій НБУ: якщо в травні 2022 р. середньоденні залучення коштів через депозитні сертифікати становили 185 млрд грн, то в грудні — 403 млрд грн, тобто зросли більше ніж у два рази. Обсяг залучення НБУ коштів за депозитними сертифікатами НБУ на кінець 2022 р. становив 457 млрд грн (проти 213 млрд грн на кінець 2021 р.), або майже 91 % заборгованості в національній валюті за кредитами, наданими нефінансовим корпораціям, і майже в п'ять разів перевищив кредити в національній валюті, надані підприємствам промисловості. Показово, що на кінець 2022 р. на тлі зростання обсягів коштів фізичних і юридичних осіб у деяких банків стрімко зросли вкладення в депозитні сертифікати НБУ, натомість вкладення в ОВДП узагалі виявилися відсутніми або суттєво зменшилися. Так, в умовах війни операції з депозитними сертифікатами НБУ перетворилися на основний вид діяльності (у структурі загальних активів перевищували 50 %) у таких банків з іноземним капіталом, як СЕБ Корпоративний Банк, Кредит Європа Банк, Дойче Банк ДБУ, Сітібанк, у банків з національним капіталом — Авангард, Фамільний, Траст-Капітал, Конкорд, Альтбанк.

---

[30] Окремі банки компенсують підвищення вартості рефінансування за рахунок укладених з НБУ у 2020—2021 рр. своп-контрактів про хеджування процентного ризику за довгостроковим рефінансуванням.

[31] З 9 до 23 % річних за депозитними сертифікатами овернайт і з 10 до 23 % за сертифікатами строком на 14 днів.

Зростання процентної ставки за депозитними сертифікатами і обсягів мобілізаційних операцій НБУ призвело до збільшення у 2022 р. його процентних витрат за депозитними сертифікатами порівняно з попереднім роком у 3,8 разу, в результаті чого мало місце недоотримання надходжень у бюджет від прибутку НБУ (оскільки збільшення процентних витрат НБУ зменшує його прибуток, значна частка якого підлягає перерахуванню в державний бюджет). Процентні витрати НБУ за депозитними сертифікатами за 2022 р. становили майже 41 млрд грн, або понад 90 % видатків тогорічного державного бюджету на загальнодержавні функції і майже третину видатків довоєнного (2021-го) року на оборону (табл. 3).

З 7 квітня 2023 р. НБУ запровадив тримісячні депозитні сертифікати під фіксовану ставку на рівні облікової ставки. Одночасно ставка за депозитними сертифікатами овернайт знизилися з 23 до 20 %, а з 28 липня 2023 р. — до 18 % (облікова ставка з 28 липня 2023 р. дорівнює 22 %). Попри це, процентні витрати НБУ за депозитними сертифікатами за 2023 р. значно перевищать витрати 2022 р., адже обсяги мобілізаційних операцій НБУ за депозитними сертифікатами за січень — липень 2023 р. вже досягли обсягів 2022 р. Для покриття таких витрат у НБУ достатньо процентного доходу, який він отримає від операцій з ОВДП, ураховуючи збільшення його портфеля цінних паперів у 2022 р. у 2,3 разу (майже на 392 млрд грн за номінальною вартістю), зростання середньозважених процентних ставок і структуру цього портфеля.

Процентні доходи НБУ за державними цінними паперами у 2022 р. сягнули рекордного рівня — 90,6 млрд грн, що на 53,8 млрд грн більше, ніж попереднього року. У 2022 р. питома вага процентних доходів НБУ від державних цінних паперів у загальних витратах на обслуговування внутрішнього державного боргу склала 75 %, тобто НБУ, як і у 2009—2018 рр., виявився найбільшим вигодонабувачем від розміщення Мінфіном ОВДП. Більше того, за 2022 р. витрати державного бюджету на виплату процентів за ОВДП, що знаходились у портфелі НБУ, перевищували його зобов'язання з перерахування прибутку в державний бюджет України майже на 19 млрд грн, тобто фактично за рахунок державного бюджету на таку суму профінансовано діяльність НБУ. Доречно зазначити, що у 2015—2017 і 2020—2021 рр. діяльність НБУ також фінансувалася фактично за рахунок державного бюджету.

Причина ситуації, що склалася, криється в довоєнній державній борговій політиці. Зокрема, на початок 2022 р. у власності НБУ було ОВДП на майже 313 млрд грн (за номінальною вартістю), з яких 54 % (168 млрд грн) — з фіксованою дохідністю 9,67—13,10 %, а 46 % (146 млрд грн) — з плаваючою ставкою, так звані «інфляційні», дохідність за якими становила 6,97—9,39 % річних [32]. Наявність у портфелі НБУ номінованих

[32] За даними річного звіту Національного банку України за 2022 рік, примітка 9. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2022.pdf?v=5

Таблиця 3. **Окремі показники діяльності НБУ у 2014—2022 рр., млрд грн**

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Процентні доходи	37,6	61,6	60,1	53,7	47,9	36,7	31,2	44	109,8
у тому числі за цінними паперами України	26,5	46,4	49,6	46,2	43	32,5	28,5	36,9	90,6
Процентні витрати	1,3	10,5	13,3	11,6	13,5	16,4	15,9	15,2	46,6
у тому числі за депозитними сертифікатами НБУ	0,7	8,2	9,6	6,4	7,5	9,6	10,5	10,7	40,8
Різниця між доходами за державними цінними паперами і витратами за депозитними сертифікатами	25,8	38,2	40	39,8	35,5	22,9	18	26,2	49,8
Прибуток до розподілу за рік	62,3	54,2	59,4	45,9	68,5	43,3	40,7	31,6	91
Частка прибутку до розподілу, що підлягає перерахуванню в державний бюджет України	61,8	38,2	44,4	44,6	64,9	42,7	24,4	18,9	71,9
Різниця між сумою прибутку, що підлягає перерахуванню в державний бюджет, і доходами НБУ від ОВДП	35,3	–8,2	–5,2	–1,6	21,9	10,2	–4,1	–18,0	–18,8
Довідково									
Витрати державного бюджету на:									
обслуговування внутрішнього державного боргу	34,7	60	64,1	73	75	74,3	75,7	102,1	121,3
оборону							120	127	1 143
загальнодержавні функції							44	51	44
Питома вага процентних доходів НБУ від державних цінних паперів у загальних витратах на обслуговування внутрішнього державного боргу, %	76,4	77,2	77,3	63,2	57,3	43,8	37,6	36,1	74,7

Джерело: розраховано авторками за: річні звітності НБУ і Мінфіну про витрати державного бюджету за відповідні роки.

у гривні довгострокових ОВДП різної строковості [33], ставки за якими залежать від фактичного рівня інфляції, збільшеного на 2,2 п. п., гарантують НБУ доходи від ОВДП до 2047 р.

Безумовно, зростання інфляції у 2022 р. у понад два рази призвело до збільшення доходів НБУ від ОВДП і, відповідно, витрат державного бюджету на обслуговування внутрішнього державного боргу. Проте ще відчутнішу роль у цьому відіграла тогорічна процентна політика НБУ і політика Уряду України щодо державних запозичень на внутрішньому ринку. З метою фінансування бюджетного дефіциту, спричиненого повномасштабним вторгненням РФ в Україну, вже 25 лютого 2022 р. уряд прийняв рішення про випуск ОВДП «військові облігації» на суму до 400 млрд грн (поетапно) з дохідністю 11 % річних, терміном обігу до 15 років та їх купівлю Національним банком України [34]. У травні 2022 р. до зазначеної Постанови внесено зміни щодо збільшення терміну обігу військових облігацій до 30 років. За березень — травень 2022 р. НБУ придбав таких облігацій на суму 120 млрд грн (усі — 15-річні), їх обслуговування коштуватиме державі 198 млрд грн, тобто НБУ за рахунок емісії 2022 р. щороку отримуватиме з державного бюджету 13,2 млрд грн протягом 15 років. Уже після підвищення облікової ставки в червні 2022 р. до Постанови про випуск військових облігацій Кабінет Міністрів України вніс зміни [35] щодо застосування плаваючої ставки (замість фіксованої на рівні 11 % річних), яка обраховується виходячи з середнього значення облікової ставки НБУ за річний період, а НБУ з червня по грудень 2022 р. придбав військових ОВДП ще на 280 млрд грн з терміном обігу до 30 років. У результаті цього за 2022 р. обсяг і вартість ОВДП у портфелі НБУ зросли на 392 млрд грн. На кінець 2022 р. у власності НБУ перебували ОВДП на суму майже 705 млрд грн (за номінальною вартістю), з яких 40 % (280 млрд грн) — з фіксованою дохідністю 12,27—22,28 %, а 60 % (425 млрд грн) — з плаваючою ставкою, дохідність за якою становила 5,95—15,92 % річних.

---

[33] У жовтні 2017 р. між Міністерством фінансів України і НБУ було здійснено (репрофайлінг ОВДП) правочин з державним боргом шляхом обміну ОВДП, що були у власності НБУ, загальною номінальною вартістю 219,564 млрд грн на нові ОВДП, з яких: 74,39 млрд грн погашатимуться в період з 2025 по 2035 р. і фіксованими за ними ставками, що перебувають у інтервалі від 8,12 до 11,30 % річних; 145,17 млрд грн — погашатимуться в період з 2036 по 2047 р.; ставки за ними є плаваючими і залежать від фактичного рівня інфляції, збільшеного на 2,2 п. п. (Про здійснення у 2017 році правочину з державним боргом. Постанова Кабінету Міністрів України № 748 від 04.10.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/748-2017-%D0%BF#Text).

[34] Постанова Кабінету Міністрів України «Про випуск облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації»» № 156 від 25.02.2022 р., до якої Постановою № 572 від 13.05.2022 р. внесено зміни щодо збільшення терміну обігу військових облігацій до 30 років.

[35] Про внесення зміни до пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2022 р. № 156. Постанова Кабінету Міністрів України № 659 від 07.06.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/659-2022-%D0%BF#Text

Безумовно, емісійне фінансування бюджету стало для уряду вимушеним кроком. Проте доцільно було б скористатися досвідом окремих країн (наприклад, Індонезії), які в пандемію здійснювали випуск цільових облігацій з нульовою ставкою, що купувалися напряму центральним банком, і це дозволяло фінансувати дефіцит бюджету (цільова емісія за чітко визначеними каналами). Натомість випущені Україною облігації за вартістю, яка навіть перевищила ринкову, в майбутньому перетворяться на істотний тягар для державного бюджету.

На тлі надання безпрецедентної безплатної допомоги міжнародними партнерами (офіційні трансферти від урядів іноземних держав, передусім США [36], ЄС, міжнародних організацій, донорських установ, за 2022 р. становили в гривневому еквіваленті 481,1 млрд грн, або 26,9 % від загальної суми доходів державного бюджету) і надання ними кредитної підтримки виключно на пільгових умовах (під низькі проценти і на довгі строки), встановлення вищезазначеної вартості [37] емісійного фінансування бюджету, на наш погляд, є деструктивним рішенням, яке негативно впливатиме на державний бюджет як у коротко-, так і в довгостроковій перспективі.

Водночас, незважаючи на підвищення НБУ в червні 2022 р. облікової ставки у 2,5 разу, дохідність гривневих ОВДП, розміщених Міністерством фінансів України на первинних аукціонах [38] у червні — грудні 2022 р., була значно нижчою від ОВДП, що розміщувалися відповідно до рішення уряду і викуплені НБУ. Вочевидь, Мінфін ураховував, що різке підвищення дохідності ОВДП призведе до зростання витрат на обслуговування державного боргу. За 2022 р. обсяг розміщення гривневих ОВДП шляхом їх продажу на первинних аукціонах становив 164 млрд грн, середньозважена дохідність — 12,72 % (2021 р. — відповідно, 288 млрд грн і 11,44 %).

Значно нижча від облікової ставки дохідність гривневих ОВДП стала причиною постійного зменшення їх обсягу в портфелі банків у червні — листопаді 2022 р. У цілому за 2022 р. обсяг ОВДП у власності банків зменшився майже на 60 млрд грн, а надлишкова ліквідність була спрямована в депозитні сертифікати НБУ. Це свідчить про посилення під час війни спекулятивних настроїв банківського сектору, які умисно або несвідомо заохочуються діями НБУ, який очікує, що «уряд та банки адекватно відреагують на зміну облікової ставки відповідним підвищенням ставок за ОВДП та депозитами. Належна реакція ринкових ставок на рішення щодо облікової ставки збільшить привабливість гривневих активів, у тому числі ОВДП, що убезпечить заощадження та доходи грома-

[36] Уся допомога від США з початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну і до кінця 2022 р. надійшла у вигляді грантів загальним обсягом 11,99 млрд дол.

[37] У березні — травні 2022 р. — 11 %, з 7 червня 2022 р. — плаваюча ставка з прив'язкою до облікової ставки в умовах підвищення останньої у 2,5 разу.

[38] Середньозважена дохідність у 2022 р.: червень — 9,7 %, липень — 14,48 %, серпень — 13,83 %, вересень — 14,18 %, жовтень — 15,89 %, листопад — 14,81 %, грудень — 17,26 %.

дян від інфляції»[39]. Водночас лише на початку 2023 р. виявилася зацікавленість комерційних банків у вкладеннях у ОВДП, але вона пов'язана з їх стимулюванням до цього через нормативи обов'язкового резервування. Як наслідок, обсяг гривневих ОВДП у власності банків збільшився з 397 млрд грн на початку року до 475 млрд грн на кінець липня 2023 р., тобто на 78 млрд грн. При цьому зросла і дохідність ОВДП — з 17,26 % за грудень 2022 р. до 19,04 % за липень 2023 р.

Цілком закономірним є зменшення у 2022 р. і січні — липні 2023 р. сукупного кредитного портфеля в національній валюті банківського сектору (кредитний портфель у іноземній валюті має сталу тенденцію до зменшення протягом останніх років). На перший погляд, у 2022 р. обсяги кредитування зменшилися за рахунок кредитів фізичним особам. Проте зростання їх видачі юридичним особам на 11 млрд грн (на 2 %) пов'язано з наданням кредитів за рахунок участі банків у державних програмах, наприклад, у програмі «Доступні кредити 5-7-9 %», за якою з початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну уряд запровадив нові напрями і поширив їх на велике підприємництво. У 2022 р. за час дії воєнного стану за цією програмою видано кредитів на загальну суму 76 млрд грн, ставка для позичальників (від 0 до 9 %) є фіксованою, оскільки різниця між ставкою, за якою банк надає кредити, і тією, що сплачує позичальник, компенсується банку з коштів державного бюджету. Водночас ставка, за якою банк отримує дохід, розраховується виходячи із ставки за депозитами фізичних осіб. Оскільки процентні ставки за строковими депозитами фізичних осіб зросли (правда, поступово і не у 2,5 разу), підвищення облікової ставки призвело до зростання витрат державного бюджету на обслуговування державних програм кредитної підтримки. Водночас у січні — липні 2023 р. спостерігалася тенденція до зменшення кредитного портфеля нефінансовим корпораціям, навіть з урахуванням кредитів за державними програмами.

Очевидним є те, що для позитивного впливу грошово-кредитної політики НБУ на українську економіку необхідно розробити цілісний комплекс дій, спрямованих на перехід від існуючої спекулятивної моделі фінансової системи до інвестиційної, використання механізмів та інструментів, що сприятимуть відновленню й зростанню національної економіки. У частині процентної політики НБУ такими, на наш погляд, мають бути.

1. Підготовка і внесення змін до ст. 99 Конституції України щодо основної функції і ролі Нацбанку[40] і Закону України «Про Національний

[39] Національний банк України підвищив облікову ставку до 25 %. *Національний банк України*. 2022. 02 чер. URL: https:// https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-ukrayini-pidvischiv-oblikovu-stavku-do-25 (дата звернення: 28.08.2023).

[40] За основу доцільно взяти досвід і законодавчу базу США, відповідно до якої Федеральна резервна система США займається економічним зростанням, одночасно піклуючись про максимальну зайнятість населення, цінову стабільність і помірний рівень довгострокових процентних ставок.

банк України» — НБУ повинен через грошово-кредитну політику і забезпечення цінової і курсової стабільності грошової одиниці й помірного рівня процентних ставок сприяти довгостроковому економічному зростанню країни і максимальній зайнятості населення.

2. Запровадження практики ухвалення Основних засад грошово-кредитної політики Верховною Радою України (одночасно із затвердженням закону про державний бюджет) — шляхом внесення змін до ст. 24 Закону України «Про Національний банк України» [41]. Відсутність у законодавстві вимоги щодо затвердження Основних засад грошово-кредитної політики [42] Верховною Радою України чи будь-яким іншим органом [43] і зміни до Закону щодо бази, на яких вони мають ґрунтуватися, створюють усі передумови для проведення НБУ політики, яка жодним чином не узгоджується із загальноекономічною політикою держави.

3. Ухвалення рішення про неприйнятність застосування Національним банком України режиму таргетування інфляції не лише у воєнний час, а й у період повоєнного відновлення економіки — з одночасним ухваленням рішення щодо використання як основного індикатора грошово-кредитної політики обмінного курсу національної валюти.

4. Перегляд коридору процентних ставок за монетарними операціями НБУ з банками, а саме — встановлення процентної ставки за депозитними сертифікатами НБУ овернайт на рівні середньої ставки за коштами на рахунках клієнтів на вимогу.

5. Реструктуризація заборгованості уряду за ОВДП, що знаходяться у власності Національного банку України (з метою зменшення витрат державного бюджету у 2023—2040 рр.), таким чином: за військовими ОВДП установити дохідність на рівні 0 % річних; за інфляційними ОВДП і ОВДП з фіксованою ставкою (отриманими у 2017 р. в результаті репрофайлінгу, які перебували у власності НБУ) — не вище 5 %.

---

[41] Чинна норма передбачає, що «Національний банк інформує Верховну Раду України про Основні засади грошово-кредитної політики та стан грошово-кредитного ринку в державі в порядку, передбаченому цим Законом».

[42] До ухвалення Закону України «Про Національний банк України» в законодавчому порядку передбачалося, що основні засади (напрями) грошово-кредитної політики щороку затверджує Верховна Рада України (ст. 12 Закону України «Про банки і банківську діяльність» № 872-XII від 20.03.1991 р.).

[43] У жовтні 2021 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань діяльності Національного банку України» № 1811-IX від 19.10.2021 р. було запроваджено норму, відповідно до якої Рада НБУ ***схвалює*** (а не затверджує) розроблені нею ж основні засади грошово-кредитної політики. Змінами до Закону не передбачено ані переліку цих показників, ані термінів їх надання Кабінетом Міністрів України, тоді як до внесення змін вказувалися конкретні показники загальнодержавної програми економічного розвитку і Основних параметрів економічного та соціального розвитку України на відповідний період, затверджених Кабінетом Міністрів України.

ВИСНОВКИ

Процентна політика центрального банку — вагомий інструмент впливу на фінансовий ринок і економіку країни в цілому. Однак його дієвість слід розглядати в сукупності з іншими інструментами грошово-кредитної політики, які діють у конкретному макроекономічному середовищі. Неврахування специфіки економіки, зокрема, при коригуванні процентної політики, призводить до слабкої ефективності, а інколи до небажаних наслідків. Проведене дослідження виявило, що у 2014—2021 рр. процентна політика НБУ стала каталізатором зростання спекулятивних операцій на фінансовому ринку, надмірних витрат при здійсненні державних запозичень і, що найбільш відчутно для майбутнього економіки, — пригнічення, а подекуди і руйнування стимулів банківського сектору для кредитування бізнесу.

Воєнне і повоєнне відновлення економіки України є неможливим без активізації взаємодії банківського і реального секторів. Водночас нинішня відособленість банківського сектору від реальної економіки та його концентрація на максимізації прибутків без урахування реалій сьогодення гальмуватимуть економічний розвиток країни в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гроші, банки та кредит: у схемах і коментарях. Навч. посіб. За ред. Б.Л. Луціва. 2-ге вид., перероб. Тернопіль, Карт-бланш, 2000. 225 с.
2. Савлук С. Процентна політика центрального банку. *Вісник КНТЕУ*. 2018. № 2. С. 32—46. URL: http://visnik.knute.edu.ua/files/2018/02/4.pdf
3. Сілакова А.В., Лановська Г.І., Климаш Н.І. та ін. Центральний банк і грошово-кредитна політика. Підруч. За заг. ред. Т.А. Говорушко. Львів, «Магнолія 2006», 2015. 224 с.
4. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Пер. с англ. М., Прогресс, 1978. 444 с.
5. Edwards C., Rugy V. de. International Tax Competition: A 21st-Century Restraint on Governement. *Cato Policy Analysis*. 2002. No. 431. 43 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1461691#
6. Rose P.S. Commercial Bank Management. Producing and selling Financial Services. 2nd ed. Boston; Texas A&M University, 1995. 765 p.
7. Лагутін В.Д. Кредитування: теорія і практика. Навч. посіб. Київ, «Знання», КОО, 2002. 215 с.
8. Дзюблюк О., Забчук Г. Ефективність монетарного впливу центрального банку на кредитне стимулювання розвитку виробництва. *Фінанси України*. 2012. № 7. С. 17—27. URL: https://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=503
9. Сомик А. Правила та тенденції реалізації сучасної процентної політики центральних банків. *Ефективна економіка*. 2014. № 10. С. 1—5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3415
10. Заболотна Н.Г. Відсоткова політика центрального банку та її вплив на економічні процеси. *Економіка і суспільство*. 2016. № 3. С. 338—393. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/3_ukr/68.pdf

11. Гаркавенко В.І. Забезпечення стабільності національної валюти в Україні. Наук. доповідь. НАН України; Інститут економіки. Київ, 2001. 62 с.
12. Гаркавенко В.І., Єршова Г.В. Вплив боргової політики Уряду на розвиток економіки України. *Економіка і прогнозування*. 2022. № 1. С. 107—123. https://doi.org/10.15407/eip2022.01.107

Надійшла 07.09.2023
Прорецензована 16.09.2023
Доопрацьована 25.09.2023
Підписана до друку 29.09.2023

REFERENCES

1. Money, Banks, and Credit: In Charts and Commentaries. B.L. Lutsiv (Ed.). Ternopil, 2000 [in Ukrainian].
2. Savluk S. Interest rate policy of the Central bank. *Herald Kyiv National University of Trade and Economics*, 2018, No. 2, pp. 32-46. URL: http://visnik.knute.edu.ua/files/2018/02/4.pdf [in Ukrainian].
3. Silakova A.V., Lanovska H.I., Klymash N.I. et al. Central bank and monetary and credit policy. T.A. Hovorushko (Ed.). Lviv, 2015 [in Ukrainian].
4. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. M., 1978 [in Russian].
5. Edwards C., Rugy V. de. International Tax Competition: A 21st-Century Restraint on Government. *Cato Policy Analysis*, 2002, No. 431. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1461691#
6. Rose P.S. Commercial Bank Management. Producing and Selling Financial Services. 2nd ed. Texas A&M University. Boston, 1995.
7. Lahutin V.D. Lending: theory and practice. Kyiv, 2002 [in Ukrainian].
8. Dzyublyuk O., Zabchuk H. Effectiveness of central bank's monetary influence on credit stimulation of production development. *Finance of Ukraine*, 2012, No. 7, pp. 17-27. URL: https://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=503 [in Ukrainian].
9. Somyk A. Modern central bank's interest rate policy: rules and tendencies. *Efficient Economy*, 2014, No. 10, pp. 1-5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3415 [in Ukrainian].
10. Zabolotna N.G. Central bank's interest rate policy and its influence on economic processes. *Economy and Society*, 2016, No. 3, pp. 338-393. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/3_ukr/68.pdf [in Ukrainian].
11. Harkavenko V.I. Ensuring the stability of the national currency in Ukraine. Kyiv, 2001 [in Ukrainian].
12. Harkavenko V., Yershova G.V. The influence of government debt policy on the development of Ukraine's economy. *Economics and forecasting*, 2022, No. 1. pp. 107-123. https://doi.org/10.15407/eip2022.01.107 [in Ukrainian].

Received on September 7, 2023
Reviewed on September 16, 2023
Revised on September 25, 2023
Signed for printing on September 29, 2023

Valentyna Harkavenko,
Research Fellow of the Department of Monetary and Credit Relations
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine
Galyna Yershova, PhD (Econ.),
Senior Research Fellow of the Department of Monetary and Credit Relations
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

INTEREST RATE POLICY OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE AND ITS IMPACT ON THE COUNTRY'S ECONOMY

An analysis of the interest rate policy of the National Bank of Ukraine implemented in the last decade is carried out, and its impact on Ukrainian economy is determined. It is concluded that approaches to interest rate policy that prove effective in one macroeconomic environment may have unintended consequences in another.

It is determined that modern monetary and credit policy of the world's leading countries, in contrast to domestic practice, is characterized by negative interest rate policy, which was introduced by central banks of many countries after the 2008 crisis for the deposits of commercial banks they attracted. It is substantiated that with the adoption of the Law of Ukraine "On the National Bank of Ukraine" in 2010, a gradual transformation of the regulator's policy began, which manifested, in particular, in shift of emphasis from exchange rate stability policy to price stabilization policy. Since then, the interest rate policy has been used exclusively as a tool for anti-inflation regulation, which in the conditions of macroeconomic environment instability and systemic shortcomings of the domestic economy proved ineffective.

It is proven that with a systemic surplus of liquidity in the banking sector of Ukraine, tying the value of all monetary resources on the financial market to the NBU discount rate led to a rise in the rate on its deposit certificates and a significant increase in its mobilization operations. Significant volumes of the NBU mobilization operations and high rates for them caused the loss of incentives for the banking sector to lend to non-financial corporations and excessive expenses in government borrowing. Attention is focused on the fact that the current detachment of the banking sector from the needs of the economy may become a restraining factor in wartime and during post-war recovery of the country.

Keywords*: interest rate policy; discount rate; deposit certificates; domestic government bonds.*

https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.11.052
УДК 339.926:339.972:339.982
JEL: Q01, Q53, Q56, Q57

Н.В. РЕЗНІКОВА, д-р. екон. наук, проф., професорка кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Ю. Іллєнка, 36/1, 04119, Київ, Україна
e-mail: reznikovanataliia@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2570-869X
М.І. ГРОД, аспірант
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Ю. Іллєнка, 36/1, 04119, Київ, Україна
e-mail: grodmihail@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7539-5778

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇЇ СТАЛОГО ФІНАНСУВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Досліджено інституційні й фінансові інструменти регулювання розвитку циркулярної економіки в ЄС. Охарактеризовано потенціал циркулярної економіки в реалізації Європейського зеленого курсу та ідентифіковано інвестиційні інструменти розбудови кліматично нейтральної економіки в ЄС.

***Ключові слова**: циркулярна економіка; сталий розвиток; зелена економіка; економічний розвиток; кліматична нейтральність; фінансові інструменти циркулярного і зеленого переходу; сталі фінанси; Європейський зелений курс; регуляторна політика ЄС.*

Ц и т у в а н н я: Резнікова Н.В., Грод М.І. Формування інституційної підтримки розвитку циркулярної економіки та її сталого фінансування в Європейському Союзі. *Економіка України*. 2023. № 11. С. 52—75. https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.11.052

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

За останнє десятиріччя перехід до економіки замкнутого циклу пройшов шлях від теоретичної концепції до втілення в національних і регіональних економічних стратегіях розвитку. В понад сотні країн у цілому було запроваджено близько 500 законодавчих актів і стимулюючих заходів, орієнтованих на циркулярну економіку (ЦЕ), 54 національні «дорожні карти» або стратегії її розвитку, при цьому триває розробка широкого кола стандартів чи таксономій циркулярної економічної діяльності. Незважаючи на це, показник циркулярності світової економіки [1] за останні п'ять років знизився з 9,1% у 2018 р. до 7,2% у 2023 р. [2] Оцінки Chatham House і Just Economics засвідчили, що у 2020 р. світові витрати державного сектору на економіку замкнутого циклу становили від 500 млрд до 600 млрд дол., тоді як загальні державні витрати — близько 13 трлн дол., а вартість щорічних витрат на ЦЕ з боку корпоративного сектору оцінювалась у 850 млрд дол. порівняно з 35 трлн дол., направленими на реалізацію проєктів у традиційній лінійній економіці. Отже, на розвиток економіки замкнутого циклу йде не більше 3 % глобальних інвестицій на рік [3].

Експерти PwC [4] виокремлюють шість стовпів сприяння розвитку циркулярної економіки в країнах — членах ЄС: 1) національна політика, стратегії і плани розвитку з супровідними цілями; 2) інституційна база (залучення державних органів і установ); 3) нормативно-правова база; 4) фіскальна політика; 5) охоплення приватного сектору і залучення громадськості; 6) державні закупівлі й управління активами. Хоча в запропонованому підході PwC як одного з незаперечних міжнародних лідерів у сфері консалтингу здебільшого зроблено акцент на нормативних і бюджетно-податкових важелях сприяння розвитку ЦЕ (податки, державні видатки), **мета статті** — дослідити етапи формування інституційної підтримки циркулярної економіки, щоб виявити наявні фінансові інструменти забезпечення її розвитку.

---

[1] Показник циркулярності світової економіки оцінює сукупний потенційний вплив економічної діяльності на довкілля й відображає: 1) співвідношення первинних і вторинних матеріалів і ресурсів, які використовуються при виробництві товарів, що є об'єктами світової торгівлі; 2) частку циклічно використовуваних матеріалів у загальному обсязі матеріальних витрат на рівні національних економік.

[2] Circle Economy. The Circularity Gap Report 2023. *CGRI*. 2023. URL: https://www.circularity-gap.world/2023 (дата звернення: 20.07.2023).

[3] Circular Economy in Sustainable Finance Policy. *Chatham house*. 2023. URL: https://www.chathamhouse.org/about-us/our-departments/environment-and-society-programme/circular-economy-sustainable-finance (дата звернення: 20.07.2023).

[4] The road to circularity. Why a circular economy is becoming the new normal. PwC, 2019. 52 p. URL: https://www.pwc.de/de/nachhaltigkeit/pwc-circular-economy-study-2019.pdf

ЦИРКУЛЯРНА ЕКОНОМІКА ЯК ІНСТРУМЕНТ НАБУТТЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЄС

Стаття 3(3) Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) спрямована на «…створення внутрішнього ринку, який працює для сталого розвитку Європи, заснованого, серед іншого, на збалансованому економічному зростанні та високому рівні захисту та покращенні якості навколишнього середовища» [5]. Генеральна Асамблея ООН 25 вересня 2015 р. ухвалила Порядок денний сталого розвитку до 2030 року, в основу якого покладено Цілі сталого розвитку (ЦСР) і який охоплює три його виміри: економічний, соціальний і екологічний [6]. Повідомлення Європейської комісії від 22 листопада 2016 р. про рішучі кроки в напрямі сталого європейського майбутнього [7] пов'язує ЦСР з політичною структурою ЄС, чим гарантується, що всі дії та політичні ініціативи ЄС як у його межах, так і в усьому світі, приймають ЦСР як базові в рамках Нового європейського консенсусу з розвитку (New European Consensus on Development — NECD), який остаточно був ухвалений 7 червня 2017 р. [8] У NECD відзначено, що «…ЄС та його держави-члени сприятимуть ефективному використанню ресурсів, сталому споживанню і виробництву, включаючи стале управління хімічними речовинами і відходами, з метою відокремлення економічного зростання від деградації навколишнього середовища і забезпечення **переходу до економіки замкненого циклу**, а відповідальний приватний сектор і систематичне застосування принципу «забруднювач платить» допоможуть наростити потенціал для інтеграції екологічної стійкості, цілей у сфері зміни клімату й прагнення до зеленого зростання в національні та місцеві стратегії розвитку» [9].

Незважаючи на численні документи, з яких складається Європейська стратегія для ЦЕ, усталених визначень у ній небагато, а ті, що є, зазвичай не дають чітких відповідей на запитання про те, як ідентифікувати економіку замкнутого циклу. Натомість, у них описуються ознаки ЦЕ і принципи циркулярності економічної діяльності, або те, що прямо чи

---

[5] Themaat V.W. van, Reuder B. (Eds.). European Competition Law: A Case Commentary. 2018. URL: https://www.elgaronline.com/display/9781786435460/9781786435460.xml

[6] UN Agenda 2030. *Counil of Europe*. 2015. URL: https://www.coe.int/en/web/programmes/un-2030-agenda#:~:text=The%202030%20Agenda%20for%20Sustainable,equality%20and%20non%2Ddiscrimination%E2%80%9D (дата звернення: 02.07.2023).

[7] Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. European Commission, 2016. 19 p. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0739&from=en

[8] The new European consensus on development. *EUR-Lex*, 2017. URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/the-new-european-consensus-on-development.html (дата звернення: 03.07.2023).

[9] The New European Consensus On Development 'Our World, Our Dignity, Our Future', 2017. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/24004/european-consensus-on-development-2-june-2017-clean_final.pdf

опосередковано характеризує ЦЕ, або які були б результати, якби циркулярну економіку було впроваджено. Зокрема, у Плані дій із циркулярної економіки (Circular Economy Action Plan I, далі — CEAP-2015) [10], спрямованому на сприяння підвищенню глобальної конкурентоспроможності ЄС, сталому економічному зростанню і створенню нових робочих місць, зазначається: «Системи циркулярної економіки максимально довго зберігають додану вартість у продуктах і усувають відходи. Вони зберігають ресурси в економіці, коли продукт досягає кінця свого життєвого циклу, щоб їх можна було продуктивно використовувати знову і знову, отже, створювати додану вартість. Перехід до економіки замкнутого циклу потребує змін у всіх ланцюжках створення вартості, від дизайну продукту до нових бізнес- і ринкових моделей, від нових способів перетворення відходів на ресурс до нових моделей споживчої поведінки. Це передбачає повні системні зміни та інновації не лише в технологіях, а й в організації [економічної діяльності], суспільстві, фінансових методах і політиці» [11].

Ми пропонуємо розглядати циркулярну економіку як нову систему відносин, що відповідає запитам триєдності соціальної, економічної та екологічної систем, формується під впливом багатьох факторів (кліматичної кризи, ресурсної кризи, енергетичної кризи; розриву ланцюгів створення вартості; шоків попиту і пропозиції) і тенденцій розвитку (зеленого, енергетичного і цифрового переходів; Індустрії 4.0; зростання залежності від стратегічних ресурсів), базується на сукупності правил, норм, інститутів, що визначають на всіх фазах економічного циклу (виробництва, розподілу, обміну, споживання) стратегії реалізації економічних відносин на принципах максимізації вартості ресурсів, оптимізації запасів, еко-ефективності та інноваційності. Це уможливлює поступову відмову від екстенсивного споживання природних ресурсів, формування нових способів створення вартості й отримання доходів, нових можливостей зниження витрат; сприяє інноватизації процесів виробництва, сталому ресурсокористуванню, розвитку продуктивних сил і досягненню якісно нового зеленого економічного зростання, забезпеченого інноваційними аспектами збалансованого і сталого розвитку [1]. Поняття «перехід» з позицій ЦЕ ми інтерпретуємо як динамічний процес втілення сукупності намірів із зміни сутності й форм використання бізнес-моделей з метою коригування якісних і кількісних характеристик моделей зростання й розвитку, що супроводжується становленням альтернативних механізмів реалізації економічних відносин на принципах циркулярності (рис. 1).

---

[10] Circular Economy Action Plan I. *SWITCH 2 Green*. 2015. URL: https://www.switchtogreen.eu/circular-economy-strategy/ (дата звернення: 03.07.2023).

[11] European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Closing the loop — An EU Action Plan for the Circular Economy. COM (2015) 614 Final. *EUR-Lex*. 2015. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52015DC0614 (дата звернення: 03.07.2023).

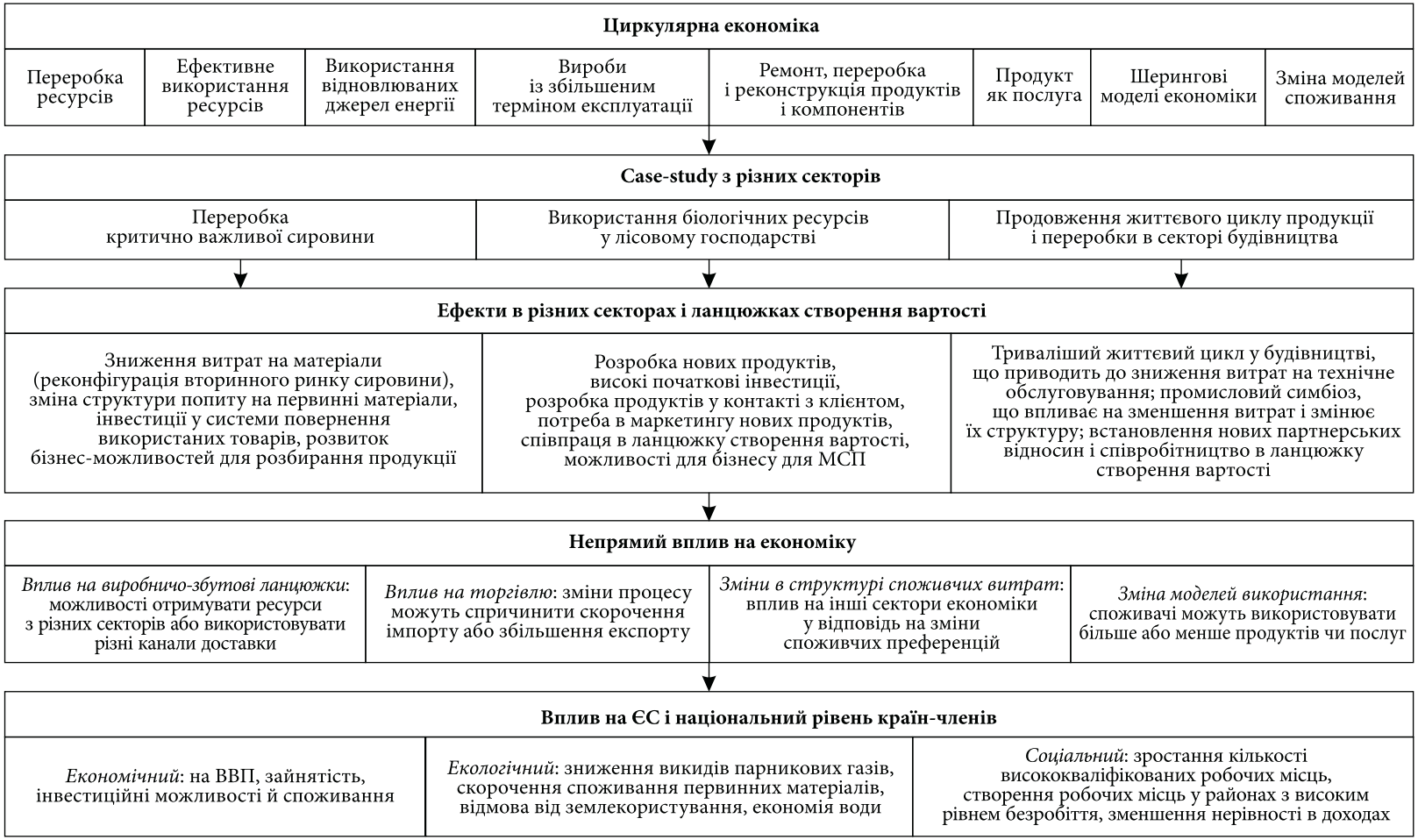

Рис. 1. Вплив циркулярної економіки на розвиток ЄС *Джерело*: складено М. Гродом.

CEAP-2015 охопив широкий спектр заходів для зміни всього життєвого циклу продукту, який виходив за межі вузького фокусування на кінцевій стадії життєвого циклу. Запропоновані в рамках CEAP 54 дії сприяли «замиканню життєвих циклів » продукту за рахунок сталого споживання, виробництва і раціонального управління відходами, включаючи більшу переробку й повторне використання, зокрема, шляхом створення ринку вторинної сировини. Паралельно було започатковано Пакет циркулярної економіки (Circular Economy Package — CEP), у якому наголошувалося на важливості промислового симбіозу і затребуваності економічних стимулів для виробників більш екологічних продуктів. Підкреслимо, що численні Директиви ЄС про циркулярну економіку містять згадку про «декаплінг» — відмежування економічного зростання від руйнівного тиску на навколишнє середовище, що передбачає відхід від практики видобутку невідновлюваних ресурсів. Проте сам по собі термін «декаплінг» трактується неоднозначно (особливо в контексті енергетичного і зеленого переходів, які в коротко- і середньостроковій перспективі є вкрай ресурсовитратними), адже не фіксує, яким має бути підхід до його визначення: з позицій взаємозв'язку з економічним зростанням — абсолютним чи відносним; з позицій економічної географії — локальним для ЄС чи глобальним; з позицій часових рамок — постійним чи тимчасовим. Такі розбіжності в термінологічному апараті не додають транспарентності цілепокладанню і уможливлюють маніпулювання показниками реалізації поставлених завдань.

У своєму повідомленні від 8 березня 2018 р.[12] ЄК опублікувала План дій щодо фінансування сталого зростання (Action Plan: Financing Sustainable Growth), у якому визначено одну з цілей, а саме — переорієнтація потоків капіталу на сталі інвестиції з метою досягнення сталого й інклюзивного зростання[13]. Створення єдиної системи класифікації сталої діяльності стало найважливішим і невідкладним заходом, передбаченим планом дій ЄК, який визнавав, що зміщенню потоків капіталу в бік більш сталої діяльності сприятиме формування єдиної консолідованої позиції щодо екологічної сталості діяльності та інвестицій.

У 2018 р. ЄК ухвалила нові амбітні ініціативи в контексті CEAP-2015, включаючи Європейську стратегію щодо пластику в циркулярній еко-

[12] Renewed sustainable finance strategy and implementation of the action plan on financing sustainable growth. *European Commission*. 2018. URL: https://finance.ec.europa.eu/publications/renewed-sustainable-finance-strategy-and-implementation-action-plan-financing-sustainable-growth_en (дата звернення: 08.07.2023).

[13] Даний План було оновлено 5 серпня 2020 року, і він містив згадку про: 1) Європейський стандарт зелених облігацій (EU green bond standard (EUGBS)); Інвестиційний план для Європейського зеленого курсу (The European Green Deal Investment Plan (EGDIP), 14.02.2020), відомий також під назвою «Інвестиційний план для сталої Європи» (Sustainable Europe Investment Plan (SEIP)).

номіці [14], Повідомлення про варіанти врегулювання зв'язку між законодавством про хімічні речовини, продукти і відходи [15], Рамкову програму моніторингу прогресу на шляху до циркулярної економіки [16] на рівні ЄС і національному рівні, Звіт про критичну сировину і циркулярну економіку [17], а також пропозицію Регламенту щодо мінімальних вимог до повторного використання води [18].

У березні 2019 р. ЄК у Звіті про виконання Плану дій із циркулярної економіки [19] повідомила про стан реалізації ключових ініціатив CEAP-2015. Стверджувалося, що в період 2016—2020 рр. Європейська комісія виділила на циркулярний перехід понад 10 млрд євро державного фінансування, включаючи: 1) 1,4 млрд євро з Horizon 2020 (до 2018 р.) на проєкти ЦЕ, спрямовані на такі сфери, як стале переробне виробництво, управління відходами і ресурсами, замкнуті виробничі системи або циклічна біоекономіка, з яких 350 млн євро спеціально було направлено на створення замкнутого циклу пластику; 2) щонайменше 7,1 млрд євро з Політики згуртованості, з яких 1,8 млрд євро на впровадження еко-інноваційних технологій серед малих і середніх підприємств (МСП) і 5,3 млрд євро на підтримку впровадження законодавства ЄС щодо відходів, з додатковою допомогою через так звану розумну спеціалізацію стратегії регіонів ЄС і держав-членів для ринкових інновацій і розгортання; 2,1 млрд євро через

[14] European Commission. Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions. A European Strategy for Plastics in a Circular Economy. *EUR-Lex*. 2018. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1516265440535&uri=COM:2018:28:FIN (дата звернення: 09.07.2023).

[15] European Commission. Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions on the implementation of the circular economy package: options to address the interface between chemical, product and waste legislation (Text with EEA relevance) options to address the interface between chemical, product and waste legislation. *EUR-Lex*. 2018. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1552489350375&uri=CELEX:52018DC0032 (дата звернення: 09.07.2023).

[16] European Commission. Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions on a monitoring framework for the circular economy. *EUR-Lex*. 2018. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1516265440535&uri=COM:2018:29:FIN (дата звернення: 09.07.2023).

[17] Report on Critical Raw Materials and the Circular Economy. *European Commission*. 2018. URL: https://ec.europa.eu/docsroom/documents/27327 (дата звернення: 10.07.2023).

[18] European Commission. Minimum requirements for water reuse. *EUR-Lex*. 2020. URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/minimum-requirements-for-water-reuse.html (дата звернення: 10.07.2023).

[19] European Commission. Report From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions on the implementation of the Circular Economy Action Plan. *EUR-Lex*. 2019. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019DC0190&from=EN (дата звернення: 10.07.2023).

такі фінансові механізми, як Європейський фонд стратегічних інвестицій (European Fund for Strategic Investments — EFSI) [20] та Innovfin [21, 22]; щонайменше 100 млн євро інвестовано через Програму LIFE [23] у більш як 80 проєктів, що сприяють розвитку економіки замкнутого циклу [24].

Перехід до економіки замкнутого циклу, підтримуючи становлення «моделі циркулярної держави» (Circular State model) [3; 4; 5], по суті, формує запит на активне використання інструменту державно-приватного партнерства і зелених закупівель для реалізації циркулярних проєктів. При цьому закони [25] у сфері циркулярної економіки не лише розширюють інвестиційні можливості, але й обмежують їх, коли йдеться про сфери економіки, що розвиваються на основі лінійних моделей виробництва.

У прийнятому у 2019 р. «Генеральному плані конкурентоспроможної трансформації енергомістких галузей ЄС, що сприятиме створенню кліматично нейтральної циркулярної економіки до 2050 року» (Masterplan for a Competitive Transformation of EU Energy-intensive Industries Enabling a Climate-neutral, Circular Economy by 2050) (далі — План HLG EII) [26] відзначається нагальність таких кроків: 1) створення ринків для кліматично нейтральних продуктів циклічної економіки; 2) розробка кліматично нейтральних рішень і фінансування їх упровадження; 3) пошук і освоєння ресурсів для реалізації циркулярних ініціатив.

---

[20] European Fund for Strategic Investments (EFSI): Boosting jobs and growth. *EIF*. 2020. URL: https://www.eif.org/what_we_do/efsi/ (дата звернення: 10.07.2023).

[21] Financial instruments — InnovFin. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/research-and-innovation/en/projects/success-stories/all/financial-instruments-innovfin (дата звернення: 10.07.2023).

[22] InnovFin Equity. *EIF*. 2020. URL: https://www.eif.org/what_we_do/equity/single_eu_equity_instrument/innovfin-equity/index.htm (дата звернення: 11.07.2023).

[23] Програма LIFE співфінансує проєкти у сфері циркулярної економіки, включаючи ті, що спрямовані на відновлення ресурсів з відходів, управління водними ресурсами, очищенням повітря, ґрунтів від хімікатів, а також на екологічне управління. Підпрограми в межах даної Програми надають гранти на реалізацію проєктів, які впроваджують інноваційні та найкращі практичні рішення в цих сферах через так звані Стандартні проєкти дій (Standard Action Projects — SAP), а також охоплюють запровадження, моніторинг і оцінку екологічної політики й законодавства ЄС через так звані стратегічні інтегровані проєкти (Strategic Integrated Projects — SIP).

[24] Circular economy and quality of life. *European Commission.* URL: https://cinea.ec.europa.eu/programmes/life/circular-economy-and-quality-life_en (дата звернення: 11.07.2023).

[25] Термін «право у сфері ЦЕ» використовується для позначення: 1) законів, які прямо визначені як «закони ЦЕ» (наприклад, Закон Франції про боротьбу з відходами та економіку замкнутого циклу, 2020 р.); 2) законів, що детермінують принципи ЦЕ (наприклад, Рамкова директива ЄС з відходів 2008/98/ЕС); 3) законів, що впливають на ЦЕ (тобто галузі права, що виходять за межі традиційного екологічного права, такі як захист прав споживачів і законодавство про захист прав споживачів, які можуть стимулювати чи перешкоджати впровадженню ЦЕ).

[26] Masterplan for a Competitive Transformation of EU Energy-intensive Industries Enabling a Climate-neutral, Circular Economy by 2050. Report by the High-Level Group on Energy-intensive Industries. 2019. URL: https://www.glassallianceeurope.eu/images/cont/2019-11-28-eii-masterplan-report-final-online_file.pdf

У Плані дій ЄК від 2019 р. щодо фінансування сталого зростання (Action Plan on Financing Sustainable Growth) (далі — План дій ЄК) було запропоновано перелік економічних заходів у семи ключових секторах, які здатні суттєво сприяти пом'якшенню наслідків зміни клімату, що стало першим кроком до створення загальноєвропейської таксономії для екологічно сталої діяльності з метою заохочення екологічних інвестицій. У Плані дій ЄК відзначається, що перегляд підходів до надання державної допомоги сприятиме мобілізації національних ресурсів з метою прискореної амортизації нових зелених активів, тоді як інструменти зниження ризиків зможуть полегшити доступ до приватного капіталу на конкурентних умовах компаній, що працюватимуть на принципах циркулярності.

Концептуально перший етап становлення сталої і циркулярної адженди Європейського Союзу фіналізувався звітом 2019 р. «Роздуми про створення сталої Європи до 2030 року» (Reflection paper towards a sustainable Europe by 2030)[27]. Нова стратегія Європейського Союзу на 2019—2024 роки (A new strategic agenda 2019-2024) фіксує амбіції ЄС набути статусу світового лідера в галузі сталого розвитку шляхом здійснення зеленого і циркулярного переходів, а також детермінує собою другу фазу інституціоналізації переходу від традиційної лінійної економіки до економіки замкнутого циклу, яка покликана сприяти подоланню дисбалансів у продовольчій і енергетичній системах країн — членів ЄС.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЗЕЛЕНИЙ КУРС І ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ РОЗБУДОВИ КЛІМАТИЧНО НЕЙТРАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В ЄС

Європейська комісія 11 грудня 2019 р. анонсувала укладення Європейського зеленого курсу (European Green Deal) (далі — ЄЗК), а 12 грудня 2019 р. Європейська рада, відзначивши, що стійкість і перехід до безпечної, кліматично нейтральної і кліматично сталої, більш ресурсоефективної і циркулярної економіки (далі — перехід) мають вирішальне значення для забезпечення довгострокової конкурентоспроможності економіки ЄС, ухвалила остаточні висновки щодо обґрунтування мети досягнення кліматично нейтрального Союзу до 2050 року[28] (рис. 2). З позицій ЄЗК метою циркулярної економіки є створення нових умов господарювання, у яких заохочуватимуться більш тривале використання вже виготовленої продукції і мінімізація утворення відходів, чому сприятимуть розвиток біоекономіки, управління біомасою і обмеження вуглецевого сліду.

У січні 2020 р. в рамках плану «Інвестування в кліматично нейтральну і циркулярну економіку» (Investing in a Climate-Neutral and Circular

[27] The Juncker Commission's Contribution To The Sustainable Development Goals. European Commission, 2019. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2019-01/reflection_paper_sustainable_annexi_en.pdf

[28] NOTE. From: General Secretariat of the Council. To: Delegations. 2019. European Council. EUCO 29/19. CO EUR 31. CONCL 9. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/41768/12-euco-final-conclusions-en.pdf

Рис. 2. Європейський зелений курс як тригер інституціоналізації сталого розвитку ЄС
Джерело: складено М. Гродом.

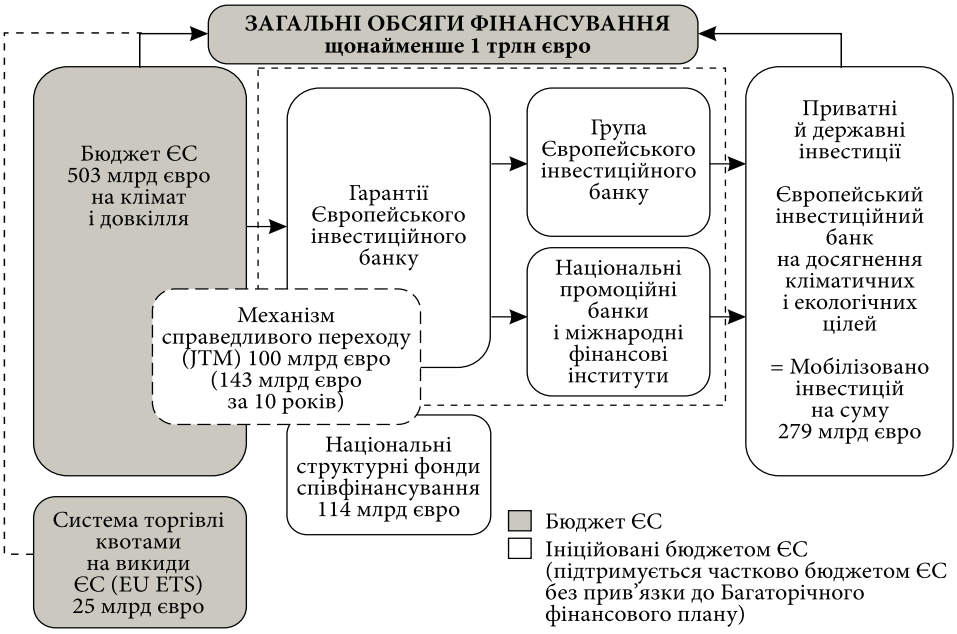

Рис. 3. Механізм забезпечення Інвестиційного плану сталого розвитку Європи на період 2021—2030 рр.
Джерело: Investing in a climate-neutral and circular economy. *European Commission.* 2020. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_20_40 (дата звернення: 13.07.2023).

Economy) [29], який є складовою ЄЗК, було прийнято Інвестиційний план сталого розвитку Європи (The Sustainable Europe Investment Plan — SEIP) і ухвалено механізм його забезпечення (рис. 3).

[29] Investing in a climate-neutral and circular economy. *European Commission.* 2020. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_20_40 (дата звернення: 11.07.2023).

Переходу до кліматично нейтральної економіки в ЄС сприятиме об'єднання джерел фінансування на всіх рівнях, чому слугують відповідні інструменти: Інвестиційний план сталого розвитку Європи та Інноваційний фонд (The Innovation Fund) [2, с. 278]. У межах Національного плану відновлення і забезпечення стійкості (National Recovery and Resilience Plan) від 15 вересня 2020 р. Голова Ради міністрів ЄС вжив додаткових заходів для просування економіки замкнутого циклу і підвищення стійкості до зміни клімату.

Аналіз Політики згуртовності ЄС за 2014—2020 рр. (EU Cohesion Policy 2014-2020) [30] говорить про недостатність інституційної та фінансової підтримки розвитку циркулярної економіки, що актуалізувало на рівні ЄК обговорення пропозиції інтегрувати циркулярну економіку в Політику згуртованості, яка через відповідні фонди, що становлять близько третини загальної Багаторічної фінансової рамки ЄС на 2014—2020 рр., може надати необхідний імпульс для сприяння переходу до циркулярної економіки [31, 32].

Політика згуртованості ЄС для досягнення переходу процесу зростання ЄС на основі моделі циркулярної економіки (The EU cohesion policy towards achieving the transition of the EU growth process based on the circular economy model) [33] орієнтована на забезпечення **фінансової** (підтримка підприємництва, інновацій (нових бізнес-моделей) і конкурентної спроможності; фінансова сталість з точки зору доступності ресурсів, кращого розподілу фінансових ризиків і вищого фінансового левериджу для інвестицій у економіку замкнутого циклу; внесок у реструктуризацію промисловості (індустріальний перехід)), **соціальної** (підтримка створення робочих місць і набуття нових навичок відповідно до вимог циркулярної економіки; сприяння впровадженню біз-

[30] Політика згуртованості сприяє забезпеченню сталого переходу з низки причин: 1) реалізує інвестиції, які є затребуваними на рівні ЄС, регіонів, країн, що необхідно для великомасштабного впровадження нових технологій і рішень; 2) переходи потребують багатосекторального комплексного підходу, зокрема взаємозв'язку з інноваціями та їх упровадженням, а також з іншими елементами соціально-економічної системи, такими як інфраструктура, ринки праці, навички й освіта, що забезпечується політикою згуртованості, яка приділяє велику увагу інноваціям; 3) перехід до сталого розвитку вимагатиме значних інвестицій і потребуватиме нарощування потенціалу, що є однією з цілей політики згуртованості.

[31] Better Funding. Action 5 - Mainstreaming the circular economy as an eligible area into the post 2020 Cohesion Policy and corresponding Funds. 2020. URL: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/circular_economy_in_post_2020_cohesion_policy.pdf

[32] Фонд згуртованості (The Cohesion Fund) надає підтримку виключно в галузі охорони навколишнього середовища і транс'європейських транспортних мереж.

[33] Cohesion policy support for the circular economy. *European Commission*. 2020. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/themes/environment/circular_economy_en (дата звернення: 13.07.2023).

нес-моделей спільного споживання і використання в контексті шерингової економіки і зміни моделей споживання, а також полегшення доступу до роботи і боротьба з бідністю) і **екологічної** (сприяння збереженню природних ресурсів; внесок у подолання кліматичної кризи) сталості. Державні закупівлі, на частку яких припадає приблизно 14 % європейського споживання, можуть відігравати ключову роль у розвитку ЦЕ, саме тому ЄК заохочує впровадження інструменту зелених державних закупівель (Green Public Procurement — GPP), які допомагають стимулювати критичну масу попиту на більш усталені товари й послуги. Використання GPP у фінансуванні Політики згуртованості ЄС [34] виступає важливим інструментом розвитку циркулярної економіки і біоекономіки в ЄС [35]. У травні 2020 р. Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), який планує зосередитися на сприянні вторинній переробці та інвестиціях у ЦЕ, випустив оновлений Посібник з циркулярної економіки [36], а створений ним Європейський фонд біоекономіки замкнутого циклу [37] вже перебуває на етапі акумулювання фінансових ресурсів.

У Комюніке ЄК про новий План дій з циркулярної економіки (new Circular Economy Action Plan, далі — CEAP-2020) [38] принцип циркулярності визнається фундаментальним у сприянні трансформації промисловості до вимог кліматичної нейтральності за рахунок розвитку інноваційного потенціалу, суттєвої економії матеріалів у всіх ланцюжках створення доданої вартості й виробничих процесах.

Зелений і циркулярний переходи можуть призвести до втрати європейськими компаніями конкурентних позицій за ціновим критерієм. Тому для допомоги їм задля захисту від зовнішньої конкуренції уже розробили низку інструментів, як-от: механізм регулювання вуглецевих кордонів через систему торгівлі квотами на викиди (European Union's

---

[34] Green Public Procurement. *European Commission*. URL: https://green-business.ec.europa.eu/green-public-procurement_en (дата звернення: 13.07.2023).

[35] Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088 (Text with EEA relevance). *EUR-Lex*. 2020. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32020R0852 (дата звернення: 24.07.2023).

[36] The EIB Circular Economy Guide (2020). *European Investment Bank*. 2020. URL: https://www.eib.org/en/publications/20230140-the-eib-circular-economy-guide

[37] A European fund to support the circular bioeconomy. *European Investment Bank*. 2019. Nov 25. URL: https://www.eib.org/en/press/all/2019-328-a-european-fund-to-support-the-circular-bioeconomy (дата звернення: 25.07.2023).

[38] European Commission. Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions A new Circular Economy Action Plan For a cleaner and more competitive Europe. *EUR-Lex*. 2020. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1583933814386&uri=COM:2020:98:FIN (дата звернення: 13.07.2023).

Emission Trading System — ETS [39]), пакет заходів «Наступне покоління ЄС» (Next Generation EU) і «Готовність 55» («Fit for 55» proposals) [40].

«Fit for 55» передбачає початок перехідного трирічного етапу впровадження механізму прикордонного вуглецевого коригування (Carbon Border Adjustment Mechanism — CBAM), що застосовуватиметься до імпорту сталі, добрив, алюмінію, цементу і електроенергії, а вже з 2026 р. очікується його повноцінне впровадження. Цей захід спрямований на захист європейського бізнесу від екологічного демпінгу і запобігання «витоку вуглецю» у ситуаціях, коли європейські підприємства, наприклад, запланують переміщення за межі ЄС, щоб не сплачувати за викиди CO_2. Механізм CBAM фактично імперативно заохочує міжнародних партнерів ЄС робити кроки в цьому самому напрямі. CBAM діятиме як доповнення до європейської системи торгівлі викидами, але замість квот запровадять спеціальні CBAM-сертифікати, які купуватимуть у ЄС імпортери продукції відповідно до обсягів викидів. Ціни сертифікатів розраховуватимуться на основі середньої аукціонної ціни квот у межах EU ETS.

Багаторічний фінансовий план ЄС на 2021—2027 роки (Multiannual Financial Framework 2021-2027 — MFF), серед іншого, орієнтований на врахування питання клімату в усіх програмах ЄС [41] (із загальним цільо-

[39] З огляду на доповнення в механізм функціонування ETS, його вже позначають як ETS1. ETS1 охоплює викиди парникових газів великих підприємств енергетичного і виробничого секторів. Ці підприємства повинні вимірювати й повідомляти про викиди на своїх виробництвах і відповідно використовувати вуглецеві кредити (квоти): вони або купують такі «вуглецеві кредити» на ETS1, або використовують квоти, видані їм безкоштовно, як це відбувається в багатьох промислових секторах, наприклад, у виробництві сталі й цементу.

[40] У назві пакета заходів «Fit for 55 proposals» «55» означає відсоток зниження викидів до 2030 р., який на себе взяв ЄС згідно з Паризькою угодою. Пакет законодавчих ініціатив «Fit for 55» передбачає такі цілі: 1) до 2030 р. 40 % виробленої енергії потрібно забезпечити з відновлюваних джерел енергії (попередня ціль — 32 %); 2) до 2030 р. потрібно скоротити частку первинного і кінцевого споживання енергії, відповідно, до 39—41 % і 36—37 %; 3) до 2030 р. викиди вуглецю новими автомобілями потрібно скоротити в середньому на 55 % проти 2021 р., а з 2035-го в ЄС зовсім припиниться продаж автомобілів з двигуном внутрішнього згоряння, натомість збільшиться кількість зарядних станцій для електрокарів; 4) з 2023 р. авіаційний і судноплавний сектори залучено до розширеної схеми торгівлі викидами ЄС, авіаційна ініціатива ReFuelEU має на меті скоротити викиди вуглецю завдяки збільшенню кількості «зеленого» реактивного пального, яке застосовуватимуть у ЄС; 5) морська ініціатива FuelEU стимулюватиме застосування сталого морського пального і технологій з нульовими викидами шляхом запровадження цілей щодо зниження вуглецевого вмісту пального, яке використовують судна, що заходять у європейські порти; згодом ці обмеження будуть жорсткішими, а тому актуалізуватимуться будівництво суден, орієнтованих на застосування альтернативних джерел енергії, а також зведення сталої морської інфраструктури (заправних комплексів, сервісної мережі для переобладнання й технічної експлуатації суден).

[41] У рамках екологічної політики ЄС виокремлено шість цілей: уповільнення процесу зміни клімату; адаптація до зміни клімату; стале використання й захист водних і морських ресурсів; перехід до циркулярної економіки; усунення і контроль забруднення; захист і відновлення біорізноманіття й екосистем

вим показником у розмірі 25 % його витрат, які сприяють досягненню кліматичних цілей). На реалізацію кліматичних цілей 30 % загального фінансового пакета направлятимуться в рамках Європейського фонду регіонального розвитку (European Regional Development Fund — ERDF) і 37 % — фінансового пакета Фонду згуртованості. ЄК встановила, що для досягнення поточних цілей у галузі клімату й енергетики до 2030 р. будуть потрібні додаткові щорічні інвестиції у розмірі 260 млрд євро, що еквівалентно приблизно 1,5 % ВВП 2018 р. [42] Для досягнення нових цілей, пов'язаних з поводженням з побутовими і пакувальними відходами, у період 2021—2035 рр. буде потрібно 28 млрд євро інвестицій, а для стимулювання повторного використання й переробки матеріалів — 5 млрд євро [43]. У пропозиції Комісії зі Стратегії ЄС у галузі біорізноманіття до 2030 р. йдеться, що для «задоволення потреб цієї стратегії, включаючи інвестиційні пріоритети Natura 2000 і зеленої інфраструктури [7], необхідно виділяти не менш як 20 млрд євро на рік на витрати на природу» [44].

НОВИЙ ЕТАП ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ СТАЛОГО ФІНАНСУВАННЯ

Таксономія ЄС для сталої діяльності (2020) (The EU Taxonomy for sustainable activities-2020) (далі — Таксономія ЄС) [45] є першою всеосяжною науково обґрунтованою системою класифікації, покликаною ідентифікувати економічну діяльність як «сталу», що надає загальне визначення близько 80 сталих видів діяльності, встановлюючи для них граничні значення ефективності (або технічні критерії відбору). Фактично Таксономія ЄС ознаменувала собою часткове виконання (щодо його регуляторного супроводу) Рішення Європейського парламенту і Європейської ради про збільшення фінансування приватним сектором витрат, пов'язаних з навколишнім середовищем і кліматом [46], зокрема шляхом запро-

[42] European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the Eruopean Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Green Deal. 2019. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN

[43] Study on investment needs in the waste sector and on the financing of municipal waste management in Member States. Eunomia, COWI, 20th June 2019. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4d5f8355-bcad-11e9-9d01-01aa75ed71a1/language-en

[44] European Commission. EU Biodiversity Strategy for 2030 - Bringing nature back into our lives. 2020. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0380

[45] EU taxonomy for sustainable activities. *European Commission*. 2023. URL: https://finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/tools-and-standards/eu-taxonomy-sustainable-activities_en (дата звернення: 17.07.2023).

[46] Decision No 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on a General Union Environment Action Programme to 2020 'Living well, within the limits of our planet'. *Official Journal of the European Union*. 2013. Dec 28. P. L 354/171—L 354/200. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D1386

вадження системи фіскально-монетарних стимулів, що передбачало розробку транспарентної методології віднесення індустрій до категорії «сталих» [8], а також вимірювання екологічного сліду діяльності компаній для навколишнього середовища і встановлення розміру вигоди, отриманої від використання екологічних послуг.

Однією з цілей Таксономії ЄС є імперативність розкриття інформації з боку великих європейських компаній, що, як очікується, допоможе спрямувати інвестиції в низьковуглецеві технології, підтримуючи перехід ЄС до кліматичної нейтральності до 2050 р. Це робить Таксономію ЄС наріжним каменем системи сталого фінансування ЄС і важливим інструментом транспарентності ринку, який допомагає скеровувати інвестиції у економічну діяльність, яка сприяє зеленому і циркулярному переходу. ЄК, схваливши новий набір критеріїв Таксономії ЄС для економічної діяльності, по суті, на інституційному рівні зафіксувала курс, по-перше, на стале використання й захист водних і морських ресурсів; по-друге, на перехід до циркулярної економіки; по-третє, на запобігання забрудненням і контроль за ними; по-четверте, на охорону й відновлення біорізноманіття і екосистем. Таксономія ЄС, підтримуючи перехід до кліматичної нейтральності, передбачає кілька способів її використання для оцінки: 1) кліматичної ефективності конкретної інвестиції (наприклад, нового виробництва, заводу ще на рівні проєктування); 2) компанії (наприклад, при наданні позики); 3) портфеля активів або акціонерного капіталу компанії (на рівні фірми). Аби бути включеною до Таксономії ЄС як економічна діяльність, що сприяє пом'якшенню наслідків зміни клімату й адаптації до них[47], вона має, не завдаючи значної шкоди населенню (критерій «мінімальні соціальні гарантії») і довкіллю (критерій «не нашкодь», do no significant harm' principle — DNSH), сприяти мінімізації руйнівного впливу на навколишнє середовище. По суті, Таксономія ЄС використовується як інструмент визначення екологічно чистих фінансових продуктів за допомогою екомаркування ЄС, а також Стандарту ЄС із зелених облігацій. Прикметно, що в рамках Фонду відновлення і стійкості ЄС (EU Recovery and Resilience Facility) при визначенні реципієнтів державних інвестицій еталонними вважатимуться саме критерії пом'якшення наслідків зміни клімату Таксономії ЄС, тоді як її DNSH-критерії застосовуватимуться до всієї програми InvestEU, яка консолідує 14 фінансових інструментів[48]. Окреслене свідчить, що для компаній,

[47] Економічна діяльність, яка не сумісна з чистими нульовими викидами і в якій існують технологічні альтернативи (наприклад, вуглецево інтенсивне спалювання викопного палива для виробництва електроенергії), не входить до Таксономії.

[48] Консолідує 14 фінансових інструментів ЄС, у тому числі COSME — механізм гарантування позик, гарантію InnovFin для малого і середнього бізнесу й гарантії EaSi — мікрофінансування і соціальне підприємництво. Фонд InvestEU підтримуватиме чотири напрями: 1) стала інфраструктура, тобто циркулярна економіка, водопостачання, відходи, екологічна інфраструктура, сталий тран-

які сприяють здійсненню циркулярного переходу, більш доступними є саме інвестиційні ресурси, передбачені програмою InvestEU. Слід акцентувати, що, хоча на міжнародному рівні аналогічні таксономії розробляють і в інших країнах, ЄС був одним з акторів, який у 2019 р. просував ідею Міжнародної платформи сталого фінансування (International Platform on Sustainable Finance — IPSF). Хоча гармонізацію відмінних таксономій на глобальному рівні й передбачено, через дедалі активніше використання в міжнародній економічній політиці інструментів зеленого протекціонізму й різні уявлення про технології, які можуть забезпечити кліматично нейтральну економіку, вона виглядає нездійсненною в найближчій перспективі.

Реалізація Плану RePower EU (2021), покликаного зміцнити європейський ланцюжок створення вартості за допомогою виявлення критичних залежностей від мінеральних і сировинних ресурсів, а також орієнтованого на розвиток проєктів, що сприяють циркулярній економіці й ефективному використанню ресурсів, вимагатиме пошуку нових джерел фінансування, масштабність яких залежатиме, серед іншого, від ефективності функціонування IPSF.

Навесні 2023 р. ЄК представила кілька документів про індустріальну політику, які опосередковано стосуються і циркулярної економіки: 1 лютого — Промисловий план Європейського зеленого курсу (Green Deal Industrial Plan — GDIP); 9 березня (у межах GDIP) — Тимчасові антикризові рамки державної допомоги для підтримки економіки в контексті агресії РФ проти України — управління кризою й формування перехідного періоду; 16 березня (у межах GDIP) — пропозицію Закону про чисту нульову галузь (Net-Zero Industry Act) і Закону про критичну сировину (Critical Raw Materials Act) (рис. 4). У рамках GDIP ЄК оголосила, що гарантуватиме державам-членам більшу гнучкість у наданні допомоги на реалізацію проєктів, що сприяють адаптації до змін клімату. Відповідно, Тимчасові рамки допомоги (Temporary Framework for Aid — TFEU), строк дії яких спливає 31 грудня 2023 р., були заздалегідь доопрацьовані й оформлені у вигляді Тимчасових рамок для кризових і перехідних ситуацій (Temporary Crisis and Transition Framework — TCTF).

спорт, залізнична й автомобільна інфраструктура, відновлювані джерела енергії, проєкти модернізації енергоефективності, дослідження стійкості довкілля і клімату; 2) інновації в оцифрування бізнес-процесів, розширення великих інноваційних компаній; 3) «вікно для МСП» для інноваційних МСП і малих компаній із середньою капіталізацією для здійснення соціально орієнтованих інвестицій. Щонайменше 30 % інвестицій, які будуть частиною InvestEU, сприятимуть досягненню кліматичних цілей ЄС, що перетворює цю програму на ключову в ЄС, яка робить свій внесок у Європейський інвестиційний план «Європейський зелений курс». Інвестиції у проєкти циркулярної економіки прямо передбачені у сферах політики «Стійка інфраструктура» і «Дослідження, інновації та цифровізація», що відкриває можливості для реалізації ініціатив, які сприятимуть циркулярному переходу.

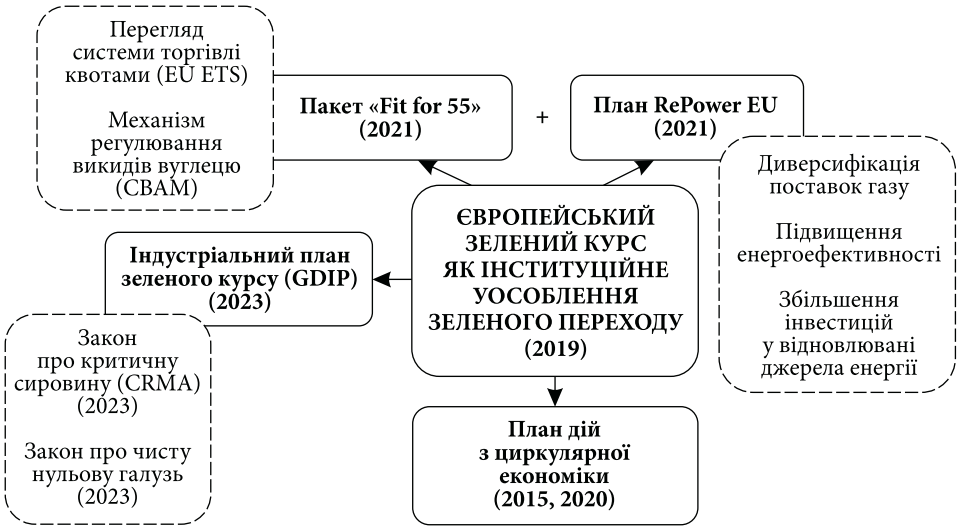

Рис. 4. Європейський зелений курс як інституційне уособлення зеленого переходу
Джерело: складено М. Гродом.

Гнучкості надання фінансових ресурсів, що підвищується завдяки інструментам TFEU і TCTF, сприяє внесення змін до Загальних положень про блокування винятків (General Block Exemption Regulation — GBER): держави-члени без узгоджень з ЄК можуть надавати допомогу МСП на реалізацію проєктів, що сприяють циркулярному і зеленому переходам, якщо вартість грантів не перевищує встановлені максимальні суми; також передбачено збільшення обсягів допомоги (відсоток допомоги від прийнятних витрат) за рахунок підвищення порогових значень GBER [49]. Метою запровадженого ЄК 13 червня 2023 р. Пакета сталих фінансів (Sustainable finance package) [50] є заохочення фінансування перехідних проєктів і розвитку нових технологій. У додатку II «Перехід до циркулярної економіки» [51] також містяться технічні критерії перевірки для визначення умов,

[49] Наприклад, порогові значення GBER для допомоги в дослідженнях, розробках та інноваціях, а також у захисті навколишнього середовища і клімату будуть збільшені до 55 млн євро.

[50] Sustainable finance package. *European Commission.* 2023. URL: https://finance.ec.europa.eu/publications/sustainable-finance-package-2023_en (дата звернення: 18.07.2023).

[51] ANNEX to the COMMISSION DELEGATED REGULATION (EU) .../... supplementing Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council by establishing the technical screening criteria for determining the conditions under which an economic activity qualifies as contributing substantially to the sustainable use and protection of water and marine resources, to the transition to a circular economy, to pollution prevention and control or to the protection and restoration of biodiversity and ecosystems and for determining whether that economic activity causes no significant harm to any of the other environmental objectives and amending Delegated Regulation (EU) 2021/2178 as regards specific public disclosures for those economic activities. European Commission, 2023. URL: https://finance.ec.europa.eu/system/files/2023-06/taxonomy-regulation-delegated-act-2022-environmental-annex-2_en_0.pdf

Рис. 5. Хронологія інституційного забезпечення циркулярного переходу
Джерело: складено М. Гродом.

за яких економічна діяльність кваліфікується як така, що суттєво сприяє переходу до економіки замкнутого циклу.

У прийнятому ЄК 27 червня 2023 р. Делегованому[52] законі про таксономію довкілля (the Taxonomy Environmental Delegated Act) міститься оновлений набір критеріїв ЄС для визначення економічної діяльності як такої, що сприяє **переходу до циркулярної економіки**. Утім процес ухвалення поправок до Регламенту ЄС щодо кліматичної таксономії, а також до Делегованого закону про розкриття таксономічної інформації (the Taxonomy Disclosures Delegated Act) триває, що не додає впевненості при ухваленні рішень стосовно входження в проєкти тим інституційним і приватним інвесторам, які опікуються своїм ESG-рейтингом[53] і претендують на отримання сталого фінансування для потреб розвитку циркулярної економіки.

Проведений аналіз інституційного забезпечення розвитку циркулярної економіки в Європейському Союзі (рис. 5) засвідчив його фрагментарність, що частково пояснюється декоординованістю взаємодії стейкхолдерів на мега- (ООН), мета- (ЄС) і макро- (країни — члени ЄС) рівнях генерування й реалізації політики.

Невпинне впровадження нових і перегляд існуючих стратегій, ініціатив і планів не сприяють їх узгодженості навіть на рівні цілепокладання, що підтверджує відсутність єдино вживаного в європейському нормативно-правовому середовищі визначення економіки замкнутого циклу і центрального для неї поняття «декаплінг». Транспарентності умов фінансування циркулярного переходу не сприяє і гальмування процесу гармонізації існуючих таксономій сталості, яке створює штучні перешкоди в отриманні капіталу тими компаніями, що не можуть довести свою відданість глобальному зеленому порядку денному. Відтак існує загроза того, що компанії здебільшого покладатимуться на фінансування циркулярної діяльності з внутрішніх джерел з тим, аби уникнути пов'язаних із залученням зовнішнього капіталу бюрократичних процесів у разі, якщо сфера їх діяльності не дозволятиме їм безапеляційно претендувати на отримання інвестицій, що в таксономічних регламентах подаються як «сталі», а це, у свою чергу, не сприятиме активізації процесу переходу до економіки замкнутого циклу.

---

[52] Для більшості пропозицій у сфері екологічної і кліматичної політики ЄК обирає статус «делегований акт», який означає прискорену законодавчу процедуру, а саме що пропозиція може бути відхилена лише у випадку її блокування 20 країнами — членами ЄС.

[53] ESG-критерії (абревіатура від англ. environment, social, governance) — критерії відбору проєктів згідно з принципами відповідального фінансування, які фактично знеструмлюють «брудні» виробництва, які без фінансових вливань не зможуть модернізуватися.

ВИСНОВКИ

Перехідні процеси на шляху розбудови циркулярної економіки в ЄС і пов'язані з їх реалізацією практичні кроки через амбітність поставлених завдань вимагатимуть нового інституційного забезпечення, у тому числі формування права у сфері циркулярної економіки, правил фінансування циркулярних проєктів і розробки нової інноваційної стратегії європейської промислової політики.

Поняття «перехід» з позицій циркулярної економіки ми пропонуємо інтерпретувати як процес втілення сукупності намірів із зміни сутності, принципів і форм здійснення економічної діяльності й становлення альтернативних механізмів реалізації економічних відносин у процесах виробництва, розподілу, обміну і споживання з метою коригування якісних і кількісних характеристик моделей зростання й розвитку.

Успіх у реалізації Європейського зеленого курсу залежатиме від здійснення справедливого переходу до циркулярної економіки, у рамках якого передбачено механізм компенсації виробникам, схильним до втрат від процесу декарбонізації їх діяльності (Just Transition Mechanism — JTM). З огляду на те, що циркулярна і зелена економіки тісно взаємопов'язані в європейській політиці розвитку, створення ринків для кліматично нейтральних продуктів циклічної економіки, розробка кліматично нейтральних рішень і фінансування їх упровадження, а також алгоритми пошуку і освоєння ресурсів для реалізації циркулярних ініціатив могли б полегшити доступ до капіталу тим компаніям, що підпадають під категорію таких, що ведуть сталу економічну діяльність. Водночас відсутність уніфікованої міжнародної таксономії сталої діяльності створює штучні перепони на шляху отримання фінансування як на міжнародних ринках капіталу, так і на рівні фондів ЄС, що не сприяє доступу європейських компаній до інвестиційних ресурсів у процесі здійснення ними циркулярного переходу.

Циркулярну економіку, сталу економічну діяльність і стале фінансування в регуляторному середовищі ЄС об'єднує критерій «не нашкодь», який, запроваджуючи мінімальні вимоги для економічної діяльності, ставить за мету виключити таку, яка: по-перше, характеризується непродуктивним використанням природних ресурсів на різних стадіях життєвого циклу товару; по-друге, сприяє збільшенню утворення відходів; по-третє, справляє негативний вплив на довкілля. Таксономічний регламент оцінює господарську діяльність на предмет її сприяння вирішенню шести екологічних цілей, серед яких визначено заохочення переходу до циркулярної економіки. При цьому критерій «не нашкодь» з позиції сприяння переходу до циркулярної економіки розроблено не для всіх видів економічної діяльності, що створює регуляторні невідповідності й нормативні лазівки як у Регламенті ЄС щодо кліматичної таксономії, так і в Плані дій щодо фінансування сталого зростання. Зрештою, делеговані Таксономією акти в їх нинішньому вигляді не можуть гарантувати, що діяльність, позначена як «стала», хоча

й сприяє вирішенню кліматичних цілей, не завдає значної шкоди переходу до циркулярної економіки.

Конкуренція за міжнародні інвестиційні ресурси між підприємствами, що реалізують проєкти у сфері циркулярної і зеленої економік, біоекономіки, боротьби із змінами клімату і наслідками глобального потепління, альтернативної відновлюваної енергетики, лише посилюватиметься з огляду на множинність таксономій сталих фінансів, які обмежують коло потенційних реципієнтів капіталу. Відповідно, такі регуляторні колізії можуть збільшити запит на державно-приватне партнерство в ЄС і загострити суперництво за доступ до зелених державних закупівель, які відіграватимуть ключову роль у розвитку циркулярної економіки. Політику згуртованості ЄС можна використовувати для управління циркулярним переходом у разі, якщо її реалізація забезпечуватиметься завчасним упровадженням інституційних, законодавчих і політичних правил і процедур, що уможливлюватимуть фінансування перехідних процесів у ЄС.

Аналіз інституційної підтримки циркулярної економіки в Україні засвідчив відсутність цілісної програми її розвитку. Існуючі програмні документи у сфері екологічної, кліматичної і енергетичної політик опосередковано стосуються переходу від традиційної лінійної економіки до економіки замкнутого циклу і характеризуються нерівномірністю акцентів на: 1) удосконаленні існуючої інфраструктури управління відходами і сприянні впровадженню інноваційних моделей їх управління (Національна стратегія управління відходами до 2030 року; Національний план управління відходами до 2030 року); 2) усуненні причин загострення екологічних проблем (Стратегія державної екологічної політики України на період до 2030 року); 3) створенні передумов для здійснення циркулярного переходу за умови зростання добробуту населення, а також економічної, екологічної та енергетичної безпеки (Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року та план її реалізації); переході до відновлюваних джерел енергії задля скорочення викидів у навколишнє середовище парникових газів (Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року). Європейський досвід доводить, що зростанню частки зелених закупівель у державних закупівлях як одного з важливих джерел фінансування циркулярних процесів сприятиме впровадження вимог до екологічних характеристик товарів, робіт та послуг і нових методів оцінки вартості їх життєвого циклу. Відсутність програм фінансування циркулярного переходу має бути врахована при розробці стратегій повоєнної відбудови України, що відбуватиметься на засадах сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ґрод М.І. Теоретичні підходи до визначення місця циркулярної економіки в методології зеленої економіки і її зв'язок із біоекономікою, біологічною економікою і циркулярною вуглецевою економікою, заснованою на біотехнологіях. *Інвестиції: практика та досвід.* 2023. № 4. С. 103—109. https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.4.103
2. Резнікова Н., Панченко В. Мінні поля міжнародної економічної політики: як країнам не втратити здатність до розвитку. Київ, Аграр Медіа Груп, 2022. 674 с.
3. Scotti E. Poteri pubblici, sviluppo sostenibile ed economia circolare. *Il diritto dell'economia*. 2019. No. 98. P. 493-529. URL: https://www.ildirittodelleconomia.it/2019/08/02/elisa-scotti-poteri-pubblici-sviluppo-sostenibile-ed-economia-circolare/
4. Frodermann L. Exploratory study on Circular Economy approaches. A comparative analysis of theory exploitation. Berlin, Springer, 2018. URL: https://www.gbv.de/dms/zbw/1019182601.pdf
5. Murray A., Skene K., Kaynes K. The Circular Economy. An Interdisciplinary Exploration of the Concept and Application in a Global Context. *Journal of Business Ethics*. 2017. Vol. 140. Iss. 3. P. 369-380. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s10551-015-2693-2
6. Mikichurova O.V., Vlialko I.V. Circular law as a legal basis for a circular economy. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science.* 2021. Vol. 915. P. 1-7. https ://doi.org/10.1088/1755-1315/915/1/012022
7. Valeri S., Capotorti G. Linking Green Infrastructure Deployment Needs and Agroecosystem Conditions for the Improvement of the Natura 2000 Network: Preliminary Investigations in W Mediterranean Europe. *Sustainability*. 2023. Vol. 15 (13). P. 1-33. https://doi.org/10.3390/su151310191
8. Кіндзерський Ю.В. Інклюзивна індустріалізація для сталого розвитку: до засад теорії та політики формування. *Економіка України*. 2021. № 5. С. 3—39. https://doi. org/10.15407/economyukr.2021.05.003

Надійшла 11.08.2023
Прорецензована 29.08.2023
Доопрацьована 11.09.2023
Підписана до руку 18.09.2023

REFERENCES

1. Grod M. Theoretical approaches to determining the place of the circular economy in the methodology of the green economy and its connection with the bioeconomy, the bio-based economy and the bio-based circular carbon economy. *Investments: practice and experience*, 2023, No. 4, pp. 103-109. https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.4.103 [in Ukrainian].
2. Reznikova N., Panchenko V. Minefields of international economic policy: how can countries not lose their ability to develop. Kyiv, 2022 [in Ukrainian].
3. Scotti E. Poteri pubblici, sviluppo sostenibile ed economia circolare. *Il diritto dell'economia*, 2019, No. 98, pp. 493-529. URL: https://www.ildirittodelleconomia.it/2019/08/02/elisa-scotti-poteri-pubblici-sviluppo-sostenibile-ed-economia-circolare/
4. Frodermann L. Exploratory study on Circular Economy approaches. A comparative analysis of theory exploitation. Berlin, Springer, 2018. URL: https://www.gbv.de/dms/zbw/1019182601.pdf

5. Murray A., Skene K., Kaynes K. The Circular Economy. An Interdisciplinary Exploration of the Concept and Application in a Global Context. *Journal of Business Ethics*, 2017, Vol. 140, Iss. 3, pp. 369-380. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s10551-015-2693-2
6. Mikichurova O.V., Vlialko I.V. Circular law as a legal basis for a circular economy. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 2021, Vol. 915, pp. 1-7. https://doi.org/10.1088/1755-1315/915/1/012022
7. Valeri S., Capotorti G. Linking Green Infrastructure Deployment Needs and Agroecosystem Conditions for the Improvement of the Natura 2000 Network: Preliminary Investigations in W Mediterranean Europe. *Sustainability*, 2023, Vol. 15 (13), pp. 1-33. https://doi.org/10.3390/su151310191
8. Kindzerskyi Yu. Inclusive industrialization for sustainable development: to the principles of formation theory and policy. *Economy of Ukraine*, 2021, No. 5, pp. 3-39. https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.003 [in Ukrainian].

Received on August 11, 2023
Reviewed on August 29, 2023
Revised on September 11, 2023
Signed for printing on September 18, 2023

Nataliia Reznikova, Dr. Sci. (Econ.), Prof., Professor of the Department
of World Economy and International Economic Relations
Educational and Scientific Institute of International Relations
Taras Shevchenko National University of Kyiv
36/1, Yu. Illyenka St., Kyiv, 04119, Ukraine
Mykhailo Grod, PhD student
Educational and Scientific Institute of International Relations
Taras Shevchenko National University of Kyiv
36/1, Yu. Illyenka St., Kyiv, 04119, Ukraine

FORMATION OF INSTITUTIONAL SUPPORT
FOR THE DEVELOPMENT OF CIRCULAR ECONOMY
AND ITS SUSTAINABLE FINANCING IN THE EUROPEAN UNION

Institutional and financial instruments for regulating the development of the circular economy in the EU are studied. The Sustainable Development Goals are defined as the basis of the New European Consensus on Development. Based on a thorough analysis of the EU regulatory and normative framework, the lack of unified approach to the interpretation of the circular economy and its characteristic features, as well as the principles of circularity of economic activities, is established. The potential of the circular economy in acquiring the features of competitiveness by EU member states is characterized.

It is proposed to define the circular transition as a dynamic process of realizing a set of intentions to change the essence and forms of business models implementation so as to adjust the qualitative and quantitative characteristics of growth and development models, which is accompanied by the formation of alternative mechanisms for the implementation of economic relations on the principles of circularity. It is found that the development of the circular economy is facilitated by the active use of public-private partnership and green procurement, which involves the introduction of re-

quirements for the environmental characteristics of goods, works and services, as well as new methods of assessing the cost of their life cycle. The role of the circular economy in the European Green Deal goal-setting is analyzed and investment tools for building a climate-neutral economy in the EU are identified. The transformative role of transitions in EU policy, which include adaptive management of changes in the strategizing of socio-economic development, is singled out.

The contribution of the EU Taxonomy for Sustainable Activities to the accumulation of financial resources, which are directed to support the development of the circular economy, is assessed. It is established that the EU Cohesion Policy can be used to manage the circular transition if its implementation is ensured by the early implementation of institutional, legislative and political rules and procedures that will enable the financing of transition processes in the EU. The lack of programs for financing circular transition in Ukraine should be taken into account when developing programs for the post-war reconstruction of Ukraine, which will take place on sustainable development principles.

Keywords*: circular economy; sustainable development; green economy; economic development; climate neutrality; financial instruments of circular and green transition; sustainable finance; European Green Deal; EU regulatory policy.*

https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.11.076
УДК 334.02:63.327(ЄС).339.9
JEL: F15, Q01, E02

Т.О. ЗІНЧУК, д-р екон. наук, проф., завідувачка кафедри
міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції
Поліський національний університет
Старий бульвар, 7, 10008, Житомир, Україна
e-mail: zintshuk@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5143-2394
Н.М. КУЦМУС, д-р екон. наук, професорка кафедри
міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції
Поліський національний університет
Старий бульвар, 7, 10008, Житомир, Україна
e-mail: kutsmusn@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9756-7019

СПІЛЬНА АГРАРНА ПОЛІТИКА ЄС НА 2023—2027 рр.: АМБІЦІЇ І РЕЛЕВАНТНІСТЬ ЦІЛЯМ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Розкрито особливості еволюції спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС) у взаємозв'язку з проблемами й цілями розвитку сільського господарства, обумовленими потребами ринку, вимогами споживачів і суспільства. Обґрунтовано необхідність і послідовність змін пріоритетних завдань САП ЄС на різних етапах творення. Проаналізовано мотиваційні чинники модернізації САП ЄС на програмний період 2023—2027 рр., основні принципи її імплементації в умовах посилення впливу кліматичних, екологічних й продовольчих викликів і перманентної відданості Цілям сталого розвитку.

***Ключові слова**: аграрна політика; глобалізація; продовольча безпека; модернізація; навколишнє середовище; сталий розвиток; сільський розвиток; сільське господарство; фінансова підтримка; фермерство.*

Цитування: Зінчук Т.О., Куцмус Н.М. Спільна аграрна політика ЄС на 2023—2027 рр.: амбіції і релевантність Цілям сталого розвитку. *Економіка України*. 2023. № 11. С. 76—96. https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.11.076

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Сільське господарство традиційно посідає провідне місце в економіці ЄС, оскільки залишається потужним ринком праці на європейському континенті, вирізняється сформованою зональною спеціалізацією, формує аграрні ландшафти і виконує спектр суспільно значущих функцій. При цьому сільське господарство як високо інтенсивна галузь виробництва завдає чи не найбільшого з-поміж інших секторів економіки тиску на навколишнє природне середовище, впливає на соціально-економічні процеси регіонального і світового рівнів. Інституціоналізація процесів управління розвитком сільського господарства країн ЄС, окреслення умов підтримки і спільних регулятивних норм юридично визначено рамками САП — єдиної європейської політики, яка стала повністю інтегрованою і реалізується у вигляді особливої форми партнерства між сільським господарством і суспільством, Європейським Союзом і його фермерами [1]. Реформування САП ЄС на період 2023—2027 рр. являє собою вимушений крок ЄС, який є реакцією на кризи, що загрожують глобальній продовольчій безпеці або впливають на постачання продовольства у світі й Європі. Для виконання вимог стосовно досягнення сталого розвитку і гармонізації його основних складових — економічного зростання, соціального залучення й захисту довкілля — у рамках САП ЄС запроваджуються нові підходи з підтримки фермерів, зменшення їх залежності від мінеральних добрив, ведення сталого сільськогосподарського виробництва, посилення позицій у харчовому ланцюжку, доступності до прозорого (справедливого) ринку і захисту від ринкових дисбалансів.

Отже, **мета статті** — ідентифікувати багатофункціональну роль сільського господарства у творенні еволюційного процесу європейської аграрної політики, обґрунтувати на теоретико-методологічній основі й проаналізувати напрями її модернізації у довгостроковій перспективі (2023—2027 рр.) з урахуванням сучасних викликів і змін пріоритетів у економічному розвитку й загальної відданості Цілям сталого розвитку (ЦСР).

Об'єктивну дійсність сутності САП ЄС ґрунтовно розкрито і систематизовано через пізнання економічних законів, категорій і закономірностей соціально-економічного розвитку, історичні особливості зміни її архітектури, логіку сучасного реформування, способи досягнення визначених цілей, які відповідають вимогам сталого ведення європейського сільського господарства. Методологічною базою дослідження стали найновіші погляди, оцінки, висновки сучасних зарубіжних учених щодо необхідності модернізації САП ЄС та її наслідків для економіки ЄС.

[1] Common agricultural policy. *European Commission*. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-glance_en (дата звернення: 21.07.2023).

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ЯК СЕКТОР ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ ЄС: ГАЛУЗЕВІ ПРОБЛЕМИ І ЗАВДАННЯ

Поточна ситуація в європейському сільському господарстві характеризується значним переліком специфічних особливостей, які виявляються в трьох напрямах: 1) формування аграрного ринку праці; 2) використання природних і земельних ресурсів; 3) забезпечення ефективності сільськогосподарського виробництва. Для розуміння мотивації і змісту нових реформ САП ЄС важливо зупинитися на розгляді домінуючих тенденцій розвитку європейського сільського господарства крізь призму кожного з цих напрямів.

Ринок праці. Основні гравці на європейському ринку робочої сили — це фермери, для яких сільське господарство є найважливішою сферою прикладання праці, а фермерство виступає традиційним видом сімейної діяльності. У сільському господарстві (рослинництві, тваринництві, мисливстві й пов'язаних з ним послугах) зайнято 8,7 млн осіб, або 4,2 % зайнятих у ЄС у 2020 р. Розподіл зайнятих у сільському господарстві є нерівномірним за членами ЄС: особливо значним роботодавцем ця галузь є для таких країн, як Румунія (20,9 %), Болгарія (16,6 %), Греція (9,7 %) і Польща (9 %). Серед основних проблем, під впливом яких формується кон'юнктура аграрного ринку праці, найбільш серйозними за останні роки виявилися такі:

• зменшення кількості фермерських господарств і частки зайнятих у сільському господарстві (їхня питома вага за 2005—2020 рр. скоротилася з 6,4 до 4,2 %);

• лише незначна частка (10,2 %) керівників ферм здобули повну професійну підготовку; більшість з них мають лише практичний сільськогосподарський досвід і базову освіту. В окремих країнах, наприклад, у Румунії і Греції, рівень такої підготовки особливо низький — лише 0,7 % керівників ферм мали повну сільськогосподарську освіту. Протилежна ситуація спостерігається в чотирьох країнах ЄС, де понад 30 % фермерів здобули належну повну професійну підготовку. Це Нідерланди (62,6 %), Люксембург (53,1 %), Франція (38,4 %) і Чехія (35,8 %);

• невеликою є кількість молодих фермерів віком до 35 років (на них припадає всього 6,5 %); зростає кількість жінок серед керівників фермерських господарств віком до 55 років. Управління фермами в основному здійснюється чоловіками літнього віку: лише 11,9 % керівників ферм (обох статей) відносилися до категорії осіб віком до 40 років;

• гендерний дисбаланс серед фермерів набув особливого прояву в таких країнах — членах ЄС, як Нідерланди (лише одна з кожних 20 фермерів, а це 5,6 %, — жінка). Аналогічна проблема є характерною для Мальти (10,8 % усіх фермерів), Німеччини (10,8 %), Данії (10,9 %), Ірландії (11,4 %). Відносного гендерного балансу досягли тільки Латвія і Литва (відповідно, 44,8 і 44,9 % фермерів становлять жінки). Отже, фермерст-

во в ЄС — це достатньо маскулінізована сфера діяльності: у 2020 р. лише 31,6 % із загальної чисельності фермерів були жінками [2].

Еволюція ферм і сільськогосподарських угідь. У ЄС ведення сільськогосподарського виробництва забезпечують 9,1 млн фермерських господарств із загальною площею сільгоспугідь у користуванні 157 млн га (38 % від усієї земельної площі ЄС). Переважна частка ферм (63,8 %) здійснює виробництво на площі до 5 га. З позиції обсягів виробництва сільськогосподарської продукції чітко сформувалися три групи ферм:

1) напівнатуральні з переважною орієнтацією на задоволення власних потреб у продуктах харчування. Як правило, це мікроферми (3,1 млн господарств) із стандартним обсягом виробництва (оцінюється менше ніж 2000 євро на рік, що сумарно становить лише 1 % від загального обсягу виробництва продукції сільського господарства в ЄС); дві третини таких ферм споживають більше половини власної продукції;

2) малі й середні сімейні ферми. Це 2,5 млн фермерських господарств (63,7 %) з обсягами щорічного виробництва у вартісному діапазоні від 2000 до 8000 євро;

3) великі сільськогосподарські підприємства із закріпленою юридичною формою господарювання, у тому числі у вигляді кооперативу. Таких підприємств у ЄС налічується 299 тис., або 3,3 % від загальної кількості європейських ферм. Вони мають значно вищі, ніж у попередніх групах підприємств, обсяги сільськогосподарського виробництва, які можуть сягати понад 250 тис. євро на рік. Ці господарства відносяться до великих сільськогосподарських підприємств; з них 44,5 % мають форму аграрного холдингу.

Критерієм спеціалізації фермерських господарств у ЄС вважається домінування окремих видів виробництва продукції над іншими. Підприємство є спеціалізованим за умови, якщо певний вид діяльності забезпечує не менш як дві третини всього виробництва сільськогосподарської продукції. До категорії спеціалізованих фермерських господарств у галузі рослинництва у 2020 р. відносилося 58,3 % усіх ферм. У галузі тваринництва одна п'ята (21,6 %) загальної кількості ферм припадає на спеціалізовані тваринницькі господарства, причому найбільшу групу вузькоспеціалізованих підприємств становлять молочні ферми (5,1 %) і ферми з вирощування й відгодівлі ВРХ (4,2 %), а також ферми змішаного типу (19,3 %).

Серед основних проблем, які впливають на раціональне використання земельних ресурсів і формують загальні тенденції у сільському господарстві ЄС, виокремлюють:

• стрімке і тривале скорочення кількості фермерських господарств (на 37 % за період 2005—2020 рр., або 5,3 млн ферм), при цьому загальна

[2] Farmers and the agricultural labour force - statistics. *Eurostat*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Farmers_and_the_agricultural_labour_force_-_statistics (дата звернення: 23.06.2023).

площа використовуваних сільськогосподарських угідь залишається сталою. Процес скорочення здебільшого мав місце в таких країнах — членах ЄС, як Румунія (припинили функціонування 1,4 млн ферм, що еквівалентно 32 %), Польща (відповідно, 1,2 млн ферм, або 47 %), Італія (0,6 млн ферм, або 34 %), Угорщина (0,5 млн ферм, або 68 %), Болгарія (0,4 млн ферм, або 75 %) і Греція (0,3 млн ферм, або 36 %);

• зростання кількості господарств холдингового типу за період 2005—2020 рр. на 80 тис. господарств. У аграрному секторі налічується 400 тис. ферм, які мають організаційно-правову форму агрохолдингу з площею сільськогосподарських угідь понад 100 га [3].

Результати сільськогосподарського виробництва. Сільське господарство, на відміну від інших галузей економіки, не є ключовим у економіці ЄС за таким показником, як внесок галузі у ВВП. Так, у 2021 р. він становив 184,2 млрд євро (1,3 %), при цьому вартість сільськогосподарської продукції дорівнювала 449,5 млрд євро. В узагальненому вигляді частка сільського господарства в економіці ЄС у аналізованому періоді була за розміром майже такою самою, як ВВП Греції — країни, яка посідає 16-те місце за показниками економічного розвитку серед країн ЄС. Водночас це індустріалізований сектор активної економічної діяльності, представлений мільйонами невеликих ферм, які надають сільському господарству статусу великого бізнесу і створюють 189,4 млрд євро доданої вартості. З огляду на це, на 1 євро сільськогосподарської продукції у ЄС створюється додана вартість у розмірі 0,73 євро. Стала тенденція зростання доданої вартості сформувалася починаючи з 2010 р. і досягла піку у 2021 р.

З урахуванням відмінностей між європейськими країнами в обсягах виробництва сільськогосподарської продукції і спеціалізації, їх внесок у загальні економічні результати є диференційованим: більше половини (57,8 %) загального обсягу виробленої сільськогосподарської продукції припадає на «велику четвірку» — Францію (82,4 млрд євро), Італію (61,2 млрд євро), Німеччину (59,2 млрд євро) та Іспанію (57,1 млрд євро). Наступну групу за цим показником складають Нідерланди (30,6 млрд євро), Польща (27,9 млрд євро) і Румунія (21,1 млрд євро).

Основні проблеми, які формують сучасні тенденції ефективного розвитку сільськогосподарського сектору, зводяться до такого:

• збільшення витрат фермерів на «проміжне споживання» (до 260,2 млрд євро у 2021 р.), тобто на товари й послуги для здійснення виробничого процесу (ідеться про насіння, добрива, корми для тварин, паливно-мастильні матеріали, ветеринарні послуги тощо);

• усталена тенденція до зменшення кількості зайнятих у аграрному секторі ЄС (щороку в середньому на 2,9 % протягом 2006—2021 рр.).

[3] Farms and farmland in the European Union. *Eurostat*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Farms_and_farmland_in_the_European_Union_-_statistics#Farms_in_2020 (дата звернення: 25.06.2023).

У довгостроковій перспективі кількість сільськогосподарських працівників неухильно зменшуватиметься через як стимулюючі причини (упровадження у виробництво інноваційних технологій), так і більш мотивувальні фактори організації праці в інших секторах економіки, які стають привабливішими порівняно з сільським господарством;

• незважаючи на зрослий інтерес до ефективності використання ресурсів (землі, праці, капіталу), досягнення сталості в економіці й рівноваги між економічним зростанням і мінімізацією впливу сільського господарства на навколишнє природне середовище є проблематичним. Соціально-екологічні результати сільськогосподарської діяльності оцінюються недостатньо. Формування системи показників екологічної ефективності сільського господарства є далеким до завершення, а споживання мінеральних добрив у країнах — членах ЄС залишається досить високим. І хоча реформи аграрної політики відійшли від системи платежів, прив'язаних безпосередньо до обсягів виробництва, і зменшили економічні стимули до використання надмірного обсягу добрив, їх внесення, зокрема, з категорії фосфорних, у 2020 р. становило 1,2 млн т, що на 6 % перевищило середній показник 2019 р.[4]

З огляду на сприяння реалізації цілей ефективного агровиробництва і досягнення критеріїв сталості сільського господарства, відповідності прогресивним інноваційним змінам, створення рамкових умов для підтримки підприємницької діяльності фермерів, САП ЄС діє і постійно модернізується.

ПРИЧИНИ РЕФОРМУВАННЯ САП ЄС: ІСТОРИЧНА НЕЗМІННІСТЬ ПРІОРИТЕТІВ І СУЧАСНИЙ ВИМІР ЗАВДАНЬ

Мотивація перегляду основних інструментів попередніх реформ САП ЄС пов'язана з особливостями і новими тенденціями розвитку європейського сільського господарства останніх років, а також необхідністю «іти в ногу» з швидким розвитком науково-технічного прогресу. САП ЄС поетапно реформувалася протягом багатьох років і завжди була наріжним каменем функціонування Союзу. Реформи САП ЄС неодноразово піддавалися критиці через відсутність прозорості й інтегрованості рішень [1]. Крім того, сукупність сучасних соціально-економічних, екологічних, кліматичних викликів вимагають уваги з боку ЄС до таких складових сільської життєдіяльності, як спадкоємність поколінь, підтримка і заохочення молодих фермерів, підвищення їх соціальної ролі в сільському розвитку. В ЄС це досягається саме через зміну контекстів САП і створення нової системи стимулів. Виконання сільським господарст-

[4] Performance of the agricultural sector. *Eurostat*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Performance_of_the_agricultural_sector#Value_of_agricultural_output (дата звернення: 25.06.2023).

вом різноманітних суспільних функцій забезпечує подальший поштовх до вдосконалення за численними напрямами соціально-економічної структури самої галузі, створення інституційних умов для розвитку фермерської підприємницької діяльності через не лише матеріальне заохочення, але й покладання на них певних зобов'язань. У цьому і полягають значення й нові завдання САП ЄС на 2023—2027 рр.

Основні пріоритети САП ЄС (стабільність ринків, підвищення продуктивності, підтримка доходів фермерів) залишаються незмінними з 1957 р., хоча мають місце й нові завдання, пов'язані з проблемами охорони навколишнього природного середовища і суспільними викликами. За оцінками результатів попередніх реформ, важелів САП ЄС виявилося недостатньо для забезпечення вищого рівня екологічності діяльності агровиробників. Зокрема, критика реформ САП ЄС після 2020 р., представлена колективом зарубіжних дослідників, зводиться до потенційної неспроможності покращити екологічну, економічну і соціальну складові сталості й загрози «поширення шкідливих субсидій». САП потребує зміни підходів і умов реалізації, але в разі, коли такі зміни зможуть сприяти задоволенню суспільних вимог щодо сталості й охорони навколишнього середовища, а також при ефективному використанні коштів платників податків і повернення громадянської підтримки. Автори вбачають результативність САП ЄС крізь призму узгодженості з дев'ятьма Цілями сталого розвитку і впровадження ідей SMART, а саме інноваційних досягнень у напрямі забезпечення «зеленої архітектури», вирішення проблем сільського господарства через розширення моніторингу землекористування, біорізноманіття, кліматичних послуг і добробуту людей. Нарешті, як зазначають науковці, потрібна більш узгоджена система, яка б поєднувала правила, стимули і санкції за принципом «забруднювач платить, постачальник отримує» [1]. Домінуюча серед багатьох прихильників необхідності модернізації САП ЄС позиція зводиться до того, що «з моменту реформи 2003 р. реформування практично зупинилося»: нинішня модель цієї політики не спроможна вирішити поточні й майбутні виклики в галузі сільського господарства через недостатньо розвинуту систему стимулів щодо збереження клімату, води і біорізноманіття, а також покращення добробуту тварин, які майже відсутні. Водночас серйозних дій вимагає політика розвитку сільських територій [2].

Аналогічна стурбованість щодо применшення екологічних амбіцій САП ЄС протягом історичного періоду її творення простежується з-поміж інших європейських учених. Сучасне сільськогосподарське виробництво розглядається як «головний рушій деградації навколишнього середовища в Європі». При цьому наголошується на низці першопричин, які свідчать про необхідність модернізації функціонуючої САП ЄС, а саме: продовження надання субсидій шляхом «прямих виплат» з низьким рівнем екологічних вимог; непов'язаність прямих виплат і ефективності заходів щодо скорочення парникових газів або адаптації до кліма-

тичних змін; нечіткість вимог для фермерів щодо «зеленої архітектури» САП ЄС; недостатній набір «показників результатів» фінансової реалізації САП ЄС; недосконалість інструментів страхування без прив'язки до ймовірних ризиків; тощо. Як загальна ціль пропонується обов'язковість узгодження всіх без винятку елементів САП ЄС за принципами сталості, багатофункціональності й державних платежів за суспільні блага, які розкриваються в 10 пунктах невідкладних дій, щоб зосередити 40 % бюджету ЄС на суспільних благах і цілях і покращити управління територіями. Такі дії, зокрема, мають стосуватися заходів з перетворення прямих платежів на оплату суспільних благ для узгодженості екологічних і соціальних аспектів; забезпечувати достатній рівень підтримки для ефективного пом'якшення наслідків зміни клімату (скорочення викидів парникових газів у сільськогосподарському секторі, повторне зволоження торфовищ, удосконалення системи внесення азотних добрив тощо) й для збереження біорізноманіття сільськогосподарських угідь і екосистем; сприяти впровадженню інноваційних підходів при розробці заходів, спрямованих на вирішення екологічних проблем, і покращенню просторового планування й заходів ландшафтного характеру для успішного досягнення екологічних цілей; визначати наслідки САП ЄС на глобальному рівні; посилювати екологічний моніторинг тощо [3]. У цілому основна ідея модернізації САП ЄС багатьма дослідниками детермінується так: по-перше, визнавати потреби і задовольняти очікування європейців; по-друге, дотримуватися принципу багатофункціональності сільськогосподарських угідь, по-третє, відповідати трьом вимірам сталості — соціальному, економічному й екологічному.

Протягом усієї історії розвитку й удосконалення САП ЄС дискусійним питанням залишаються сільськогосподарське субсидування та його зв'язок з процесом відпливу робочої сили з сільського господарства. Встановлено, що субсидії САП ЄС у середньому зменшують цій відплив, але ефект майже повністю забезпечується незалежними виплатами в рамках Стовпа 1 (охоплює прямі виплати і ринкові заходи). Водночас виплати в межах Стовпа 2, а саме широкий спектр програм підтримки розвитку сільських територій від субсидування внутрішньогосподарських і несільськогосподарських проєктів (наприклад, інвестування в переробку сільськогосподарської продукції, розвиток інфраструктури фермерських господарств, допомога молодим фермерам на відкриття бізнесу, підтримка несільськогосподарського підприємництва) і до інвестицій у екологічно чистий землеустрій, за рівнем впливу на закріплення робочої сили є досить неоднозначними. До нової реформи зменшення її відпливу забезпечувалося переважно за рахунок агроекологічних виплат і програм підтримки «підвищення якості». Зокрема, агроекологічні платежі стимулюють трудомістку діяльність, а отже, збільшують попит на робочу силу. За оцінкою науковців, збільшення бюджету САП ЄС на 10 % дозволяє запобігти щорічному виходу з сільського господарства ЄС 16 тис. осіб. При цьому автори пого-

джуються з надмірно великим обсягом такого фінансування (орієнтовно понад 300 тис. євро на рік, або більше 25 тис. євро на місяць, на одне збережене робоче місце в сільському господарстві) [4]. Проте життєдіяльність сільських територій, для яких характерними є значно нижчий рівень доходів на душу населення і вищий рівень його бідності, ніж у середньому по ЄС, значною мірою забезпечується можливостями працевлаштування в сільськогосподарській галузі. Сільські регіони залишаються ізольованими від міст і страждають від обмежених можливостей локального ринку праці й доступу до інфраструктури широкосмугового зв'язку, що має вирішальне значення для перспектив економічної діяльності й зайнятості сільського населення [5]. Незважаючи на постійні суперечки щодо розмірів сільськогосподарських субсидій, підтримка сільського господарства не зменшується, а в окремі роки збільшується разом із зростанням економіки і залишається найважливішою складовою САП ЄС (табл. 1). Дослідження чітко вказують на те, що САП ЄС може бути більш ефективною щодо зайнятості в сільському господарстві [6].

Критики ж подальшого просування сільськогосподарських субсидій не бачать суттєвих підстав для оптимізму з огляду на слабкий зв'язок між прямими платежами й екологічними суспільними благами в попередніх реформах САП ЄС і на необхідність скорочення розриву між екологічними і кліматичними цілями як пріоритетами наступних реформ САП ЄС [7]. ОЕСР і СОТ традиційно схиляються до того, що прямі платежі перекручують ринки сільськогосподарської продукції і розподіл робочої сили в економіці, обмежуючи структурні зміни, які є важливими для економічного зростання і розвитку. Водночас прихильники сільськогосподарських субсидій вважають, що «ліквідація першого компоненту САП» негативно вплине на соціально-політичне сприйняття САП ЄС, що слід ураховувати при визначенні її майбутнього [8]. Європейська комісія у 2017 р. виходила з того, що така політика має вирішальне значення для підтримки на прийнятному рівні доходів фермерів і сільських громад, що запобігало міграції сільського населення і стимулювало створення робочих місць, залучення нових працівників у сільськогосподарський сектор, особливо за несприятливих економічних умов, спровокованих світовою економічною кризою.

Аргумент «за» подальшу фінансову підтримку фермерів став вирішальним для майбутнього прогресу в просуванні завдань САП ЄС, навіть незважаючи на «значну бюджету діру, спричинену Brexit». Очевидність і неминучість скорочення бюджету ЄС унаслідок виходу Великої Британії визнається всіма країнами, оскільки Сполучене Королівство було одним з основних «чистих» платників податків у бюджет ЄС. У цьому зв'язку країни-члени посилили акцент і зосередилися на «національних пакетах», прив'язаних до сільськогосподарських виплат, чим підкреслили необхідність підвищення рівня екологічних і кліматичних амбіцій у світлі зобов'язань ЄС щодо ЦСР і Паризької угоди про зміну клімату [9]. Крім того, попередні

реформи САП ЄС так і не змогли подолати існуючого розриву в системі прямих виплат між «старими» і «новими» країнами — членами ЄС [10].

Країни ЄС різняться між собою не тільки за розміром площ сільськогосподарських угідь, видами сільськогосподарської спеціалізації, показниками економічної ефективності агровиробництва, а й за тривалістю застосування інструментів спільної аграрної політики (залежно від періоду приєднання до ЄС). Країни, які інтегрувалися в рамках останньої хвилі, відчувають проблеми, пов'язані з менш конкурентоспроможним сільським господарством порівняно з більш розвинутими членами ЄС. Зрозуміло, що потенціал їх зростання істотно залежить від САП ЄС, оскільки бюджетні виплати гарантують доходи і належний рівень життя фермерів, підтримку сталого й диверсифікованого сільського господарства, доступні продукти харчування за розумними цінами для споживачів. Неоднорідні моделі сільськогосподарського виробництва і прояви політики лобіювання в окремих країнах — членах ЄС залишаються в центрі уваги процесу реформування САП ЄС [11].

Як приклад, Румунія за сумою виплат з європейського бюджету (57 євро / га) у період 2007—2013 рр. у рейтингу країн-членів знаходилася на останньому місці, ураховуючи, що середній показник фінансової підтримки фермерів у ЄС-27 становить 136 євро / га. У 2020 р. ситуація суттєво не змінилася, що суперечить преамбулі Регламенту (ЄС) № 1307, який передбачає скорочення великих розривів у розподілі фінансового забезпечення фермерів ЄС. У 2021—2027 рр. з метою нівелювання такої різниці запланований рівень підтримки фермерів має становити 20,5 млрд євро.

Таблиця 1. **Фактичні видатки бюджету ЄС у період 2013—2027 рр. (до 2022 р. — реалізовані, з 2023 р. — заплановані), млрд євро**

Роки	Усього витрат	у тому числі на САП ЄС і рибальство		Роки	Усього витрат	у тому числі на САП ЄС і рибальство	
		млрд євро	%			млрд євро	%
2013	144,5	57,89	40,1	2021	166,1	55,92	33,7
2014	140,2	56,56	40,3	2022	170,6	57,45	33,7
2015	141,3	56,00	39,6	2023	168,6	57,46	34,1
2016	136,6	55,12	40,3	2024	168,9	57,33	33,9
2017	126,8	54,91	43,3	2025	172,2	56,56	31,9
2018	144,8	56,08	38,7	2026	175,7	57,33	32,7
2019	148,5	57,40	38,6	2027	179,2	57,56	32,7
2020	162,2	58,23	35,9				

Джерело: складено авторками за: Common agricultural policy funds. *European Commission*. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/cap-funds_en (дата звернення: 30.06.2023).

Таблиця 2. **Ключові цілі САП ЄС на 2023—2027 рр. і дії щодо їх досягнення**

Цілі	Політична актуальність	Основні дії
Забезпечення справедливого доходу фермерів	Підвищення продовольчої безпеки в довгостроковій перспективі, досягнення багатофункціональності сільського господарства, забезпечення економічної стабільності сільськогосподарського виробництва	Аналіз поточної ситуації щодо розподілу доходів між виробниками сільськогосподарської продукції. Зорієнтованість фінансової підтримки на відмінності між країнами-членами і секторами економіки ЄС. Комбінація фінансових заходів для підтримки життєздатного доходу фермерів
Підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств	Посилення тиску на сільськогосподарські ресурси у зв'язку із зростанням попиту на продовольство і агропромислові товари внаслідок демографічних змін і змін у доходах населення	Дослідження, нові технології, цифровізація як рушійні сили і політичні інструменти підвищення продуктивності сільського господарства. Розвиток інфраструктури сільських територій. Ефективна система консультування і постійне навчання керівників ферм
Покращення позиції фермера в харчовому ланцюгу	Стагнація в сільському господарстві й низька частка доданої вартості в ланцюгу створення вартості агропродукції унаслідок коливання і високих витрат виробництва, впровадження нових видів послуг	Зміцнення співпраці між фермерами. Підвищення прозорості ринку. Упровадження ефективних механізмів недопущення недобросовісної торгівлі
Дії щодо кліматичних змін	Допомога європейському сільському господарству в досягненні зобов'язань у рамках Паризької угоди і ЦСР, розвиток біоекономіки й зусилля з регулювання обсягів викидів парникових газів, сприяння сталій енергетиці	Застосування нових методів у системі управління фермами і нових технологій використання ґрунтів з метою скорочення викидів парникових газів і посилення поглинання вуглецю. Визначення ризиків, які призводять до змін клімату
Ефективне управління природними ресурсами	Значне перевищення кількості CO_2 в сільськогосподарських ґрунтах (еквівалент 51 млрд т)	Упровадження ефективних методів і технологій управління такими природними ресурсами, як вода, ґрунт і повітря, зменшення їх залежності від хімічних речовин
Збереження ландшафтів і біорізноманіття	Посилення ключової ролі сільськогосподарської діяльності в збереженні природного середовища	Акцент на зв'язку між сільськогосподарським виробництвом і особливостями природних ландшафтів.

Закінчення табл. 2

Цілі	Політична актуальність	Основні дії
		Зміна фокуса в інструментах фінансової підтримки фермерів, зорієнтованих на стимулювання природоохоронних заходів
Оновлення поколінь	Потреба у кваліфікованих та інноваційних молодих фермерах, сприяння сталому розвитку бізнесу в сільській місцевості	Визначення викликів і потреб молодих фермерів. Цілеспрямована система підтримки
Активність сільських території	Сприяння зайнятості, гендерній рівності, соціальній інтеграції і сільському розвитку, циркулярній біоекономіці й сталому лісовому господарству	Збільшення витрат на розвиток сільських територій і підтримку доходів
Захист якості їжі й здоров'я	Покращення реакції сільського господарства ЄС на суспільні потреби в продуктах харчування, зміцнення здоров'я людей завдяки включенню в раціон харчування високоякісної і безпечної їжі, виробленої в екологічний спосіб	Заходи із забезпечення добробуту тварин. Зменшення обсягів харчових відходів. Боротьба зі стійкістю тварин до антимікробних препаратів
Сприяння знанням та інноваціям	Забезпечення розумного і сталого сільського й лісового господарства і сільських територій	Покращення доступу фермерів до досліджень, інновацій, обміну знаннями і навчання

Джерело: складено авторками за: Agriculture and rural development. *European Commission*. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy_en (дата звернення: 30.06.2023).

Разом з тим Франція та Іспанія отримуватимуть, відповідно, 62,3 млрд і 43,73 млрд євро, Німеччина — 40,9 млрд, Італія — 36,3 млрд, Польща — 30,5 млрд євро [12]. Нерівномірний вплив підтримки, продемонстрований на прикладі Польщі, може викликати суперечки і стати підставою для претензій з боку фермерів, які працюють у регіонах з меншим за розміром виробничим потенціалом і несприятливою аграрною структурою виробництва для отримання достатнього рівня доходів. Ці претензії здебільшого набуватимуть форми тиску з метою здійснення перерозподілу виплат у новій фінансовій перспективі [13].

Отже, нееквівалентність національних лімітів прямих виплат стали предметом коригування САП ЄС у 2023 р. з урахуванням таких факторів, як: неоднорідність сільськогосподарських виробничих структур і

Таблиця 3. **Основні принципи модернізації САП ЄС на 2023—2027 рр.**

Принципи	Напрями реалізації
Екологічність («зелена» САП ЄС)	Вищі екологічні амбіції (відповідність стратегічних планів кожної країни — члена ЄС новому екологічному і кліматичному законодавству). Внески країн-членів у досягнення цілей екологічної політики ЄС, зокрема, у виконання «зеленої угоди». Розширені умови підтримки фермерів при виконанні жорстких вимог щодо збереження біорізноманіття, охорони боліт і торфовищ (вилучення 3 % ріллі на потреби біорізноманіття й отримання 7 % підтримки в межах екосхем). Упровадження екосхем і виділення 25 % бюджету прямих виплат на стимулювання екологічно чистих практик у сільському господарстві (органічне виробництво, агроекологія, вуглецеве землеробство, добробут тварин та ін.). Розвиток сільської місцевості (виділення щонайменше 35 % бюджету прямих витрат на заходи боротьби з кліматичними змінами, підтримання біорізноманіття навколишнього середовища і добробуту тварин). Операційні програми в овочівництві й секторі виробництва фруктів (15 % витрат у рамках програм виділятимуться на охорону природного середовища). Підтримка загальних зобов'язань щодо біорізноманіття й клімату (40 % бюджету САП ЄС і 10 % бюджету ЄС виділятимуться і направлятимуться на досягнення цілей біорізноманіття)
Справедливість	Перерозподіл підтримки доходів (виділення кожною країною не менш як 10 % прямих доплат на підтримку доходів малих і середніх ферм). Реалізація загальних зобов'язань щодо біорізноманіття і клімату (40 % бюджету САП ЄС і 10% бюджету ЄС виділятимуться і направлятимуться на досягнення цілей щодо біорізноманіття). Фінансова підтримка лише діючих фермерів. Заохочення фермерів, які дотримуються соціальних трудових стандартів (покращення умов праці на фермі тощо). Конвергенція платежів (зближення рівня доходів фермерів як у окремих країнах — членах ЄС, так і між ними). Підтримка молодих фермерів (виділення щонайменше 3 % бюджету прямих виплат молодим фермерам у формі інвестицій або допомоги на початковому етапі діяльності). Покращення гендерного балансу (вперше забезпечення участі жінок у сільському господарстві як частина цілей стратегічних планів САП ЄС)
Конкурентоспроможність	Активізація переговорного процесу і співпраці між фермерами як сили, що протидіє ринковим викликам. Орієнтація на закони ринку. Кризовий резерв (виділення щороку в рамках бюджету САП ЄС щонайменше 450 млн євро на боротьбу з кризами і нівелювання їх наслідків). Підтримка галузі виноробства (введення спеціальних правил для покращення підтримки винного сектору)

Джерело: складено авторками за: Agriculture and rural development. *European Commission*. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy_en (дата звернення: 30.06.2023).

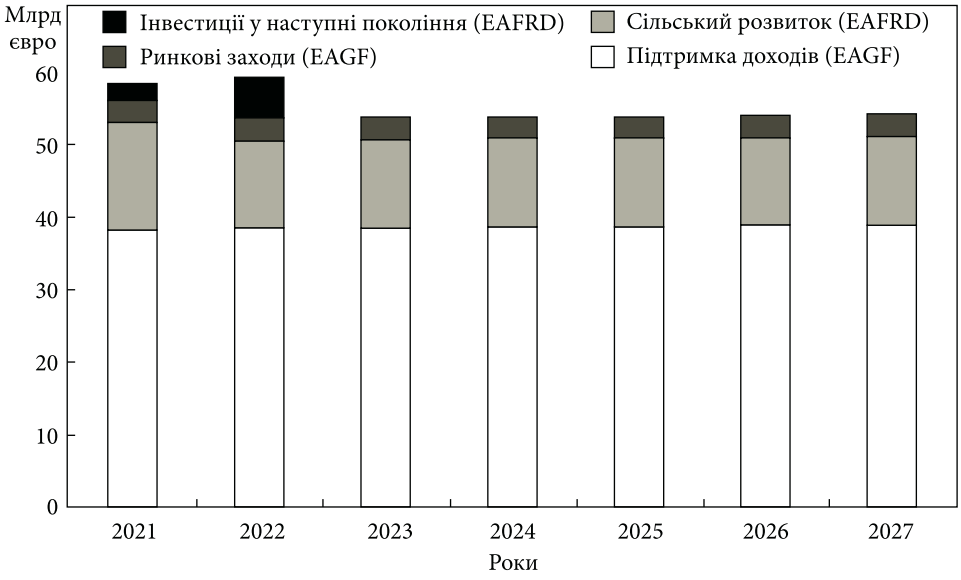

Алокація фінансових ресурсів САП ЄС, млрд євро
Джерело: побудовано авторками за: Agriculture and rural development. *European Commission*. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy_en (дата звернення: 30.06.2023).

природних ресурсів у різних країнах-членах, наявність технологічних особливостей виробництва продукції, проявів національних політик тощо; просування захисної функції очікуваної нової політики для фермерів усіх країн — членів ЄС; забезпечення міжнародної конкурентоспроможності галузі сільського господарства [11]. Пропозиції щодо модернізації САП ЄС, як правило, зводяться до досить високих амбіцій відносно посилення політичних дій у сфері захисту природного навколишнього середовища і змін клімату через упровадження обов'язкових екологічних програм і розширення взаємозв'язку між прямими платежами і правилами озеленення, що відповідає ЦСР. Більше того, чим вираженішою є екологічна й кліматична орієнтація САП ЄС, тим вірогіднішим буде її вплив на світову продовольчу безпеку.

До переліку очікувань подальшого розвитку САП ЄС активно додаються не тільки потенційні екологічні й кліматичні проблеми, але і необхідність закріплення таких цінностей, як здоров'я і добробут людей. Адже спроби контролю над, наприклад, коронавірусом шляхом закриття кордонів як у ЄС, так і в країнах Африки, лише посилили ключову роль торговельної політики для економічного розвитку і продовольчої безпеки країн, що розвиваються. У стратегічній перспективі пріоритети торговельної політики між ЄС і Африкою, які закладаються в нову САП ЄС, надаватимуться довгостроковому інвестуванню у тваринництво, пошуку можливостей цифровізації торгівлі агропродовольчими продуктами, розвитку потенціалу створення доданої вартості перероблених продук-

тів (какао, кави, чаю) в сільських регіонах Африки, покращенню стандартів якості сільськогосподарських і харчових продуктів, інноваціям для розвитку європейсько-африканського партнерства [14]. Таким чином, майбутнє САП ЄС є постійним предметом дебатів з огляду на розбіжності бачення й очікувань її бенефіціарів.

АМБІТНІСТЬ ЦІЛЕЙ САП ЄС НА 2023—2027 рр. КРІЗЬ ПРИЗМУ ЦСР

Численні дослідження і сформовані на їх методологічних засадах рекомендації інституційно закладено в процес модернізації сільського господарства і творення САП ЄС на 2023—2027 рр. на принципах справедливості, екологічності й ефективності. Сценарій перспективних змін у сфері сільського господарства базується на 10 чітко окреслених, логічних і взаємопов'язаних цілях з наголосом на результати і продуктивність (табл. 2).

Політичні реформи забезпечуватимуть підтримку переходу до сталого сільського і лісового господарства за встановленими принципами (табл. 3). Для задоволення потреб фермерів, працівників лісового господарства, сільських громад з боку Європейської комісії забезпечується справедливе, достатнє і прозоре фінансування САП ЄС з гарантуванням відповідності фінансової підтримки лише тим заходам і програмам, які відповідають загальноєвропейським правилам.

У бюджеті ЄС загальний обсяг асигнувань на САП ЄС на семирічний період (2021—2027 рр.) становить 386,6 млрд євро, тоді як «загальна фінансова рамка» європейського бюджету — 1,21 трлн євро з додатковим виділенням 808 млрд євро на заходи з відновлення наступного покоління [15]. САП ЄС традиційно продовжуватиме фінансуватися за рахунок коштів двох фондів, які надходять з бюджету ЄС: Європейського фонду гарантій сільського господарства ((The European Agricultural Guarantee Fund — EAGF) — Стовп 1 САП ЄС) і Європейського фонду розвитку сільських територій ((The European Agricultural Fund for Rural Development — EAFRD) — Стовп 2 САП ЄС). Освоєння фінансування почало реалізовуватися в межах стратегічних планів САП ЄС з 1 січня 2023 р. з дотриманням обов'язкових вимог щодо забезпечення високого рівня гнучкості між двома фондами (рис.).

Прийнята нова система прямих виплат, яка є двигуном успішної реалізації САП ЄС, націлена на забезпечення і стабілізацію доходів фермерів, збільшення розмірів прибутків і стимулювання їх діяльності як рефлексія на ринкові зміни, задоволення потреб споживачів, ефективне управління сільськогосподарськими угіддями згідно з стандартами навколишнього середовища, підтримку добробуту тварин, підвищення безпеки харчових продуктів. Інструментом досягнення поставлених завдань у ЄС слугує спеціальна система моніторингу, оцінки і контролю за структурою сільськогосподарського виробництва, економічною діяльністю фермерів, формуванням доходів тощо.

ВИСНОВКИ

Сільське господарство історично було і залишається однією з головних галузей економіки ЄС завдяки своїй життєзабезпечувальній функції (потребі в стабільному постачанні продовольства), необхідності гарантування продовольчої безпеки на європейському і світовому рівнях через складні умови функціонування і проблеми, пов'язані із значним впливом на довкілля. На сучасному етапі сільське господарство є відносно невеликим сектором у економіці ЄС, на який припадає лише 1,6 % ВВП, але одночасно і соціально значущим, оскільки тут функціонує 10 млн ферм і у споріднених з ним галузях на постійній основі працюють 22 млн осіб, включаючи фермерів, які забезпечують країни — члени ЄС різноманітними доступними, безпечними і якісними продуктами харчування та іншими благами. Проте кліматичні зміни, зростання попиту на продовольство, зменшення доходів від сільськогосподарського виробництва внаслідок зниження врожайності, низький порівняно з іншими секторами економіки рівень заробітної плати, відплив робочої сили з галузі справляють дедалі відчутніший вплив на загальний розвиток європейської економіки. З огляду на актуалізацію і незворотність прагнень країн — членів ЄС до виконання Цілей сталого розвитку, задекларованe стійке сільське господарство є, з одного боку, важливою складовою довгострокового економічного зростання, що забезпечує зайнятість сільського населення, а з іншого — одним з головних напрямів європейської політики, що зумовлює необхідність реформування або модернізації САП ЄС.

Протягом більш як чверті століття, з моменту підписання Договору про функціонування Європейського Союзу, САП ЄС залишається практично незмінною з позиції збереження економічного сектору з нестандартними інституційними і соціальними рисами, «багатофункціонального» сільського господарства, заснованого на сімейних фермах, що не дає змоги запровадити тут принципи промислового виробництва. САП ЄС, яка традиційно забезпечує підтримку доходів фермерів і захист його сільського господарства від коливань світових ринків унаслідок високих цін на агропродовольчу продукцію, складається з двох Стовпів, які підтримують не лише фермерські родини і сільські громади, але й суспільство в цілому відповідно до мінливої економічної ситуації, вимог і потреб громадян. Це найзатратніший проєкт ЄС, який діє на засадах партнерства між суспільством і сільським господарством, акумулює майже половину коштів європейського бюджету, характеризується різноманітністю цілей, багаторівневою системою прийняття рішень, значним впливом на кон'юнктуру товарних ринків сільськогосподарської продукції. Це мотивує закладати в зміст реформ САП ЄС новий підхід до фінансової підтримки фермерів у «прив'язці» до виконання так званих «зелених вимог», стратегії збереження біорізноманіття та принципу «Від лану до столу», які формують алгоритм досягнення ЦСР на європейському рівні.

Нова САП ЄС на 2023—2027 рр. набула чинності 1 січня 2023 р. Вона базується на відповідній законодавчій базі й затверджених стратегічних планах, у тому числі на національних рівнях, і зосереджена на виконанні 10 конкретних цілей, що співвідносяться із загальновизнаними проблемами ЄС стосовно досягнення соціальної, екологічної та економічної сталості в сільському господарстві й сільській місцевості. Аргументація кожної з цих цілей підкріплена основними фактами щодо їх реалізації і політичною актуальністю. Їх виконання досягається на умовах дотримання трьох ключових принципів, які є методологічною основою модернізованої САП ЄС: 1) екологічності («зелена архітектура» і кліматична орієнтація); 2) справедливості; 3) конкурентоспроможності. Ці принципи забезпечують гнучкий характер САП ЄС відносно ЦСР і адаптують її до поточних проблем, зокрема, продовольчої безпеки і збереження довкілля. Бюджет нової САП ЄС залишається на існуючому рівні, але при цьому спрямований на сприяння забезпечення зайнятості в сільському господарстві й стабільного майбутнього європейських фермерів, гарантування цілеспрямованої підтримки невеликих за розмірами ферм, надання країнам — членам ЄС більшої свободи в досягненні цілей, закладених у національних планах аграрної політики.

САП ЄС за тривалий період творення довела незмінність цілей і прогрес у їх досягненні. Незважаючи на неоднозначне сприйняття критиками, вона слугує орієнтиром для країн, які просуваються в напрямі європейської інтеграції. Найкраща практика господарювання, успіхи в досягненні інноваційних упроваджень, високі стандарти якості сільськогосподарської продукції і догляду за тваринами, захист біорізноманіття, диверсифікація виробництва і підтримка зайнятості сільського населення, фінансова допомога фермерам та інші досягнення САП ЄС на тлі переговорного процесу «Україна — ЄС» щодо набуття статусу члена ЄС в умовах широкомасштабної російської агресії формують вектор розвитку вітчизняного сільського господарства за європейським досвідом. Процеси післявоєнної відбудови аграрного сектору України, інтегрованого в європейську і глобальну продовольчу системи, а також обов'язкова відповідність висунутим ЄС критеріям набуття членства вимагають розуміння необхідності розвитку сільського господарства і сільських територій як взаємопоєднаних і нерозривних сфер життєдіяльності. Важливим кроком адаптації до нових цілей САП ЄС є збереження виробничого, людського, інвестиційного, природного капіталу, вдосконалення інституційного середовища у вирішенні питання функціонування великих вертикально інтегрованих структур на кшталт агрохолдингів і підвищення ролі й соціальної значущості фермерства в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Pe'Er G., Zinngrebe Y., Moreira F. et al. A greener path for the EU Common Agricultural Policy. *Science*. 2019. Vol. 365. Iss. 6452. P. 449-451. https://doi.org/10.1126/science.aax3146
2. Grethe H., Arens-Azevedo U., Balmann A. et al. For an EU Common Agricultural Policy serving the public good after 2020: Fundamental questions and recommendations. Report, 2018. URL: https://www.bmel.de/SharedDocs/Downloads/EN/_Ministry/AgriculturalPolicyafter2020-report.pdf?__blob=publicationFile&v=2
3. Pe'er G., Bonn A., Bruelheide H. et al. Action needed for the EU Common Agricultural Policy to address sustainability challenges. *People and Nature*. 2020. Vol. 2. Iss. 2. P. 305-316. https://doi.org/10.1002/pan3.10080
4. Garrone M., Emmers D., Olper A., Swinnen J. Jobs and agricultural policy: Impact of the common agricultural policy on EU agricultural employment. *Food Policy.* 2019. Vol. 87. https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2019.101744
5. Grodzicki T., Jankiewicz M. The role of the common agricultural policy in contributing to jobs and growth in EU's rural areas and the impact of employment on shaping rural development: Evidence from the Baltic States. *Plos one.* 2022. Vol. 17. Iss. 2. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0262673
6. Helming J., Tabeau A. The economic, environmental and agricultural land use effects in the European Union of agricultural labor subsidies under the Common Agricultural Policy. *Regional environmental change.* 2018. No. 18. P. 763-773. https://doi.org/10.1007/s10113-016-1095-z
7. Heinemann F., Weiss S. The EU Budget and Common Agricultural Policy Beyond 2020: Seven More Years of Money for Nothing? Reflection Paper No. 3. URL: https://aei.pitt.edu/102513/1/3.pdf
8. Kiryluk-Dryjska E., Baer-Nawrocka A. Reforms of the Common Agricultural Policy of the EU: Expected results and their social acceptance. *Journal of Policy Modeling.* 2019. Vol. 41. Iss. 4. P. 607-622. https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2019.01.003
9. Roederer-Rynning C., Matthews A. What common agricultural policy after Brexit? *Politics and Governance*. 2019. Vol. 7. No. 3. P. 40-50. https://doi.org/10.17645/pag.v7i3.2117
10. Czubak W., Pawłowski P. Sustainable economic development of farms in Central and Eastern European Countries driven by pro-investment mechanisms of the Common Agricultural Policy. *Agriculture*. 2020. Vol. 10. Iss. 4. P. 1-19. https://doi.org/10.3390/agriculture10040093
11. Malang T., Holzinger K. The political economy of differentiated integration: The case of common agricultural policy. *The Review of International Organizations.* 2020. Vol. 15. Iss. 3. P. 741-766. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s11558-020-09384-z
12. Feher A., Stanciu S., Popescu G., Adamov T. Romania and the common agricultural policy — perspectives of post-2020. *Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 2020. Vol. 20. Iss. 4. P. 203-210. URL: https://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.20_4/Art26.pdf
13. Kiryluk-Dryjska E., Baer-Nawrocka A. Regional differences in benefits from the EU Common Agricultural Policy in Poland and their policy implications. *Agriculture*. 2021. Vol. 11. Iss. 4. https://doi.org/10.3390/agriculture11040288
14. Kornher L., Braun J. von. EU common agricultural policy — impacts on trade with Africa and African agricultural development. *ZEF-Discussion Papers on Develop-*

ment Policy. 2020. No. 294. 65 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3613628
15. Šapolaitė V., Veveris A., Volkov A., Namiotko V. Dynamics in the agricultural sectors of the Baltic states: The effects of the common agricultural policy and challenges for the future. *Montenegrin Journal of Economics.* 2019. Vol. 15. No. 4. P. 211-223. URL: http://repec.mnje.com/mje/2019/v15-n04/mje_2019_v15-n04-a26.pdf

Надійшла 26.07.2023
Прорецензована 11.08.2023
Доопрацьована 21.08.2023
Підписана до друку 28.08.2023

REFERENCES

1. Pe'er G., Zinngrebe Y., Moreira F. et al. A greener path for the EU Common Agricultural Policy. *Science*, 2019, Vol. 365, Iss. 6452, pp. 449-451. https://doi.org/10.1126/science.aax3146
2. Grethe H., Arens-Azevedo U., Balmann A. et al. For an EU Common Agricultural Policy serving the public good after 2020: Fundamental questions and recommendations. Report, 2018. URL: https://www.bmel.de/SharedDocs/Downloads/EN/_Ministry/AgriculturalPolicyafter2020-report.pdf?__blob=publicationFile&v=2
3. Pe'er G., Bonn A., Bruelheide H. et al. Action needed for the EU Common Agricultural Policy to address sustainability challenges. *People and Nature,* 2020, Vol. 2, Iss. 2, pp. 305-316. https://doi.org/10.1002/pan3.10080
4. Garrone M., Emmers D., Olper A., Swinnen J. Jobs and agricultural policy: Impact of the common agricultural policy on EU agricultural employment. *Food Policy,* 2019, Vol. 87. https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2019.101744
5. Grodzicki T., Jankiewicz M. The role of the common agricultural policy in contributing to jobs and growth in EU's rural areas and the impact of employment on shaping rural development: Evidence from the Baltic States. *Plos one*, 2022, Vol. 17, Iss. 2. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0262673
6. Helming J., Tabeau A. The economic, environmental and agricultural land use effects in the European Union of agricultural labor subsidies under the Common Agricultural Policy. *Regional environmental change*, 2018, No. 18, pp. 763-773. https://doi.org/10.1007/s10113-016-1095-z
7. Heinemann F., Weiss S. The EU Budget and Common Agricultural Policy Beyond 2020: Seven More Years of Money for Nothing? Reflection Paper No. 3. URL: https://aei.pitt.edu/102513/1/3.pdf
8. Kiryluk-Dryjska E., Baer-Nawrocka A. Reforms of the Common Agricultural Policy of the EU: Expected results and their social acceptance. *Journal of Policy Modeling,* 2019, Vol. 41, Iss. 4, pp. 607-622. https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2019.01.003
9. Roederer-Rynning C., Matthews A. What common agricultural policy after Brexit? *Politics and Governance*, 2019, Vol. 7, No. 3, pp. 40-50. https://doi.org/10.17645/pag.v7i3.2117
10. Czubak W., Pawłowski P. Sustainable economic development of farms in Central and Eastern European Countries driven by pro-investment mechanisms of the Common Agricultural Policy. *Agriculture*, 2020, Vol. 10, Iss. 4, pp. 1-19. https://doi.org/10.3390/agriculture10040093

11. Malang T., Holzinger K. The political economy of differentiated integration: The case of common agricultural policy. *The Review of International Organizations,* 2020, Vol. 15, Iss. 3, pp. 741-766. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s11558-020-09384-z
12. Feher A., Stanciu S., Popescu G., Adamov T. Romania and the common agricultural policy — perspectives of post-2020. *Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 2020, Vol. 20. Iss. 4, pp. 203-210. URL: https://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.20_4/Art26.pdf
13. Kiryluk-Dryjska E., Baer-Nawrocka A. Regional differences in benefits from the EU Common Agricultural Policy in Poland and their policy implications. *Agriculture*, 2021, Vol. 11, Iss. 4. https://doi.org/10.3390/agriculture11040288
14. Kornher L., Braun J. von. EU common agricultural policy — impacts on trade with Africa and African agricultural development. *ZEF-Discussion Papers on Development Policy*, 2020, No. 294. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3613628
15. Šapolaitė V., Veveris A., Volkov A., Namiotko V. Dynamics in the agricultural sectors of the Baltic states: The effects of the common agricultural policy and challenges for the future. *Montenegrin Journal of Economics*, 2019, Vol. 15, No. 4, pp. 211-223. URL: http://repec.mnje.com/mje/2019/v15-n04/mje_2019_v15-n04-a26.pdf

Received on July 26, 2023
Reviewed on August 11, 2023
Revised on August 21, 2023
Signed for printing on August 28, 2023

Tetyana Zinchuk, Dr. Sci. (Econ.), Prof., Head of the Department
of International Economic Relations and European Integration
Polissia National University
7, Staryi Blvd, Zhytomyr, 10008, Ukraine
Nataliia Kutsmus, Dr. Sci. (Econ.), Professor of the Department
of International Economic Relations and European Integration
Polissia National University
7, Staryi Blvd, Zhytomyr, 10008, Ukraine

EU COMMON AGRICULTURAL POLICY FOR 2023-2027: AMBITIONS AND RELEVANCE TO THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

A systematic analysis of the evolution of the content, tasks, methodological principles of formation and implementation tools of the EU CAP is carried out. The key principles of modernization of European agricultural policy for the 2023-2027 program period are determined, namely environmental friendliness, fairness, competitiveness, on the basis of which political reforms aimed at supporting the transition to sustainable agriculture and forestry are to be implemented. The ideological basis of the new stage in the EU CAP implementation is: recognition of the needs and expectations of Europeans as a key value of the policy-making process, ensuring the multifunctionality of agricultural production, conformity to the three dimensions of sustainability — social, economic, and environmental. The targeting of the new EU CAP model, as well as the design of the action

system for its implementation, underscore the traditional exclusivity of farmers' role as stakeholders in rural development, local resource management, ensuring food security and fulfilling the societal needs of member countries' population.

The complementary nature of the sources of the EU CAP financial resources formation, which in the future are to be directed to the support of farmers' incomes, market measures and stimulation of rural development, is established. The EU's declared commitment to the global Sustainable Development Goals in the area of agricultural policy modernization is being transformed into political actions aimed at protecting the natural environment and combating climate change through the introduction of agricultural production greening programs and the expansion of the relationship between direct payments and greening rules. In addition to the ecologically oriented ideology of the SDGs, the EU CAP for 2023-2027 professes and popularizes at the global level social values, in particular, gender equality, social interaction and partnership, development of human capital, etc.

***Keywords**: agrarian policy; globalization; food safety; modernization; environment; sustainable development; rural development; agriculture; financial support; farming.*

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЕТИКА

Доступ до змісту журналу. Журнал «Економіка України» розповсюджується за передплатою друкованого або електронного варіанта. У вільному доступі на сайті журналу є розширені резюме до кожної статті. Відкритий доступ до повних версій статей журналу можливий на сайті журналу і на сайті Національної бібліотеки імені Вернадського відразу після їх розміщення.

Принципи. Редакційна політика журналу заснована на принципах об'єктивності та неупередженості при відборі статей з метою їх публікації; високих вимог до якості наукових досліджень; обов'язковості та конфіденційності рецензування статей; додержання колегіальності при ухваленні рішень щодо публікації статей; доступності та оперативності у спілкуванні з авторами; суворого дотримання авторських і суміжних прав (з укладанням з кожним автором (співавтором) Ліцензійного договору на використання твору).

Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного автора, редактора, рецензента, видавця, організації.

Етика публікацій. Редакційна колегія журналу вимагає від авторів наслідувати формальним та етичним правилам підготовки і публікації наукових робіт, що вони подають до редакції. Ці норми зумовлено стандартами якості наукових статей, прийнятими у світовому науковому співтоваристві, зокрема публікаційними принципами Publishing Ethics Resource Kit (PERK), рекомендаціями Elsevier, Комітету з етики публікацій (Committee on Publication Ethics, COPE), етичним кодексом вченого України, а також досвідом роботи іноземних та українських професіональних спільнот, наукових організацій, редколегій та редакцій видань.

Етичні зобов'язання редакційної колегії журналу

1. Всі члени редакційної колегії є рецензентами.

2. Редакційна колегія залишає за собою право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту.

3. Редакційна колегія несе відповідальність за рівень наукового наповнення журналу.

4. Всі наукові матеріали проходять ретельний відбір через подвійне «сліпе» рецензування. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити статтю або повернути її на доопрацювання. Автор зобов'язаний доопрацювати статтю відповідно до зауважень рецензентів.

5. Редакційна колегія без упередженості розглядає всі надані їй рукописи, оцінюючи кожний належним чином. Вона виносить об'єктивні рішення, які не залежать від комерційних або інших інтересів, і забезпечує чесний процес рецензування.

6. Редакційна колегія може відхилити рукопис без рецензування, якщо вважає, що він не відповідає профілю журналу.

7. Редакційна колегія виступає проти фальсифікації, плагіату, направлення автором одного рукопису до кількох журналів, багаторазового копіювання тексту статті в різних місцях, введення громадськості в оману щодо реального внеску автора в опубліковану наукову роботу.

8. Редакційна колегія має право вилучити вже опубліковану статтю в разі виявлення порушення будь-чиїх прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про даний факт вилучення статті редакція повідомляє як автору статті, так і організації, де було виконано дослідження.

9. Співробітники редакції не надають іншим особам інформації, пов'язаної із змістом рукописів, що перебувають на розгляді, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.

10. Згідно з міжнародним законодавством щодо додержання авторського права на електронні інформаційні ресурси, матеріали сайту не можуть бути відтворені повністю або частково в будь-якій формі (електронній чи друкованій) без попередньої письмової згоди редакції журналу. При використанні опублікованих матеріалів у контексті інших документів обов'язково необхідними є посилання на першоджерело.

11. Редактори, автори і рецензенти повинні повідомляти про свої інтереси, які можуть вплинути на їх об'єктивність при редагуванні та рецензуванні матеріалів статей (випадок конфлікту інтересів). Такими можуть бути інтереси інтелектуального плану, фінансові, персональні, політичні, релігійні.

Етичні зобов'язання автора

1. Автор несе повну відповідальність за зміст статті і сам факт її публікації.

2. Автор повинен цитувати ті публікації, які мали визначальний вплив на суть викладеного у статті. Необхідно також належним чином вказувати джерела принципово важливих матеріалів, використаних у даній роботі, якщо вони не були отримані самим автором.

3. Є недопустимими плагіат як оригінальна робота і подання до публікації раніше надрукованої статті. У випадку виявлення зазначених фактів відповідальність несе автор.

4. Співавторами статті мають бути всі ті особи, які зробили вагомий науковий внесок у подану роботу і поділяють відповідальність за отримані результати. Автор, який подає рукопис до публікації, відповідає за те, щоб до списку співавторів були включені тільки ті особи, які відповідають критерію авторства, і бере на себе відповідальність за згоду інших авторів статті на її публікацію в журналі.

EDITORIAL POLICY AND ETHICS

Access to the contents of the journal. The journal «Economy of Ukraine» is circulated by the subscription of a printed or electronic version. The extended summary of each article is freely available on the site of the journal. The open access to the full versions of articles of the journal is allowed on the site of the Vernadsky National Library of Ukraine immadiately after their posting.

Principles. The editorial policy of the journal is based on the principles of objectivity and impartiality at the selection of manuscripts with the purpose of their publication; high exactions to the quality of scientific studies; obligation and confidentiality of the reviewing of manuscripts; compliance of the collectivity in the decision making concerning the publication of manuscripts; accessibility and immediacy of the communication with the authors; strict compliance of author's and related rights (with the conclusion of the License agreement for the use of the work with each author (coauthor)).

The prevention of illegal publications is the responsibility of each author, editor, reviewer, publisher, and organization.

Ethics of publications. The Editorial Board of the journal demands that the authors keep the appropriate level of formal and ethical rules in the preparation and the publication of scientific works submitted to the Editorial Board of the journal. These norms are determined by the quality standards for scientific articles accepted in the world scientific community, in particular, by the publication principles of the Publishing Ethics Resource Kit (PERK), recommendations of the academic publishing house Elsevier, Committee on Publication Ethics (COPE), the ethic code of Ukraine's scientists, and the work experience of foreign and Ukrainian professional communities, scientific institutions, editorial boards, and editorial staffs.

Ethic obligations of the Editorial Board of the journal

1. All members of the Editorial Board are reviewers.
2. The Editorial Board reserves the right to send a manuscript to an outer reviewer.
3. The Editorial Board is responsible for the level of the scientific content of the journal.
4. All scientific materials pass the careful selection and the «blind» reviewing. The Editorial Board reserves the right to reject a manuscript or to return it for a modification. The author must rework the manuscript in correspondence with the remarks of reviewers.
5. The Editorial Board considers all submitted manuscripts without bias, assesses properly each of them, and makes the objective decisions independent of commercial or other interests, and ensures the fair process of reviewing.
6. The Editorial Board can reject a manuscript without reviewing, by considering that it does not correspond to the profile of the journal.
7. The Editorial Board opposes the falsification, plagiarism, submission of a single work into several journals, multiple copying of article's text in different places, and misleading the community as for author's real contribution to a specific scientific work.
8. The Editorial Board has right to withdraw the published article in the case of the violation of any rights or commonly accepted norms of the scientific ethics. About such fact of the withdrawal of the article, the Editorial Board will inform the author and the organization, where such work was executed.
9. The editorial staff provides no information concerning the content of a manuscript under consideration to any persons, except for those participating in its professional assessment.
10. According to the international legislation as for the compliance of author's rights, the materials of a site cannot be reproduced completely or partially in any form (electronic or printed) without the preliminary written agreement of the Editorial Board of the journal. If the published materials are used in the context of other acts, the citation of the original source should be obligatorily made.
11. Editors, authors, and reviewers must inform about their interests, which would affect their objectivity at the editing and reviewing of the manuscripts (the case of a conflict of interests). Such can be the intellectual, financial, personal, political, or religious interests.

Ethic obligations of authors

1. The author bears the complete responsibility for the content of the article and for the very fact of its publication.
2. The author should cite those publications that had the defining influence on the essence of studies presented in the article and those that can rapidly inform the reader about the earlier works important for the comprehension of the given trend. It is necessary also to properly indicate the sources of basically significant results used in the, if those results were not got by the author his/herself.
3. The plagiarism as an original work and the submission of the earlier published article are impermissible. If such facts will occur, the author will bear the complete responsibility.
4. Coauthors of the article should be those persons who gave a weighty scientific contribution to the submitted work and share liability for the obtained results. The author submitting the manuscript for the publication is responsible for that the list of coauthors includes only those persons who correspond to the authorship criterion and takes the responsibility for the consent of other authors of the manuscript for its publication in the journal.

Рекомендовано до друку Редакційною колегією журналу
(протокол № 11 від 06.11.2023 р.)

Recommended for publication by the Editorial board
(Minutes No. 11 of November 06, 2023)

При передруку посилання на журнал «Економіка України» обов'язкове

While using refer to «Economy of Ukraine» is obligatory

Адреса редакції:

01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26, кім. 602
тел. +38 (044) 280-12-34
E-mail: econom-ukraine@ukr.net
http://www.economyukr.org.ua

Редактор *І.В. Корнієнко*

Перекладач *А.О. Чепиленко*

Комп'ютерна верстка *К.М. Васильковська*

Підп. до друку 27.11.2023. Формат 70 × 108/16.
Гарн. Minion Pro. Тираж 138 прим.

Видавець і виготовлювач: ВД «Академперіодика» НАН України, 01004, Київ-4, вул. Терещенківська, 4.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001.

ISSN 2522-9303. Економіка України. 2023. № 11 (744). С. 1—98

Індекс 74158